

ПЕДАГОГІКА

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.8-15

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:811.112.2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

В. В. БЕЗЛЮДНА, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов

Ю. Ю. КАЗАК, аспірантка

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

E-mail: ykazachka@gmail.com

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на засадах акмеологічного підходу. Актуальність наукового пошуку виявляється в стрімких змінах у суспільстві, які вимагають від фахівців знання іноземної мови. Дослідження поняття «педагогічні умови» базується на умовах його виникнення, функціонування, еволюції й оптимізації. Визначено та деталізовано чинники акмеологічного середовища закладу вищої освіти. Охарактеризовано доцільність запровадження акмеологічного підходу в освітню діяльність. Досліджено складне та багатовимірне акмеологічне середовище закладу вищої освіти з точки зору підґрунтя для професійного розвитку майбутнього вчителя. На основі аналізу наукової літератури та власного досвіду авторів обґрунтовано термін «мотивація досягнень», як необхідну передумову підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу. Роз'яснено сутність та необхідність набуття ключових компетентностей та вмінь, визначених для загальноєвропейського освітнього простору, зосереджено увагу на релевантних для них групах компетентностей з точки зору акмеологічного підходу до підготовки майбутніх учителів німецької мови. Обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів німецької мови у закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу: створення акмеологічного середовища; мотивація майбутніх вчителів німецької мови на досягнення; сприяння проєктуванню індивідуальної освітньої траєкторії й траєкторії особистісного розвитку; розвиток здатності до об'єктивної самооцінки.

Ключові слова: педагогічні умови, акмеологічний підхід, мотивація досягнень, підготовка, майбутні учителі німецької мови, акмеологічне середовище.

Актуальність (Introduction).

Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів іноземних мов визначено в Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття). Відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки стрімкі зміни, які постійно відбуваються в нинішньому суспільстві, вимагають від фахівців не лише мультикультурності та володіння кількома іноземними мовами, а й здатності навчатися і

самовдосконалюватися протягом усього життя. Угодою про асоціацію закріплено курс на співпрацю України та Європейського Союзу у сфері вищої освіти, а саме покращення її якості. Інтенсивні суспільні трансформації, входження України у світовий освітній простір стали причинами посилення вимог до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземних мов

© Безлюдна В. В., Казак Ю. Ю.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Теоретичні засади педагогічної акмеології слугують предметом наукового пошуку досліджень С. Амеліної, Г. Сотської, О. Антонової та ін. На сьогоднішній день існує широкий спектр напрацювань, які присвячені питанню вивчення педагогічних умов підготовки майбутніх учителів. Зокрема, наукові доробки Т. Адлової, С. Литвиненко стосуються педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів, О. Стасенко, М. Карченкової, В. Кисельова, П. Рибалко – майбутніх учителів фізичного виховання, О. Чемерис, О. Туржанська висвітлюють дане питання в галузі математики, Н. Цюлюпа, І. Боднарук, Л. Вознюк – музичного мистецтва, аналіз педагогічних умов підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін здійснюють Л. Нікітченко, С. Люленко, Н. Грицай. Окремі аспекти порушеної проблеми відображені в дослідженнях О. Гончарової, Є. Карпенко і стосуються педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Незважаючи на численні спроби науковців дослідити питання реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх учителів іноземної мови, недостатньо розкритим залишається обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу.

Мета (Purpose). Обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів німецької мови у закладах вищої освіти на засадах акмеологічного підходу.

Методи (Methods). Під час дослідження використовувалися наступні методи: узагальнення, аналіз, систематизація, зіставлення різних точок зору на проблему та ін.

Результати (Results).

Здійснення підготовки майбутніх учителів іноземних мов, зокрема німецької мови на основі акмеологічного підходу у закладах вищої освіти має відбуватися шляхом реалізації певних педагогічних умов. В контексті розгляду поняття «педагогічні умови» звертаємося до усталеної в сучасних дослідницьких колах думки про те, що дослідження будь-якого педагогічного явища має ґрунтуватися на умовах його виникнення, функціонування, еволюції й оптимізації.

Створення необхідних педагогічних умов є запорукою успіху в досягненні визначеної мети. Варта уваги думка науковиці О. Дубасенюк, зокрема «важливого значення набуває утворення відповідних педагогічних умов у вищих навчальних закладах, які забезпечать ... формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців, їх конкурентоспроможності та мобільності на ринку праці» [4, с. 383]. Системний аналіз педагогічної теорії та практики професійної підготовки майбутнього вчителя у закладі вищої освіти зумовлює доцільність упровадження акмеологічного підходу в освітню діяльність. З точки зору науковиці, головні акмеологічні закони успішної еволюції особистості є значущими у контексті створення акме-середовища закладу вищої освіти. Погоджуючись з цією думкою, вважаємо, що однією із педагогічних умов, які розглядаються у нашому дослідженні, має бути створення акмеологічного середовища підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти.

Формування акмеологічного середовища ми розуміємо як створення в закладі вищої педагогічної освіти певного осередку, що сприяє поступовому гармонійному й цілісному розвитку майбутнього вчителя. На думку Ю. Єрмака, вагомою особливістю акмеологічного середовища є психолого-педагогічна підтримка

індивідуума – це як внутрішні, так і зовнішні ресурси, які сприяють повній самореалізації й саморозвитку особистості. Це «сукупність прийомів, методів, форм, засобів педагогічного впливу на самосвідомість особистості, які стимулюють ... розкриття внутрішнього потенціалу й розвивають прагнення постійного самовдосконалення в професійній діяльності [3, с. 90]. Деталізуючи чинники акмеологічного середовища підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти, визначимо наступні: розробка, реалізація, моніторинг та удосконалення освітньої програми; функціонування внутрішньої системи управління якістю організаційно-педагогічних процесів; домінування інноваційних технологій, технологій ефективного навчання; культивування морального та духовного потенціалу здобувачів вищої освіти; сприяння результативному навчанню кожного учасника освітнього процесу; опанування й застосування технологій життєвого проектування і самовдосконалення; культивування життєвого успіху; фасилітація персонального зростання, саморозвитку особистості майбутніх учителів; акмеологічний супровід освітнього процесу.

Вважаємо, що створене на вищезазначених засадах середовище сприятиме акмеологічній направленості професійної підготовки майбутніх учителів в закладах вищої освіти, генерації в них компетенції проектувати власний професійний і особистісний саморозвиток із систематичним ускладненням завдань та підвищенням рівня успішності, орієнтації на досягнення особистісного й професійного акме. Погоджуємося з думкою науковця С. Безбородих щодо можливості забезпечення «актуалізації творчого потенціалу студентів як передумови саморозвитку й самовдосконалення для професійного

зростання й успішної самореалізації в майбутній педагогічній діяльності» у створенні акмеологічного середовища [1, с. 10].

Варто констатувати складність і багатомірність акмеологічного середовища, адже еволюція особистості охоплює безліч аспектів і спрямована на виявлення, самоусвідомлення й реалізацію потенціалу особистості у професійній діяльності й особистому житті. В рамках акмеологічного середовища закладу вищої освіти, де здійснюється підготовка майбутніх учителів німецької мови, самонавчання, самоорганізація, самовиховання та самоконтроль майбутніх професіоналів є досить органічними.

Таким чином, важливим є утворення саме акмеологічного середовища, яке може бути поштовхом для розвитку здібностей і здатностей в контексті професійної підготовки і дати перспективу кожному здобувачу вищої освіти поряд з оволодінням основними результатами навчання спроектувати й реалізувати індивідуальну програму розвитку на відміну від освітнього середовища, що сприяє становленню та розвитку майбутнього фахівця.

Розглядаючи акмеологічне середовище закладу вищої освіти з точки зору підґрунтя для професійного розвитку майбутнього вчителя, варто зважати на те, що цей процес відбувається у безперервній взаємодії здобувача вищої освіти як суб'єкта освітнього процесу із середовищем, у якому цей процес відбувається. Тому вважаємо, що необхідною передумовою підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу має бути їхня мотивація, концентруючись при цьому на певному виді мотивації, зокрема мотивації досягнень. Під мотивацією досягнень маємо на увазі внутрішню готовність здобувача вищої освіти досягти особливого результату, що пов'язано з

певними індивідуальними та об'єктивними передумовами.

Детальний аналіз психологічних та педагогічних літературних джерел засвідчує, що кожна дія, яку людина здійснює з метою реалізації певного завдання, містить як вірогідність успіху, так і ризик невдачі. Мотивація досягнення дієва в тому випадку, коли повністю сформована здатність людини пишатися власними досягненнями на випадок успішності дії. Саме тому в педагогіці нерідко використовується термін «мотивація успіху». З нашої точки зору, більш продуктивним у даному дослідженні є орієнтація на мотивацію досягнень, а не на мотивацію успіху. Адже противагою до успіху є невдача, й цілком логічно, що прагнення її уникнути може призвести до відсутності бажання взагалі виконувати цю дію. Якщо ж не концентруватись на вірогідності невдачі, а зосередитись і скерувати зусилля на виконання, тоді реальнішим є заплановане досягнення. Таким чином можна уникнути демотивації здобувачів вищої освіти під час подібних дій у майбутньому. З іншого боку, безумовно ефективним є й створення ситуації успіху в рамках акмеологічного середовища, усвідомлення здобувачами вищої освіти значущості його досягнення в процесі професійної підготовки, усвідомлення важливості знання й оцінювання власного потенціалу задля його реалізації.

Беручи до уваги те, що поняття «акме» означає найвище досягнення на певному етапі, доцільно активізувати в здобувачів вищої освіти прагнення до реалізації високої акмеологічної позиції, тобто до досягнення високих, нерідко навіть максимальних результатів у власній діяльності, активності у процесі професійного становлення й еволюції, якомога ширшого розкриття власного потенціалу. Не викликає сумніву те, що всі об'єктивні та суб'єктивні фактори, які можуть або сприяти досягненню пікових

ефектів, або загальмувати отримання високих результатів мають бути враховані. Тому мотивація досягнення базується на здатності підтримувати власні здібності у всіх сферах.

Визначаючи цю педагогічну умову, ми враховували, що здобувачі вищої освіти можуть бути не вмотивованими до виконання певного завдання, оскільки необхідні внутрішні або зовнішні умови для позитивної мотивації досягнення не завжди виконуються. Абсолютно зрозумілою є також їхня реакція на появу нових обставин, зокрема викликів у професійній сфері, зміни культурного фону (наприклад, розвиток полікультурного суспільства, що є актуальним безпосередньо для вчителів іноземних мов) тощо. В залежності від цих та решти обставин існує вірогідність зміни особистих інтересів здобувача вищої освіти – переоцінка своїх цілей, мети, результатів діяльності, які неодмінно треба враховувати у процесі підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на засадах акмеологічного підходу.

Розділяємо думку А. Кузьмінського щодо врахування наступних аспектів, яких вимагає мотивація на досягнення майбутніх вчителів німецької мови [7, с. 139]:

- орієнтація на високий рівень власної фахової компетентності (систематичне поглиблення знань й покращення ерудиції в науково-предметній галузі, творче мислення, креативність, володіння інноваційними технологіями й методами вирішення нестандартних завдань);

- мотивація до високого рівня педагогічної компетентності (набуття фундаментальних знань з педагогіки і психології, різних аспектів інтелектуальної діяльності, оволодіння сучасними технологіями, методами, формами й засобами навчання);

- розвиток іншомовної комунікативної компетентності

(підвищення рівня культури усної та писемної форм літературної мови, оволодіння інноваційними технологіями, ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування);

– розвиток загальної культури (сформованість наукового світогляду, стійкої системи національних і загальнолюдських духовних та моральних цінностей).

Для успіху у здійсненні підготовки вчителів німецької мови з точки зору акмеології варто звернути увагу на засоби стимулювання мотивації здобувачів вищої освіти на досягнення. Зокрема, на думку Є. Ільїного, такими засобами можуть бути схвалення, заохочення, змагання, створення «ситуації успіху», позитивний соціально-психологічний клімат у колективі, привабливість змісту діяльності, наявність перспективи, конкретної мети.

Наявність мотивації, формулювання мети в освітньому процесі закладу вищої освіти, вибір шляхів та засобів її реалізації безпосередньо пов'язані з наступною педагогічною умовою – сприяння проектуванню індивідуальної траєкторії освітнього й особистісного розвитку.

Підтримка майбутніх учителів німецької мови у проектуванні ними індивідуальної освітньої траєкторії передбачає спонукання їх до створення фундаментального підґрунтя для ефективної діяльності у майбутньому. Разом з тим важливим вважаємо роз'яснення сутності й необхідності набуття ключових компетентностей та вмінь, визначених для загальноєвропейського освітнього простору: «Кожен має право на якісну та інклюзивну освіту, навчання та освіту протягом усього життя, що розвиває ключові компетентності та базові уміння ... необхідні ... для особистої реалізації та розвитку, працевлаштування, соціальної інтеграції та активної громадянської позиції» [8].

З точки зору акмеологічного підходу до підготовки майбутніх учителів німецької мови вважаємо за необхідне зосередитись на релевантних для них групах компетентностей, зокрема:

– комунікативна (вміння спілкуватися рідною та іноземними мовами в усній та писемній формах);

– соціальна (здатність брати на себе відповідальність, ініціатива, співробітництво, активна участь, ґрунтовні знання, відкритість до навколишнього середовища, відповідальність, уміння працювати в команді);

– полікультурна (оволодіння досягненнями культури; розуміння та повага до людей інших національностей, їхніх політичних уподобань та соціального становища, а також до різних релігій, культур, мов, рас);

– інформаційна (уміння здобувати, опрацьовувати, аналізувати, та використовувати інформацію з різних джерел);

– конструктивна діяльність;

– саморозвиток, самоосвіта і самовдосконалення (наявність потреби і готовності постійно поглиблювати знання впродовж усього життя).

Необхідним складником реалізації педагогічної умови щодо проектування здобувачами вищої освіти індивідуальної траєкторії є важливість переконання їх у тому, що вони мають брати на себе відповідальність за власну професійну підготовку. Окреслюючи свою індивідуальну програму, вони повинні орієнтуватись на розвиток і розкриття свого власного потенціалу, адже у кожного з них різні здібності, нахили та передумови.

Вагомий внесок для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії під час навчання у закладі вищої освіти можуть робити вибіркові дисципліни, які пропонуються здобувачам вищої освіти у межах освітньої програми. Обрані

вибіркові дисципліни задовольняють частину індивідуальних освітніх потреб майбутніх учителів. Водночас доводиться констатувати, що під кутом зору акмеологічного підходу вибір має бути досить різноманітним, адже кожен здобувач вищої освіти є особистістю зі своїми потребами і уподобаннями, тому логічно, що повністю забезпечити індивідуальні інтереси у освітньому процесі досить важко. Дієвим варіантом доповнення можливостей побудови індивідуальної траєкторії є неформальне навчання (неформальна освіта), яке містить усі освітні пропозиції для широкого кола цільових груп за межами системи формальної освіти. Пропозиції курсів у межах неформального навчання характеризуються різноманітністю, креативністю, незалежністю, а тому мають високий рівень інноваційного потенціалу та привабливості для молоді, яка за своїми віковими особливостями прагне до нового й нестандартного.

Варто зазначити, що до сфери неформальної освіти належить і освіта дорослих, яка набуває все більшого значення. Тому залучення здобувачів вищої освіти до використання можливостей неформальної освіти є важливим не тільки з огляду на задоволення їхніх індивідуальних освітніх потреб та інтересів, а також в аспекті набуття досвіду такого навчання, що може бути використано ними у подальшому для професійного й особистісного зростання, саморозвитку й самовдосконалення.

Саморозвиток особистості вимагає наявності у неї здатності до об'єктивної оцінки власних здібностей і досягнень. Це розуміння зумовили визначення такої педагогічної умови, як розвиток здатності до об'єктивної самооцінки.

Набуття умінь самоспостереження допоможе майбутнім учителям німецької мови виявити власний потенціал у різних

видах діяльності – навчальній, дослідній, виховній, самоосвітній. Проте важливо наголосити на об'єктивності оцінювання як позитивних, так і негативних рис, результатів дій тощо. Ця необхідність зумовлена тим, що психологічно людина схильна оцінювати себе і все, що від неї залежить позитивно, а невдачі, непорозуміння, хибні дії приписувати іншим людям, певним умовам, тобто навколишній дійсності.

Здійснення самоаналізу майбутніми вчителями є важливим і ефективним на тлі акмеологічного середовища закладу вищої освіти. Оскільки однією з важливих проблем акмеології є підтримка у подоланні труднощів, то самоаналіз допомагає встановлювати причинно-наслідкові зв'язки виконаних дій та співвідносити їх з планами й отриманими результатами.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, на основі аналізу напрацювань науковців і власного практичного досвіду ми визначили та обґрунтували наступні педагогічні умови підготовки майбутніх учителів німецької мови у закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу: створення акмеологічного середовища; мотивація майбутніх вчителів німецької мови на досягнення; сприяння проєктуванню індивідуальної освітньої траєкторії й траєкторії особистісного розвитку; розвиток здатності до об'єктивної самооцінки.

Оскільки в своєму дослідженні ми обґрунтували педагогічні умови підготовки майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на основі акмеологічного підходу, перспективи подальших досліджень вбачаємо у обґрунтуванні педагогічних умов майбутніх учителів німецької мови в закладах вищої освіти на засадах компетентнісного підходу.

Список використаних джерел

1. Безбородих С. М. Акмеологічне середовище як педагогічна умова професійного

зростання майбутніх конкурентоспроможних педагогів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2016. Вип. 6 (303) С. 6–11.

2. Драч І. І. Акмеологічний підхід до формування професійної компетентності студентів у вищому навчальному закладі. *Теорія та методика управління освітою*: електрон. наук. фахове вид. 2009. Вип. 2. URL: <http://tme.umo.edu.ua/> (дата звернення: 02.05.2022).

3. Дубасенюк О. А. Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Житомир–Київ, 2015. Вип. 84. С. 25–30.

4. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.

5. Єрмак Ю. І. Формування акмеологічного середовища у вищих педагогічних навчальних закладах як умова професійного самопізнання майбутніх учителів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2013. Вип. 33. С. 86–93.

6. Коваленко Г. С. Формування акмеологічної позиції майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2010. 20 с.

7. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 486 с.

8. Key competences and basic skills. URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/school-education/school-education-initiatives/key-competences-and-basic-skills>

References

1. Bezborodykh, S. M. (2016). Akmeolohichne seredovyshechche yak pedahohichna umova profesiinoho zrostannia maibutnykh konkurentospromozhnykh pedahohiv

[Acmeological Environment as a Pedagogical Condition of Professional Development of Future Competitive Teachers]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, issue 6 (303), 6–11.

2. Drach, I. I. (2009). Akmeolohichnyi pidkhyd do formuvannia profesiinoyi kompetentnosti studentiv u vyshchomu navchalnomu zakladi. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methods of education management*, issue 2. URL: <http://tme.umo.edu.ua/> [in Ukrainian].

3. Dubaseniuk, O. A. (2015). Akmeolohichnyi pidkhyd yak stratehichnyi oriientyr osobystisno-orientovanoi pedahohichnoi osvity [Acmeological approach as a strategic landmark of personality-oriented pedagogical education]. *Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats – Problems of Education: Electronic Scientific Journal*, issue 84, 25–30.

4. Dubaseniuk, O. A. (2011). Profesiina pedahohichna osvita: akme-synerhetychnyi pidkhyd. Zhytomyr: Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni I. Franka [in Ukrainian].

5. Key competences and basic skills. URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/school-education/school-education-initiatives/key-competences-and-basic-skills>

6. Kovalenko, H. S. (2010). Formuvannia akmeolohichnoi pozytsii maibutnoho vchytelia v protsesi fakhovoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Kuzminskyi, A. I. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

8. Yermak, Yu. I. (2013). Formuvannia akmeolohichnoho seredovyshecha u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh yak umova profesiinoho samopiznannia

maibutnikh uchyteliv [Formation of Acmeologic Medium in Higher Pedagogic Universities as a Condition of Professional Self-Education of Future Teachers].

Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific Notes of the Pedagogical Department , issue 33, 86–93.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE TRAINING OF FUTURE GERMAN LANGUAGE TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON THE ACMEOLOGICAL APPROACH

V. V. Bezliudna, Yu. Yu. Kazak

Abstract. *The article defines and substantiates the pedagogical conditions for the training of future German language teachers in higher education institutions on the basis of the acmeological approach. The relevance of scientific research is manifested in the rapid changes in society, which require professionals to self-improvement throughout life. To date, the issue of substantiation of pedagogical conditions of future German language teachers in higher education institutions on the basis of acmeological approach remains insufficiently studied. The study of the concept of "pedagogical conditions" is based on the conditions of its origin, functioning, evolution and optimization. The factors of the acmeological environment of the higher education institution are determined and detailed. The authors characterize expediency of introduction of the acmeological approach in educational process which will promote gradual harmonious and integral development of the future teachers. The article deals with complex and multidimensional acmeological environment of a higher education institution in terms of the basis for the professional development of future teachers. According to the analysis of scientific literature and the authors' own experience, the term "motivation for achievement" is substantiated, that is the internal readiness of higher education seekers to achieve a special result due to certain individual and objective prerequisites for training future German language teachers in higher education based on acmeological approach. Factors that contribute to the development of positive motivation for achievement are described. The essence and necessity of acquiring key competencies and skills defined for the European educational space are explained, the focus is on the relevant competency groups in terms of acmeological approach to the training of future German language teachers.*

Key words: *pedagogical conditions, acmeological approach, motivation of achievements, training, future teachers of German language, acmeological environment.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.24-30

УДК 378.6.04-057.87

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ

В. А. БУДЕГАЙ, аспірант

*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: budegayva1997@gmail.com*

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових джерел щодо особливостей формування інклюзивної культури в студентській молоді. Проаналізовано зарубіжний і вітчизняний досвід формування інклюзивної культури у студентів в умовах інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти. Автор відзначає що саме соціальні працівники покликані стати провідниками ідей гуманізму, доступності, життєтворчості, сприяти зміцненню можливостей та забезпеченню рівних прав таких громадян. Тому у підготовці майбутніх соціальних працівників особливого значення набуває утвердження інклюзивної культури як складного багатогранного цілісного утворення, що забезпечує успішне виконання професійних функцій. Метою статті є дослідження та узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду формування інклюзивної культури в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Зарубіжний досвід формування інклюзивної культури у студентів закладів вищої освіти визначається здатністю закладу використовувати всі цінності інклюзії, які впливають на здатність здобувача вищої освіти до культурного самовизначення та самореалізації в діяльності, незалежно від ознак психофізичного розвитку або соціального статусу, спрямованого на позитивну адаптацію та інтеграцію в суспільство.

Ключові слова: інклюзивна культура, інклюзивні цінності, інклюзія, соціальна робота.

Актуальність

(Introduction). Одним із шляхів імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності, згідно з «Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими, шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики. На особливу увагу заслуговують громадяни, які потребують соціально-медичну, юридичну, психолого-педагогічну, матеріальну й іншу допомогу, охорону морального, фізичного і психічного здоров'я. Саме соціальні працівники покликані стати

провідниками ідей гуманізму, доступності, життєтворчості, сприяти посиленню можливостей та забезпечення рівних прав таких громадян. Тому в підготовці майбутніх соціальних працівників особливої вагомості набуває оволодіння інклюзивною культурою як складного, багатоаспектного інтегрального утворення, яке забезпечує успішне виконання професійних функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що закордонні та вітчизняні дослідники досить детально займаються вивченням проблем щодо формування інклюзивної культури студентської молоді та у суспільстві в цілому. Окремі аспекти проблеми формування інклюзивної культури висвітлено в працях українських науковців А. Колупаєвої, Г. Давиденко, С. Миронової, Н. Софій, П. Таланчука,

А. Шевцова та ін. У працях дослідників Ф. Амстронга, Б. Барбера, М. Девіса, Дж. Беллоу, Х. Кербо, С. Корлетта, Д. Купера та ін. розкрито особливості організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти зарубіжних країн. Аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних вчених які безпосередньо або опосередковано торкаються проблематики формування інклюзивної культури молоді, дозволяє стверджувати про те, що вже склались підвалини створення теоретичних засад розвитку цього явища, що підвищує актуальність окресленої проблеми, свідчить про її недостатню розробленість у педагогічній теорії і практиці підготовки фахівців соціальної сфери.

Мета (Purpose). Мета дослідження полягає в узагальненні зарубіжного і вітчизняного досвіду формування інклюзивної культури в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Результати (Results). На сучасному етапі розвитку суспільства для всіх громадян актуалізується потреба у формуванні інклюзивної культури особистості за принципами визнання різноманітності, рівності та справедливості, співробітництва, участі, спільності. В контексті вікової сенситивності саме студентські роки є періодом особистісно-професійного та культурного розвитку особистості. Тому варто звернутися до зарубіжного і вітчизняного досвіду формування інклюзивної культури у студентів закладів вищої освіти.

Так в університетах Великої Британії одним із пріоритетних напрямів організації освітнього процесу є розвиток інклюзивної культури У працях І. Далі [10], П. Овсейко [10], Л. Пололі [10], Л. Едмундс [10], Д. Цівіан [10], на прикладі організації освітнього процесу в Оксфордському та Кембриджському університетах, які

впроваджують нові способи залучення найталановитіших студентів, незалежно від особливостей психофізичного розвитку, з'ясовано ключові стратегічні пріоритети. Автори зазначають, що університети прагнуть «сприяти розвитку інклюзивної культури», просуванню гендерної рівності та різноманітності для всіх студентів, викладачів і співробітників, забезпечуючи їм постійну лідерську позицію в науковій та освітній галузі [10].

У Відкритому університеті Великої Британії, в декларації політики закладу вказується на максимальній участі студентів з інвалідністю в усіх сферах життя університету, гарантії здобуття якісної освіти відповідно до розумових здібностей та адаптації навчальних матеріалів до індивідуальних потреб студентів. Забезпечується доступність і можливість навчання в університеті всіх бажаючих, незалежно від ступеня важкості вад здоров'я, повноцінне життя в університетському середовищі через культивування принципів інклюзії, подальше їх трудовлаштування чи забезпечення умов для перекваліфікації [13].

В політиці університету м. Едмонтон штату Альберта (Канада) визначальними є розвиток інклюзивної культури та супроводу студентів з особливими потребами з повним їх доступом до університетських послуг та самореалізації кожного відповідно до можливостей і здібностей [14].

В університетах США теоретичну основу технології вищої інклюзивної освіти складає філософія незалежного життя, тобто необхідність створення рівних можливостей для навчання відповідно до потреб студентів з особливими освітніми потребами та участі в житті колективу. Важливо зазначити, що технологія включає створення позитивного соціально-психологічного клімату в освітньому середовищі закладу освіти, функціонують групи взаємної підтримки, проводяться тренінги толерантності та

спілкування з роботодавцем при влаштуванні на роботу [3].

У Малайзії соціальна модель, яка пропагує інклюзивні цінності, норми, культуру, сприйняття і систему підтримки, служить в Університеті Путра Малайзія вектором для роботи в напрямку розширення прав і можливостей студентів з особливими освітніми потребами. Ця модель підтримана гаслом «нічого про нас без нас!», що підкреслює важливу роль людей з особливими потребами у вираженні своєї думки і захисту своїх прав з метою підтримки свого добробуту [5].

Отже, зарубіжний досвід формування інклюзивної культури в студентів університетів визначається спроможністю закладів вищої освіти задіяти усі цінності інклюзії, які впливають на здатність особистості студента до культурного самовизначення і самореалізації у діяльності, незалежно від особливостей психофізичного розвитку чи соціального статусу, спрямовану на позитивну адаптацію та інтеграцію в соціум.

У законі України «Про освіту» інклюзивне навчання визначається як система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [4].

В цьому ж законі знаходимо трактування інклюзивному освітньому середовищу, яке трактується як – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

У законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [4] зазначаються, що соціальне формування та розвиток молоді ґрунтується на наступних принципах: повага до загальнолюдських цінностей, прав

людини і прав націй, історичних, культурних, національних особливостей України, її характеру; безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства в цілому та молоді зокрема; доступ до соціальних послуг для кожного молодого громадянина та рівність правових гарантій; відповідальність держави за створення умов для саморозвитку та самореалізації молоді; єдність зусиль держави, усіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій та громадян у сфері суспільного становлення та розвитку молоді; відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за дотримання Конституції України, законодавства України. Тобто на законодавчому рівні звертається увага на формування інклюзивної культури здобувачів освіти.

Так, в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, створено Науково-методичний центр освіти та соціальної реабілітації осіб з обмеженнями життєдіяльності, який не лише контролює, регулює створення соціально-психологічних умов для студентів з особливими освітніми потребами, а й проводить роботу з розвитку інклюзивної культури в учасників освітнього процесу: комунікативні тренінги, заходи з оздоровлення студентів у спортивно-оздоровчому таборі, заняття фото- та відеостудій, участь в реалізації проєктів «Мистецтво для всіх» та «Комп'ютерний дизайн» тощо [7].

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна») відкритий для молоді неоднакового рівня підготовки, диференційованих соціальних можливостей і з різним станом здоров'я. Тому в університеті серед пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю є: практика

соціально-педагогічної підтримки студентів з особливими потребами життєдіяльності у вищих навчальних закладах, благодійна та волонтерська діяльність, виховання здорового способу життя та профілактика негативних явищ, культурна та туристично-екскурсійна діяльність, здійснення різноманітних проектів [11].

У Національному університеті біоресурсів і природокористування України активно Центр соціально-психологічної реабілітації, який позиціонується як місце проведення тренінгів, групових занять для студентів з метою формування інклюзивної культури та активне впровадження в життя методик відновлення здоров'я (арт-терапія, ароматерапія, фітотерапія, апітерапія, іпотерапія, стрес-менеджмент тощо) [1].

Формування інклюзивної культури студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя здійснюється спільно з роботою студентського тьюторського центру «Разом», який розробляє і реалізує комплекс заходів для взаємодії з особливими категоріями студентів з метою підвищення якості освітнього процесу, активізації самовиховання і самовдосконалення студентів, розвитку студентської відповідальності й ініціативи [6].

Отже, формування інклюзивної культури у вітчизняних закладах вищої освіти спрямовано на всебічне застосування цінностей інклюзії та принципів інклюзивної культури: забезпечення рівного доступу до можливостей особистісного навчального, наукового, творчого зростання та самореалізації; можливості освоєння нових навичок соціалізації та інтеграції; виховання толерантних взаємостосунків; збереження і відновлення здоров'я; активна культурно- та інформаційно-просвітницька діяльність.

Варто зазначити, важливим складником процесу розвитку

інклюзивної культури є формування позитивної громадської думки щодо молоді з особливими потребами.

У дослідженнях Е. Абдулотіпової [12], Е. Рамазанової [12], А. Чупанова [12], які вони проводили спільно з студентами-волонтерами виявили низку проблем, серед яких: недостатня обізнаність громадян про взаємодію, про спілкування з особами які мають ті чи інші порушення, з синдромом Дауна, розладами аутистичного спектру або ж психічними розладами. Недолік знань у спеціалістів, переважно архітекторів, будівельників, які створювали архітектуру будівель та умови для відпочинку, дозвілля, подорожей містом та транспорту та розваг для масового населення. Також завдяки моніторингу було виявлено, що багато батьків не хочуть, аби їхні діти брали участь в заходах або ж перебували з дітьми, які мають психофізичні порушення. Тобто у населення та фахівців, які мають забезпечувати високий рівень життя таких людей – відсутній необхідний рівень сформованої інклюзивної культури, що негативно впливає на розвиток усього інклюзивного простору в суспільстві [12].

У працях науковців Денисова О., Леханова О., Понікарова О., Понікарова В., Гудіна Т. інклюзивна культура розглядається, як фундаментальна основа культури інклюзивного суспільства, в якій віддається перевага різноманітним потребам, підтримується, накопичується суспільством, надаючи можливість досягти високих результатів відповідно до цілей інклюзивної освіти та забезпечення, збереження, прийняття, співробітництва та стимулювання безперервного розвитку фахівця та суспільства в цілому. Складові інклюзивної культури фахівців включають сприйняття цінностей і норм інклюзії, готовність до взаємодії в інклюзивному суспільстві, усвідомлення потреби в нових знаннях та навичках,

соціальна відповідальність за результати інклюзії [2, с. 5].

У лютому 2020 року в приміщенні Єврейського музею та Центру толерантності відбулося засідання робочої групи Агентства стратегічних ініціатив «Соціальні ініціативи», де розглядалися проекти спрямовані на створення інклюзивного середовища для людей з обмеженими можливостями та проекти у сфері організації дитячого відпочинку та культурно-освітнього туризму. Серед них був проект команди Центру толерантності «Культура Inc», анонсований у темі «Створення інклюзивного середовища для людей з обмеженими можливостями в різних організаціях та установах». Команда Центру толерантності створила онлайн-платформу для навчання у сфері інклюзивного культурного волонтерства з метою побудови комунікації з людьми на культурній платформі: з порушенням зору; з порушеннями слуху; з розладами спектру аутизму; з психічними розладами інтелекту.

До цільової групи проекту було залучено працівників закладів культури та культурні волонтерів. Адже, ключовим підходом до створення умов, що відповідають сучасним вимогам до безбар'єрного середовища, є не лише оснащення культурних просторів необхідним обладнанням та технічними рішеннями, а й підготовка компетентних фахівців які здатні запроваджувати інклюзивну культуру та можуть супроводжувати інклюзивних осіб на всіх етапах [8].

Отже, інклюзивна культура, в якій домінує повага до особистості, гуманістичний підхід до створення безперешкодного середовища та забезпечення рівних можливостей для всіх, де цінується та поважається різноманіття та неможливі будь-які форми дискримінації – шлях до побудови інклюзивного суспільства. Тому майбутні фахівці, що отримали спеціальність «Соціальна робота»

мають володіти відповідними знання з питань «особливих» осіб, прав і потреб осіб з інвалідністю та перешкодами для реалізації цих прав в українському суспільстві, володіти базовими знаннями про потреби та можливості надати маломобільним групам доступ до того самого фізичного середовища.

Висновки і перспективи (Discussion). У статті обґрунтовано актуальність формування інклюзивної культури як складника загальної культури особистості, адже розвиток українського суспільства потребує нових стратегій та підходів до її формування. При цьому необхідно враховувати існуючі тенденції міжнародної політики, глобальні інноваційні підходи до вирішення проблем осіб з інвалідністю і передовий досвід. З'ясовано, що зарубіжний і вітчизняний досвід формування інклюзивної культури в студентів університетів визначається спроможністю закладів вищої освіти задіяти усі цінності інклюзії (визнання різноманітності, рівності та справедливості, співробітництва, участі, спільності), які впливають на здатність особистості студента до самовизначення і самореалізації у різних видах діяльності, незалежно від особливостей психофізичного розвитку чи соціального статусу, спрямовану на позитивну адаптацію та інтеграцію в соціум.

Список використаних джерел:

1. Альтанова А. Центр соціально-психологічної реабілітації URL: <https://nubip.edu.ua/node/93954>.
2. Denisova O., Lekhanova O., Ponikarova V., Gudina T. Inclusive culture of kindergarten, school, college and university teachers. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/1/shsconf_ictdpp2018_10002.pdf
3. Жаворонков Р. Н. Технология высшего инклюзивного образования инвалидов, применяемая в Соединенных Штатах Америки. URL: <http://www.rnp.mesi.ru/images/>.

4. Закон України «Про освіту».

URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

5. Kamarulzaman A. Potential for Providing Augmented Reality Elements in Special Education via Cloud Computing / Kamarulzaman Ab Aziza, Nor Azlina Ab Aziz, Anuar Mohd Yusof, Avijit Paul // *Procedia Engineering*. Vol. 41. 2012. P. 333–339.

URL:

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705812025672/pdf>.

6. Качалова Т. В. Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти.

URL:

<http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/956/1/8.pdf>

7. Мартинюк Т. А. Соціальна інтеграція молоді з інвалідністю: монографія. Луцьк: Волиньполіграф, 2021, 332 с.

8. Мохнач К. В., Несына С. В. Понятие «инклюзивная культура педагога» в психолого-педагогической литературе. URL: <https://phsreda.com/e-articles/140/Action140-74896.pdf>

9. Nugraheni Dwi Budiarti & Sugito. Creating inclusive culture of elementary schools: a case study in karangmojo sub-district gunungkidul regency. *The International Journal of Social Sciences*. Vol. 6, No. 2, May 2018. URL: <http://journal.scadindependent.org/index.php/jipeuradeun/article/view/237>

10. Ovseiko P. V., Pololib L. H., Edmundsa L. D., Civianb J. T., Dalyc M., Buchana A. M.. Creating a more supportive and inclusive university culture: a mixed-methods interdisciplinary comparative analysis of medical and social sciences at the University of Oxford. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03080188.2019.1603880>

11. Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики: метод. посіб. / Базиленко А., Таланчук І., Давиденко Г. та ін.; за загальною редакцією А. Базиленко. Київ: Талком, 2020. 128 с.

12. Chupanov A. H., Abdulatipova E. A., Ramazanova E. A. Inclusive Culture As The Basis For The

Acceptance Of People With Disabilities.

URL:

<https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2018.09.108>

13. Холл Дж. Студенты-инвалиды и высшее образование. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. Т. 2, № 1. С. 115–126.

14. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології: монографія. Київ: „МП Леся”, 2009. 484 с..

Reference

1. Altanova A. Tsentr sotsialno-psykhologichnoi reabilitatsii URL: <https://nubip.edu.ua/node/93954>.

2. Denisova O., Lekhanova O., Ponikarova V., Gudina T. Inclusive culture of kindergarten, school, college and university teachers. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/1/shsconf_ictdpp2018_10002.pdf

3. Zhavoronkov R. N. Tekhnolohyia vyssheho ynkluzyvnoho obrazovanyia ynvalydiv, prymeniaemaia v Soedynennykh Shtatakh Ameryky. URL: <http://www.rnp.mesi.ru/images/>

15. 4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

16. Kamarulzaman A. Potential for Providing Augmented Reality Elements in Special Education via Cloud Computing / Kamarulzaman Ab Aziza, Nor Azlina Ab Aziz, Anuar Mohd Yusof, Avijit Paul // *Procedia Engineering*. Vol. 41. 2012. P. 333–339. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705812025672/pdf>.

4. Kachalova T. V. Formuvannia inkluzyvnoi kultury zakladu vyshchoi osvity. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/956/1/8.pdf>

5. Martyniuk T. A. Sotsialna intehratsiia molodi z invalidnistiu: monohrafiia. Lutsk: Volynpolihraf, 2021, 332 s.

6. Mokhnach K. V., Nesyna S. V. Poniatyie «ynkluzyvnaia kultura pedahoha» v psykhologo-pedahohycheskoi lyterature. URL: <https://phsreda.com/e-articles/140/Action140-74896.pdf>

7. Nugraheni Dwi Budiarti & Sugito. Creating inclusive culture of elementary schools: a case study in karangmojo sub-district gunungkidul regency. *The International Journal of Social Sciences*. Vol. 6, No. 2, May 2018. URL: <http://journal.scadindependent.org/index.php/jipeuradeun/article/view/237>

8. Ovseiko P. V., Pololib L. H., Edmundsa L. D., Civianb J. T., Dalyc M., Buchana A. M.. Creating a more supportive and inclusive university culture: a mixed-methods interdisciplinary comparative analysis of medical and social sciences at the University of Oxford. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03080188.2019.1603880>

9. Sotsializatsiia molodi z osoblyvymy osvithimy potrebamy: krashchi

praktyky: metod. posib. / Bazylenko A., Talanchuk I., Davydenko H. ta in.; za zahalnoi redaktsiieiu A. Bazylenko. Kyiv: Talkom, 2020. 128 s.

10. Chupanov A. H., Abdulatipova E. A., Ramazanova E. A. Inclusive Culture As The Basis For The Acceptance Of People With Disabilities. URL: <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2018.09.108>

11. Khol Dzh. Studenty-ynvalydy y vysshee obrazovanye. *Zhurnal yssledovanyi sotsyalnoi polytyky*. 2004. T. 2, № 1. S. 115–126.

12. Shevtsov A. H. *Osvitni osnovy reabilitohii: monohrafiia*. Kyiv: „MP Lesia”, 2009. 484 s.

PECULIARITIES OF FORMATION OF INCLUSIVE CULTURE OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

V. A. Budegay

Abstract. *The article analyzes scientific sources regarding the peculiarities of the formation of an inclusive culture among student youth. The foreign and domestic experience of forming an inclusive culture among students in the conditions of an inclusive educational environment of a higher education institution is analyzed. The author notes that it is social workers who are called to become leaders of the ideas of humanism, accessibility, life creativity, to contribute to strengthening opportunities and ensuring equal rights of such citizens. Therefore, in the training of future social workers, the establishment of an inclusive culture as a complex multifaceted holistic education, which ensures the successful performance of professional functions, is of particular importance. The purpose of the article is to research and generalize the foreign and domestic experience of forming an inclusive culture in the educational environment of a higher education institution. The foreign experience of forming an inclusive culture among students of higher education institutions is determined by the ability of the institution to use all the values of inclusion, which affect the ability of the student of higher education to cultural self-determination and self-realization in activities, regardless of the signs of psychophysical development or social status aimed at positive adaptation and integration into society. The formation of an inclusive culture in domestic institutions of higher education is aimed at the comprehensive application of the values of inclusion and the principles of inclusive culture: ensuring equal access to opportunities for personal educational, scientific, creative growth and self-realization; the opportunity to acquire new socialization and integration skills; promote tolerant relations; preservation and restoration of health; active cultural information and educational activities. In terms of the formation of an inclusive culture in the higher education system, the author highlights the values of inclusion (recognition of diversity, equality and justice, cooperation, participation, togetherness), which affect the student's ability to self-determination, self-realization in various types of educational, future professional and creative activities, which promotes positive socialization and integration into society.*

Key words: *inclusive culture, inclusive values, inclusion, social work.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.31-40

УДК 347.122:17.021.4:316.485.26

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О. В. ДРАЧУК, аспірант

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: odrachuk@nubip.edu.ua

Анотація. У статті здійснено аналіз нормативно-правової бази України із забезпечення захисту населення в умовах воєнного стану. Основна увага зосереджена на Конституції України, а також на Кодексі цивільного захисту України, визначивши його переваги. Здійснено висновок про дублювання Законів України «Про Цивільну оборону України» та «Про правові засади цивільного захисту» щодо термінології. Здійснено спробу поділити становлення цивільного захисту України на три етапи. Вагомим кроком у розвитку системи захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій став Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», яким закріплено організаційні та правові основи захисту громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які знаходяться на території України, захисту об'єктів виробничого і соціального призначення навколишнього середовища, від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Доведено, що в умовах сьогодення в Україні нормативно-правовий механізм у сфері цивільного захисту, зокрема, стосовно ризиків виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій вимагає вдосконалення. В рамках діючого нормативно-правового механізму захисту населення під час надзвичайних ситуацій відсутні чіткі затверджені інструкції стосовно впровадження положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів щодо попередження ризиків виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій, а також відсутній ефективний механізм стосовно контролю профілактики настання надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: захист населення, безпека особистості, нормативно-правове забезпечення, держава, надзвичайні ситуації; воєнний стан

Актуальність (Introduction).

Кардинальні зміни в суспільстві, зумовлені технологічною революцією, зародили нові культурно-економічні тенденції, нове виробництво, нові види соціальних комунікацій. Не залишилися поза впливом фактору розвитку новітніх технологій безпека й оборона. Загальновідомо, що розвиток новітніх технологій і рівень знань про навколишній світ завжди йдуть поруч з війною. Прискорення ж технічного прогресу ставило на службу війні все нові відкриття й винаходи. Постійне збільшення чисельності катастроф, аварій, природних катаклізмів, дорожньо-транспортних пригод тощо, у котрих гине або втрачає здоров'я й працездатність багатолюддя, різко

зростає. Військові дії в нашій країні визначено головною катастрофою ХХІ століття. У цьому ракурсі саме захист безпеки особистості виступає державною, суспільно-політичною справою України. З урахуванням зазначеного «нормативно-правове регулювання забезпечення національної безпеки повинно спиратись на виважену державну політику, спрямовану на захист основ демократії і, відповідно, національно-громадську безпеку» [1]. Як демократична та соціально-правова держава, саме людина визначена Конституцією України найвищою соціальною цінністю. Актуальним сьогодні виступає її «життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і

© Драчук О. В.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

безпека» [2], що свою чергу вимагає формування нових підходів до захисту прав людини. Отже, проблема безпеки життєдіяльності людини нині особливо актуальна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Місце та роль України (XXI ст.) у гібридній війні визначає О. Поліщук; сутність та структуру феномену «гібридна війна» досліджують Є. Магда, М. Тараненко; теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів у сучасних глобалізаційних реаліях розкриває Л Чупрій; війну як провідну форму геоекономічного підкорення свідомості розглядає Г. Задорожний. Більшість публікацій присвячено становищам біженців України в роки війни (О. Бетлій Л. Жванко, Т. Лазанська, В. Ореховський).

У сучасних умовах тема актуальна й дискусійна, а отже – привертає увагу багатьох науковців.

Мета (Purpose). Мета дослідження полягає в аналізі нормативно-правових актів щодо захисту населення в умовах воєнного стану.

Методи (Methods). Комп'ютерний контент-аналіз нормативно-правових документів у сфері захисту населення в умовах воєнного стану.

Результати (Results). Виникнення катастроф, надзвичайних ситуацій і подій обумовлено: радіаційною, хімічною, гідродинамічною небезпеками, природними загрозами, військовими діями на території держави тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Загибель осіб від надзвичайних ситуацій

Надзвичайні ситуації	Кількість осіб у світі (щорічно)	Наслідки
нешасні випадки	270000	загибель майже 2 мільйонів жінок і чоловіків, 12 тисяч дітей
професійні захворювання	160000	
Україна		
виробничий травматизм вищий в декілька разів від економічно розвинених країн		
рівень загиблих на виробництві – 2 місце в світі		
отруєння, дорожньо-транспортні пригоди, аварії, травмування у побуті		загибель 190 осіб, з яких: 140 осіб працездатного віку та 5 дітей віком до 14 років

Техногенною катастрофою (згубна за своїми наслідками для здоров'я та життя людей, навколишнього середовища), якого ще не знало людство, стала аварія на Чорнобильській АЕС (26.04.1996 р.). Води, ґрунти, рослини, дороги території України, Білорусії, Росії були забруднені радіоактивним викидом. І нині не вщухає людський біль, а також проблеми, пов'язані з Чорнобильською трагедією.

Збройний конфлікт, де Росія жорстоко і цинічно вторглася на

територію України, розпочавши повномасштабну війну (24.02.2022 р.), у повній мірі відноситься до надзвичайних ситуацій воєнного характеру. Безперечно, що в таких складних умовах зростає значення такої складової безпекової функції країни як цивільний захист у частині інформування населення щодо реагування на надзвичайні ситуації військового характеру.

Вбите мирне населення, зруйновані житлові будинки, об'єкти критично важливої інфраструктури, – це

відображення того, як військові дії загрожують самій безпеці існування людства в сучасному світі.

Враховуючи вищезазначене необхідно удосконалювати нормативно-правову базу України із забезпечення захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій.

Історія вітчизняного захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій бере свій початок від 1991 р., коли Україна набула статусу самостійної, незалежної держави. Стаття 3 *Конституції України* визначає «людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку – найвищою соціальною цінністю» [2]. Згідно даного Закону «кожен громадянин має право на захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха, використання зброї та на вимогу гарантованого забезпечення реалізації цього права від органів виконавчої влади, керівників підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності й підпорядкування» [2]. Держава, виступаючи в якості гаранта цього права повинна створювати й розвивати єдину загальнодержавну систему цивільного захисту, котрий включає захист населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Вагомим кроком у розвитку системи захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій стає ухвалення Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» (2000 р.) [3], яким закріплено організаційні та правові основи захисту громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які знаходяться на території України, захисту об'єктів виробничого і соціального призначення навколишнього середовища, від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Завершує на законодавчому рівні *перший етап процесу становлення цивільного захисту України* статус

Єдиної державної системи «запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру і реагування на них» [4, с. 28].

Другим етапом розвитку цивільного захисту України (2003 р.) вважається підписання Президентом України Указу «Про заходи щодо удосконалення системи державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій» [5], а також ухвалення «Державної програми перетворення військ цивільної оборони України, органів і підрозділів державної пожежної охорони на оперативно-рятувальну службу цивільного захисту» з покладенням на неї завдань з реагування на усі види загроз [5]. Це – найбільш комплексні зміни у сфері цивільного захисту.

Правові та організаційні засади у галузі «цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного та військового характеру, повноваження органів виконавчої та інших органів управління, порядок формування і застосування сил, їх комплектування, проходження служби, а також гарантії соціального і правового захисту особового складу органів та підрозділів цивільного захисту» [6] закріплено Законом України «Про правові засади цивільного захисту» (2004 р.) [6].

До ключових завдань цивільного захисту віднесено: «розвиток вітчизняної економіки у напрямках, які виключають можливість появи надзвичайних ситуацій; збір й аналіз інформації про надзвичайні ситуації; прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій, прогнозування потреби в силах і засобах, потрібних для запобігання їм та ліквідації їх; нагляд і контроль у сфері цивільного захисту; розробка і виконання нормативно-правових актів, додержання норм і стандартів у галузі цивільного захисту; розробка і реалізація запобіжних

заходів у галузі цивільного захисту; формування, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів, необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям; розробка та впровадження науково-технічних програм, направлених на запобігання надзвичайним ситуаціям; оперативне оповіщення населення про появу або загрозу виникнення надзвичайної ситуації, своєчасне та достовірне інформування про обстановку, яка має місце, і вжиті заходи з метою запобігання надзвичайним ситуаціям; організація захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної допомоги потерпілим; здійснення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення; забезпечення постійної готовності сил і засобів цивільного

захисту до запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків; надання із застосуванням засобів цивільного захисту оперативної допомоги населенню у випадку виникнення загрозливих ситуацій; навчання населення способів захисту у випадку виникнення надзвичайних, несприятливих ситуацій та організація тренувань; міжнародна співпраця у сфері цивільного захисту» [4, с. 30].

Структура Єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій, створену Законом, включає центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування і створювані ними функціональні та територіальні підсистеми єдиної системи цивільного захисту. Саме їх уповноважено на реалізацію державної політики у галузі цивільного захисту (рис. 1).

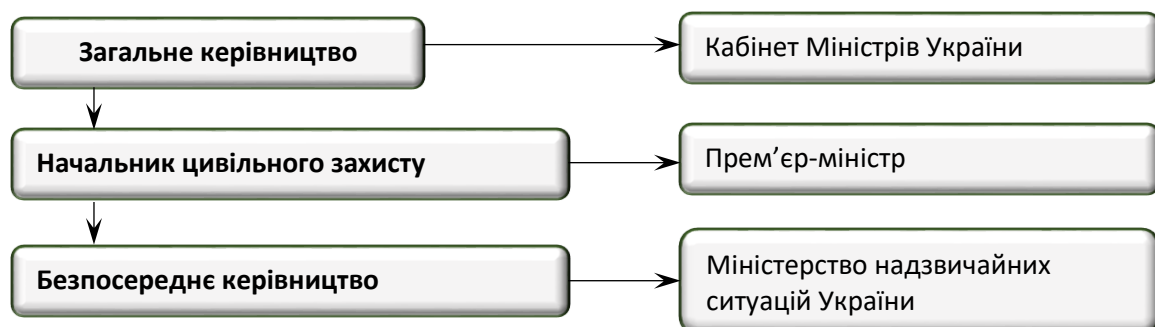

Рис. 1. Керівництво Єдиною державною системою цивільного захисту населення і територій [4, с. 30].

Склад сил цивільного захисту відображено на рисунку 2.

Третій етап розвитку системи цивільного захисту в Україні почався з рішення Ради національної безпеки і оборони України (2008 р.) про оголошення неадекватним стан

системи цивільного захисту нинішнім реаліям, а діяльність органів державної влади у зазначеній сфері недостатньою. В той же час, знадобилося ще п'ять років, аби на законодавчому рівні сформувалась оновлена

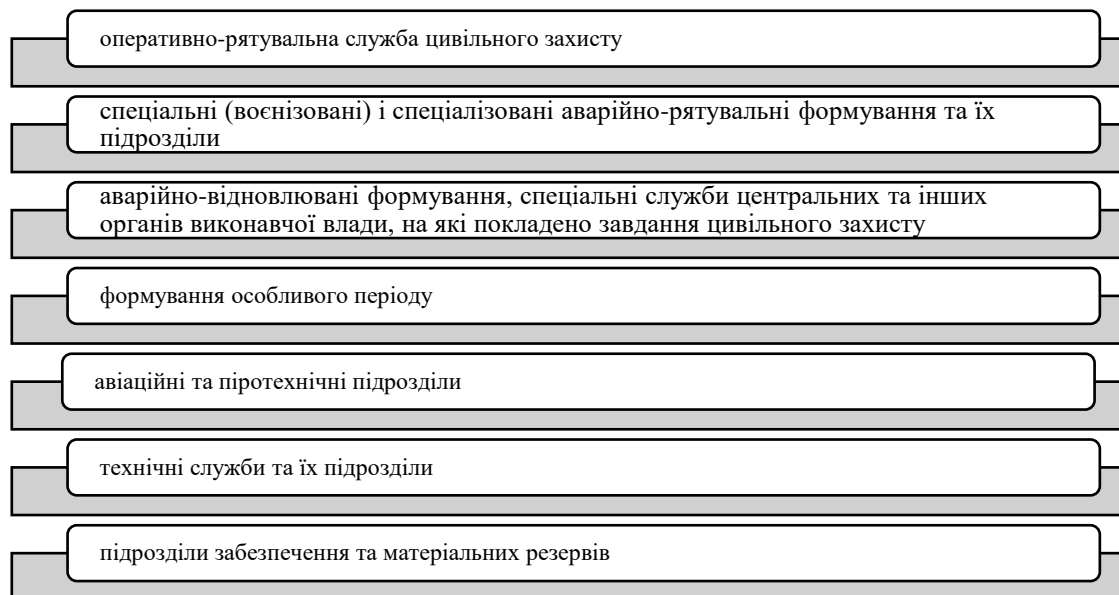

Рис. 2. Склад сил цивільного захисту населення і територій

система цивільного захисту, хоча протягом цього часу були спроби наведення порядку у сфері управління цивільним захистом, зокрема, з упорядкування функцій і повноважень органів управління територіальних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту та зростання рівня захищеності населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру а також пожеж. Було ухвалено ряд державних програм з-поміж яких: «Загальнодержавна цільова програма розвитку цивільного захисту на 2009 – 2013 роки» [7]; «Державна цільова соціальна програма забезпечення пожежної безпеки на 2012 – 2015 роки» [8].

На превеликий жаль, дуже багато заходів цих програм залишилися невиконаними через неналежне (недостатнє) фінансування. У кінцевому результаті відсутні значні зміни, які б наблизили систему цивільного захисту України до схожих систем європейських держав.

Прийнятий Верховною Радою України Кодекс цивільного захисту України (02.10.2012 р.), повинен був забезпечити належне функціонування всієї системи цивільного захисту в Україні, усунути недоліки та дублювання законодавства, відокремити повноваження і функції

центральної і місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, визначити у єдиному законодавчому акті засади державної політики у галузі цивільного захисту [9].

Прийнятий Кодекс забезпечив низку переваг:

- «кодифікація законодавства, яке регламентовано надзвичайні ситуації»;

- уніфікація термінологічної бази законодавчих актів щодо цивільного захисту;

- усунення дублюючих управлінських функцій органів публічної влади відносно нормативно-правового забезпечення стосовно державного управління надзвичайними ситуаціями, зокрема, їх профілактики» [9].

Зауважимо, що правові норми у зазначеній сфері до ухвалення Кодексу регулювали близько десяти законів України, серед яких: «Про правові засади цивільного захисту», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про пожежну безпеку», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про війська Цивільної оборони України», «Про Цивільну оборону», «Про загальну структуру і чисельність військ Цивільної оборони». При цьому частина цих законів втратила актуальність та потребувала

скасування. Так, Закон України «Про Цивільну оборону України» та Закон України «Про правові засади цивільного захисту» дублювали одне одного щодо термінології.

Отже, метою прийняття Кодексу було усунення суперечностей та дублювання законодавства, відокремлення повноважень і функцій центральних і місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання, а також формування у єдиному законодавчому акті основ державної політики у сфері цивільного захисту.

Вважаємо важливим нормативно-правовим актом у сфері захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», який окреслює організаційно-правові, соціально-економічні аспекти діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, які мають місце під час воєнних дій. Зазначений закон направлений на захист життя і здоров'я людей та природного навколишнього середовища від шкідливого впливу аварій на критичних об'єктах [10].

Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» визначає основні заходи захисту населення від інфекційних хвороб, що є особливо актуальним в ході збройного конфлікту [11]. Ми вже стали свідками того, як мирне населення, яке опинилося сьогодні в окупованих українських містах вимушене жити в тотальних умовах антисанітарії та нестачі чистої питної води. А все це загрожує спалаху інфекційних хвороб.

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» є важливим з точки зору організаційно-правових, соціально-економічних аспектів діяльності у зоні надзвичайно екологічної ситуації. Наразі окремі території внаслідок масштабного військового вторгнення стають зонами надзвичайної екологічної ситуації, де

місцеве населення потребує негайної допомоги держави [12].

Закони України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану» визначають зміст правового режиму воєнного та надзвичайного стану, порядок його введення та скасування, правові основи роботи органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевої влади, підприємств, установ та організацій в цих умовах, особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина в цей особливий період [13; 14].

Стратегія реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р) закріпила відсутність можливості в повній мірі здійснювати покладені на неї завдання щодо «реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, забезпечення необхідного рівня безпеки життєдіяльності населення, його захисту від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій» [15]. У зв'язку з децентралізацією влади Стратегією передбачено передавання відповідних повноважень стосовно організації та забезпечення пожежогасіння, а також реагування на надзвичайні ситуації від державних органів до органів місцевого самоврядування. В той же час, метою Стратегії є зростання спроможності ДСНС щодо забезпечення реалізації у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони завдань з протидії загрозам національній безпеці у сфері цивільного захисту.

Вважаємо, що першочергово повинна бути вдосконалена структура, функції, завдання єдиної державної системи цивільного захисту України шляхом оптимізації її системи управління. Виокремимо стратегічні завдання, котрі заплановано реалізувати:

– «оптимізація організаційної структури ДСНС на центральному, регіональному, територіальному та об'єктовому рівнях, удосконалення єдиної державної системи цивільного захисту з урахуванням реформування системи ДСНС, місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні;

– виокремлення повноважень у галузі цивільного для уникнення їх дублювання на регіональному і місцевому рівнях між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування з урахуванням реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні;

– уточнення зон відповідальності стосовно реагування на надзвичайні ситуації державних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС на території регіону, підвищення їх можливостей стосовно реагування на можливі надзвичайні ситуації;

– технічне переоснащення сучасною технікою, аварійно-рятувальними засобами та спеціальним обладнанням сил цивільного захисту, які належать до системи ДСНС;

– удосконалення механізму взаємодії з іншими структурами забезпечення національної безпеки через подальший розвиток державного центру формування в надзвичайних ситуаціях ДСНС, утворення відповідних регіональних центрів та налагодження їх взаємодії з Головним ситуаційним центром України та іншими ситуаційними центрами складових сектору безпеки і оборони» [15].

Вказані завдання заплановано в аспекті проведення загальнодержавної адміністративної реформи, яка передбачає вдосконалення державного загалом та надання відповідної частини повноважень, функцій та завдань місцевим органам виконавчої влади. Цілком зрозуміло, що такі кроки зі сторони керівництва держави внесуть вагомий корективи до стратегічного

управління державою на всіх рівнях, включно й до механізму управління персоналом органів державної влади.

Відзначимо *відсутність* в рамках діючого нормативно-правового механізму державного управління ризиками надзвичайних ситуацій:

– детальних затверджених інструкцій стосовно реалізації положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів щодо попередження вказаних ризиків;

– ефективного механізму щодо контролю профілактики виникнення надзвичайних ситуацій.

У даному контексті потрібно відмітити, що нині відсутнє й чітке розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування стосовно реалізації такого контролю.

Відповідно, в сьогоденні умовах в Україні нормативно-правовий механізм у сфері цивільного захисту, зокрема, стосовно ризиків виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій, вимагає вдосконалення за такими напрямками:

– «державна політика у сфері цивільного захисту щодо забезпечення функціонування державної системи з профілактики і реагування у випадку виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій;

– забезпечення безпеки громадськості та довкілля, профілактика виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій;

– зростання рівня стійкості функціонування економічних об'єктів у випадках виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій;

– забезпечення профілактики надзвичайних ситуацій та ліквідація їх наслідків з матеріально-технічної й фінансової точки зору;

– забезпечення державного нагляду і контролю за впровадженням заходів стосовно підтримки безпеки громадськості від випадків виникнення

та розвитку надзвичайних ситуацій» [16, с. 93].

Проте нагальною проблемою сьогодення залишається значна розгалуженість норм, визначених у законодавчих і підзаконних нормативних актах щодо управління ризиками появи надзвичайних ситуацій. До того ж, нормативно-правовий механізм у сфері цивільного захисту, зокрема, ризиків виникнення надзвичайних ситуацій, не відповідає світовим стандартам [16, с. 90].

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, в рамках діючого нормативно-правового механізму захисту населення під час надзвичайних ситуацій відсутні чіткі затверджені інструкції стосовно впровадження положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів щодо попередження цих ризиків, а також відсутній ефективний механізм стосовно контролю профілактики настання надзвичайних ситуацій.

Тож, вважаємо за необхідне прийняття документу на рівні закону, який би окреслив порядок захисту населення в разі настання надзвичайних ситуацій, особливо воєнного характеру, особливості взаємодії військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування та власне, населенням.

Список використаних джерел

1. Поняття та принципи нормативно-правового регулювання забезпечення національної безпеки. Студопедія [сайт]. URL: https://studopedia.com.ua/1_27579_ponyatya-ta-printsipi-normativno-pravovogo-regulyuvannya-zabezpechennya-natsionalnoi-bezpeki.html (дата звернення 02.05.2022 р.).
2. Конституція України. Закон України від 21 лютого 2014 року N 742-VII. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2000, № 40, ст. 337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text>

4. Подскальна О.А. Генезис державного управління у сфері цивільного захисту в роки незалежності України. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35-36(9-10). С. 25-33.

5. Про заходи щодо вдосконалення державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій. Указ Президента України від 27 січня 2003 року № 47/2003. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2003#Text>

6. Про правові засади цивільного захисту. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 39, ст. 488. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1859-15#Text>.

7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку цивільного захисту на 2009-2013 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2009 р. N 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2009-%D0%BF#Text>

8. Про затвердження Державної цільової соціальної програми забезпечення пожежної безпеки на 2012-2015 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2012 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2012-%D0%BF#Text>

9. Кодекс цивільного захисту від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>

10. Про об'єкти підвищеної небезпеки. Закон України від 18.01.2001 № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>

11. Про захист населення від інфекційних хвороб. Закон України від 06.04.2000 № 1645-III в редакції 04.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>

12. Про зону надзвичайної екологічної ситуації. Закон України від 13.07.2000 № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>

13. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

14. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>

15. Стратегія реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80>

16. Федорчак В.В. Шляхи вдосконалення нормативно-правового механізму державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 90-98.

References

1. Poniattia ta pryntsyipy normatyvno-pravovoho rehulivannia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. Studopedyla [sait]. URL: https://studopedia.com.ua/1_27579_ponyatya-ta-printsipi-normativno-pravovogo-regulyuvannya-zabezpechennya-natsionalnoi-bezpeki.html (Application 02.05.2022 p.).

2. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2014 roku N 742-VII. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

3. Pro zakhyst naselennia i terytorii vid nadzvychainykh sytuatsii tekhnogennoho ta pryrodnoho kharakteru. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2000, № 40, st. 337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text>

4. Podskalna O.A. Henezys derzhavnogo upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu v roky nezalezhnosti Ukrainy.

Aspekty publichnogo upravlinnia. 2016. № 35-36(9-10). S. 25-33.

5. Pro zakhody shchodo vdoskonalennia derzhavnogo upravlinnia u sferi pozhezhnoi bezpeky, zakhystu naselennia i terytorii vid naslidkiv nadzvychainykh sytuatsii. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 sichnia 2003 roku № 47/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2003#Text>

6. Pro pravovi zasady tsyvilnoho zakhystu. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2004, № 39, st. 488. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1859-15#Text>.

7. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku tsyvilnoho zakhystu na 2009-2013 roky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 liutoho 2009 r. N 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2009-%D0%BF#Text>

8. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy zabezpechennia pozhezhnoi bezpeky na 2012-2015 roky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 chervnia 2012 r. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2012-%D0%BF#Text>

9. Kodeks tsyvilnoho zakhystu vid 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>

10. Pro obiekty pidvyshchenoi nebezpeky. Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>

11. Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob. Zakon Ukrainy vid 06.04.2000 № 1645-III v redaktsii 04.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>

12. Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii. Zakon Ukrainy vid 13.07.2000 № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14>

13. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

14. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu. Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>

15. Stratehiia reformuvannia systemy Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z

nadzvychainykh situatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 sichnia 2017 r. № 61-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80>

16. Fedorchak V.V. Shliakhy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho mekhanizmu derzhavnogo upravlinnia ryzykamy vynyknennia nadzvychainykh situatsii v Ukraini. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 5. S. 90-98.

ANALYSIS OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT IN THE SPHERE OF POPULATION PROTECTION UNDER MILITARY STATE

O. V. Drachuk

Abstract. *The article analyzes the regulatory framework of Ukraine to ensure the protection of the population under martial law. The main attention is focused on the Constitution of Ukraine, as well as the Code of Civil Protection of Ukraine, defining its advantages. The conclusion is made about the duplication of the Laws of Ukraine "On the Civil Defense of Ukraine" and "On the Legal Basis for Civil Protection" in terms of terminology. An attempt was made to divide the formation of civil protection of Ukraine into three stages. An important step in the development of the system of protection of the population in emergency situations was the Law of Ukraine "On the Protection of the Population and Territories from Emergencies of a Man-made and Natural Character", which fixed the organizational and legal foundations for the protection of citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons located on the territory of Ukraine. protection of industrial and socaial facilities of the environment, from man-made and natural emergencies It is proved that in today's conditions in Ukraine, the regulatory and legal mechanism in the field of civil protection, in particular, regarding the risks of occurrence and development of emergency situations, needs to be improved. Within the framework of the current regulatory and legal mechanism for protecting the population during emergencies, there are no clear approved instructions for the implementation of the provisions of legislative and subordinate regulations to prevent the risks of occurrence and development of emergencies, and there is also no effective mechanism for monitoring the prevention of emergencies.*

Key words: *protection of the population, personal security, legal support, state, emergency situations; military status*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.49-56

УДК 378.014.5(4):005

ДОСВІД АВСТРІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

М. М. МАРУСИНЕЦЬ, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

ORCID: 0000-0001-7366-9328

E-mail: marusynetsm@ukr.net

О. А. ОСЕРЕДЧУК, кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної
педагогіки та педагогіки вищої школи, філософський факультету

Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID: 0000-0002-3192-3129

E-mail: oseredchuk.ola@gmail.com

Анотація. У статті порушено проблему забезпечення якості освіти, з'ясовано особливості, специфіку й пріоритети освіти, які зумовлені Болонським процесом та детермінують її розвиток і становлення в країнах Європи. Зазначено, що постійна необхідність у забезпеченні якості освіти – одне з основних завдань для європейських політиків, освітян, громадських діячів, студентського самоврядування. Гарантування якості в системі вищої освіти засвідчує національне прагнення до реформ. На прикладі Австрії, однієї з перших європейських країн, що розпочала розроблення шляхів удосконалення якості освіти, окреслено діяльність агенції з оцінки якості освіти, виокремлено її функції та повноваження в державних і приватних закладах вищої освіти. Окреслено підходи до забезпечення якості освіти: гарантування мінімальних стандартів й ідеалів; здатність формулювати цілі в освітньому середовищі, що постійно змінюється, і досягати їх з огляду на наявні ресурси та умови; спроможність задовольняти запити й очікування прямих і непрямих споживачів та зацікавлених сторін; прагнення до досконалості. Обґрунтовано чинники, які необхідні для системи забезпечення якості освіти: координаційна установа щодо забезпечення якості; подання звіту-самооцінювання підрозділом, що підлягає експертизі; оцінювання на місцях експертами; загальнодоступний звіт за результатами оцінювання. Описано шляхи забезпечення якості освіти в різних типах освітніх закладів та можливі ризики. На основі аналітичного огляду наукових джерел, встановлено, що Австрія є центром дослідження, який ілюструє різновекторні способи впровадження та реалізації комплексної системи забезпечення якості в різних типах і видах закладів вищої освіти.

Ключові слова: *якість, якість освіти, освітній досвід Австрії, діяльність приватних і державних закладів вищої освіти.*

Актуальність (Introduction).

Інформаційне суспільство вимагає зміни парадигми щодо якості професійної підготовки фахівців та їхньої затребуваності суспільством, зокрема роботодавцями. З огляду на пріоритетне значення освіти в соціально-економічних і технологічних перетвореннях, постає необхідність у перманентному її оновленні та

вдосконаленні. На тлі модернізації якість освіти фахівців перебуває в центрі теоретико-методичних пошуків; простежуваний запит на окреслення актуальних проблем, які стосуються професіоналізму вчителя, зокрема його готовності до професійної діяльності в інформаційних і соціальних змінах. Водночас у системі освіти України констатовано неузгодженість потреб

© Марусинець М. М., Осередчук О. А.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

вищої школи в упровадженні новацій, орієнтуванні фахівців на модернізацію та теоретичним обґрунтуванням цих процесів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває досвід зарубіжних країн, що спрямований на подолання окреслених суперечностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У наукових дослідженнях вітчизняних учених означену проблему висвітлено в різних аспектах: забезпечення якості вищої освіти в розвинених країнах світу (Д. Гудеверт (D. Goeudevert), Ф. Келлер (F. Keller), Г. Кьослер (H. Kössler)); забезпечення якості вищої освіти (Д. Бек (D. Beck), К. Болл (K. Boll), К. Кован (K. Cowan)); забезпечення якості університетської освіти (Д. Вестерхайден (D. Westerheijden), Р. Люїс (R. Lewis), П. Скотт (P. Scott)).

Мета (Purpose). Мета дослідження – виокремити пріоритети та основні детермінанти, що впливають на якість освіти в Австрії для можливого застосування в українському освітньому просторі. Завдання – вивчити стан порушеної проблеми в Республіці Австрія; окреслити пріоритетні аспекти якості освіти, описати можливості їх упровадження в українську освітню систему сучасних закладів вищої освіти.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети використано теоретичний метод (узагальнення педагогічних, нормативних документів та звітів міжнародних організацій); прогностичний – для обґрунтування можливостей використання прогресивних ідей та досвіду розвитку системи забезпечення якості університетської освіти в Австрії в умовах системи вищої освіти України; емпіричні – спостереження; структурно-системний – для виявлення сукупних елементів, зв'язків та відношень між компонентами системи забезпечення якості освіти.

Результати (Results). Сьогодні перед вищою освітою постають нові завдання, пов'язані з такими фундаментальними процесами, як глобалізація, інформатизація, соціально-політичні зміни, навчання впродовж життя, якість знань, де їй належить ключова роль. До основних трансформаційних тенденцій зараховують масовий характер, диверсифікацію, приватизацію та інтернаціоналізацію освіти тощо, які детермінують якість освітніх послуг, впливаючи на всі рівні освітньої підготовки. За таких умов згадані трансформаційні процеси суттєво позначаються на стратегічному виборі закладів вищої освіти щодо розбудови системи забезпечення її якості.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) спільно з Європейським Союзом (ЄС) роблять важливі кроки у сфері постійних трансформацій:

- проведення політичних реформ;
- відкриття закладів середньої професійної освіти, а також нових типів закладів вищої освіти;
- створення нових закладів або постійне оновлення тих, що працюють;
- міжнародний рух та ініціативи.

З історичного погляду, регулювання вищої освіти перейшло від класичної форми, що передбачає поєднання державного регулювання й самоврядування з домінуванням першого, до форм, у яких управління освітньою системою реалізують різні суб'єкти на різних рівнях освітньої політики. Унаслідок таких змін в управлінні вищою освітою з'являється постійна потреба в її якісному реформуванні [9].

Наголосимо, що витоки забезпечення якості освіти сягають кінця дев'ятнадцятого століття, коли в Сполучених Штатах Америки були створені перші організації з акредитації. У Європі відкриття перших офіційних національних організацій із

забезпечення якості датоване 1985 роком. Їхня діяльність пов'язана з поняттям «державне оцінювання освіти».

У 1990 роках усі країни світу постали перед так званою «якістю промисловості» і «культурою аудиту» [4], незважаючи на те, що різні види галузевих концепцій якості були ухвалені в усьому світі. Зокрема, у США це критерії Болдриджа та Рамка досконалості діяльності. Натомість деякі системи вищої освіти, за зразком Британії, використовували загальні стандарти системи якості (як-от ISO 9000).

Серед спільних для всіх національних підходів до забезпечення якості освіти варто назвати такі: гарантована реалізація мінімальних стандартів й ідеалів; здатність окреслювати цілі в освітньому середовищі, що постійно змінюється, і досягати їх з огляду на наявні ресурси та умови; спроможність задовольняти запити й очікування прямих і непрямих споживачів та зацікавлених сторін; прагнення до досконалості.

Нині якість освіти є ключовою в підготовці фахівців у закладах вищої освіти. Її моніторинг проводять через різні національні механізми і контролюють на рівні окремих академічних дисциплін («експертне оцінювання на місцях») [1] диференціювали чотири аспекти, необхідні для системи забезпечення якості освіти:

- 1) координаційна установа щодо забезпечення якості;
- 2) подання звіту-самооцінювання підрозділом, що підлягає експертизі;
- 3) оцінювання на місцях експертами;
- 4) загальнодоступний звіт за результатами оцінювання.

Нові підходи до забезпечення якості – основний предмет дискусій серед чималої кількості зацікавлених сторін: урядів, закладів вищої освіти,

агенцій із забезпечення якості, атестаційних комісій, студентського самоврядування, представників галузей промисловості, громадських діячів. Кожна із зазначених спільнот має власні погляди на якість вищої освіти, тому установи із забезпечення якості освіти дедалі частіше намагаються запрошувати різних представників до своїх експертних груп. Особливо це стосується студентів і представників індустрії (процедури забезпечення якості передбачають акредитацію, оцінювання та аудит).

Унаслідок зміни мети й завдань вищої освіти, з'являються нові, альтернативні способи забезпечення якості в наданні послуг провайдерів вищої освіти, що пов'язані з викладанням, науково-дослідницькою діяльністю та адмініструванням. Крім того, на сьогодні простежувана потреба у створенні кількох мереж установ із забезпечення якості, закладів вищої освіти та студентів. Нині необхідні подальші ініціативи щодо налагодження контактів між різними країнами й міжнародними мережами: «INQAANE» (Міжнародна мережа агентств із забезпечення якості у вищій освіті), «RIACES» (Латиноамериканська мережа з акредитації та якості в системах вищої освіти), «ЕСА» (Європейський консорціум з акредитації), «ENQA» (Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти).

Забезпечення якості – одне з основних завдань політики у сфері вищої освіти, що особливо важливе в руслі оцінювання діяльності закладів вищої освіти та їхніх програм. У європейському контексті заклик до більшої доступності, прозорості й зіставлення аспектів якості вищої освіти тісно пов'язаний із Болонською декларацією між міністерствами освіти Європейського Союзу. Ці питання постають як ключові в межах Болонського процесу (серія міністерських конференцій, починаючи

з міста Болонія в 1999 р. та закінчуючи Будапештом / Віднем у 2010 р.).

Болонський процес передбачає низку змін у секторі вищої освіти: створення європейської та національних рамок кваліфікацій, нова структура освітніх ступенів, орієнтація на результати навчання й на майбутнє працевлаштування. Зазначені аспекти мають посутній вплив на проблеми забезпечення якості. На сьогодні заснування Реєстру органів контролю якості є предметом серйозних дискусій як на рівні ЄС, так і на рівні окремих держав-членів. Основна мета названого реєстру полягає в забезпеченні широкого доступу до інформації стосовно діяльності органів контролю якості. Для функціонування загальноєвропейської системи забезпечення якості необхідне визнання й зіставлення систем здобуття вищої освіти та освітніх ступенів із погляду академічної мобільності й можливостей працевлаштування.

Практику забезпечення якості освіти в Австрії активно обговорюють на рівні держави. Порівняно з іншими європейськими країнами, в Австрії освітню систему почали реформувати дещо пізніше, оскільки стратегії забезпечення якості не обговорювали до 1990 років. Аналіз аспектів якості здебільшого стосувався «підвищення ефективності й результативності використання державних фінансів» (тобто підзвітності) та ідей послаблення зв'язків між державними міністерствами й установами (тобто їхньої автономії). «Реформа управління», проведена згідно із «Законом про організацію університету» у 1993 році (UOG 1993), сприяла утвердженню пріоритетності дерегуляції, децентралізації, ефективному плануванню та структуруванню управління, а також упровадженню механізмів оцінювання й контролю якості. Отже, перші кроки зі становлення системи забезпечення якості в Австрії датовані другим циклом реформ у вищій освіті, коли перші

системні й комплексні програми оцінювання почали затверджувати на законодавчому рівні [3].

Міністерство науки і досліджень Австрії мало повноваження надавати розпорядження щодо більш деталізованої рамки для оцінювання якості. Натомість університети були зобов'язані розробляти індивідуальні механізми оцінювання відповідно до згаданої рамки самостійно [2]. Експерти збирали відгуки студентів, але висновки переважно не були реалізовані. Австрійська конференція ректорів (із 1 січня 2008 року перейменована на університети Австрії, UNIKO) у середині 90-х років стала частиною європейського пілотного проекту із забезпечення якості. Виявлено разючі недоліки навіть у базових даних та аналізі відгуків студентів, порівняно з міжнародними напрацюваннями. Отже, несприятлива до змін система австрійської вищої освіти мала змінюватися завдяки зовнішнім чинникам та в різноманітний спосіб [7].

Украї важливою є інституційна диференціація між неуніверситетським і приватним сектором вищої освіти. За австрійським законодавством, до 1999 року існували лише державні університети [12]. По-перше, регулярний моніторинг розпочався зі створення університетів прикладних наук (Fachhochschule, FH) у 1990 роках [8]. По-друге, розвиток приватного сектору вищої освіти актуалізував процес акредитації приватних провайдерів освітніх послуг та їхніх програм. Нові сегменти потребували трансформацій відповідно до забезпечення якості всієї системи, тому що необхідно було запровадити принаймні надання дозволу на діяльність установ чи функціонування академічних програм у формі попередньої акредитації. Такі сегменти становлять порівняно невелику частину системи вищої освіти, оскільки на них припадає лише близько 12 % від усього студентства [7].

Згідно з новими національними стандартами, державний сектор вищої освіти в Австрії розробив й ухвалив внутрішнє та зовнішнє забезпечення якості. Для державних університетів «Закон про університети» 2002 року (UG 2002) започаткував суттєві зміни, оскільки такі заклади стали автономними установами, відповідно до концепцій неолібералізму й посилення бюрократичної влади [10]. Новий Закон про університет також передбачив, що всі заклади цього типу повинні організувати внутрішню систему забезпечення якості. На їхнє переконання, така система забезпечувала б якість і належні результати діяльності університету. Крім того, наголошено, що всі сфери оцінювання повинні бути задекларовані в договорі як заплановані результати роботи [12].

Нині Австрійська рада з акредитації (АРА) відповідає за приватні університети, а Рада університету прикладних наук – за певний сектор. У державному секторі наявні ініціативи щодо впровадження механізмів забезпечення якості, координації оцінювання й деталізованого розроблення стандартів за допомогою Австрійського агентства із забезпечення якості. Незважаючи на створення ААЗЯ, у державних університетах схеми забезпечення якості працюють більш гнучко, порівняно з іншими секторами вищої освіти. Для сектору приватних університетів та університетів прикладних наук проводять оцінювання на інституційному рівні, регулярно акредитують програми, суттєво впливаючи на регіони або на муніципалітети.

Приватний сектор також регульований через АРА, оскільки отримати акредитацію можуть не лише установи, а й кожна окрема програма навчання. На міжнародному рівні всі три агентства із забезпечення якості відіграють основну роль і є членами

різних міжнародних мереж із забезпечення якості, що засвідчує їх залучення до міжнародного співтовариства.

Розроблення внутрішньої системи забезпечення якості університетів – законодавчо необхідне для державних закладів, водночас немає заздалегідь окреслених параметрів для побудови цієї системи. Реалізація процесів належить до категорії відповідальності установи. Університети повинні створювати власні системи й механізми. Оскільки немає чітких зобов'язань стосовно зовнішнього забезпечення якості, цей пункт здебільшого ігнорують. Схеми забезпечення якості в державних університетах не настільки суворо регламентовані, як в інших секторах вищої освіти. Постає необхідність проведення процедури зовнішнього аудиту, що сформульовано в угоді про діяльність і передбачено в поправці до UG 2002 / 2009. Крім того, із 2007 р. мережа управління якістю й розвитку якості австрійських університетів (QM-Network) організовує регулярні зустрічі для обговорення питань забезпечення, обміну інформацією та досвідом роботи над спільними проектами.

Австрія має невеликий досвід акредитації та оцінювання якості вищої освіти. Державні університети поки ще перебувають у пошуку доцільних моделей належного забезпечення у досягненні якості. Сектор університетів прикладних наук і приватні університети вже застосовують визнані на міжнародному рівні форми акредитації та схеми оцінювання [12]. В Австрії працюють різні агентства із забезпечення якості з різними завданнями, тому науковий і практичний інтерес становить дослідження взаємодії між ними, подальший розвиток зв'язків між цими установами. У такому контексті ставить запитання: «Чи залишиться тільки одне агентство з питань забезпечення якості вищої освіти? Чи означатиме це кінець

розрізненій системі? Це станеться природно чи буде організованим процесом?»

На сьогодні Австрія доклала чимало зусиль до розвитку власного освітнього сектору, щоб підготувати населення до майбутніх викликів і постійного розвитку, удосконалення національної системи забезпечення якості. На початку 2007 року Велика коаліція за взаємною згодою ухвалила рішення про реорганізацію Альянсу оцінювання та кваліфікації (AQA), Австрійської робочої групи з регіонального розвитку (ÖAR) та забезпечення якості неперервної освіти на базі університетів, однак не було реалізоване жодне з цих питань [5]. Улітку 2008 р. Велика коаліція розпалася, і нова коаліція (набула чинності з початку 2009 р.) наголосила на пріоритетності питань якості, а також на розробленні загальнодержавного закону про зовнішній моніторинг забезпечення якості для всіх секторів вищої освіти (для державних і приватних університетів, а також університетів прикладних наук та інших провайдерів програм вищої освіти) [6].

Восени 2009 року Міністерство науки і досліджень Австрії започаткувало консультаційний процес щодо реорганізації зовнішнього забезпечення якості вищої освіти для створення спільної правової бази, а також Австрійського агентства з питань забезпечення якості та акредитації. Юридичні й організаційні зміни породжуватимуть нові випробування для всього сектору вищої освіти Австрії, хоч їхній вплив на систему забезпечення якості все ще залишається недостатньо витлумаченим [3].

Висновки і перспективи (Discussion). Аналітичний огляд наукових джерел, присвячених вивченню проблем забезпечення якості освіти, доводить, що Австрія є центром дослідження, який ілюструє різновекторні способи впровадження та

реалізації комплексної системи забезпечення якості в різних типах і видах закладів вищої освіти. Освітні установи застосовують низку інструментів для її забезпечення, оцінки та звітності, розробляють критерії, що мають корелювати з регулятивними механізмами. Такий досвід становить інтерес для українського освітнього простору, попри те, що Австрія, намагаючись досягти якості освіти, також перебуває в постійному пошуку інновацій та релевантних моделей розвитку. Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні шляхів підвищення якості освіти й розроблення комплексної системи її забезпечення.

Список використаних джерел

1. Becher, T. & Trowler, P. R. (2001) *Academic Tribes and Territories: intellectual enquiry and the culture of disciplines*, 2nd edn. Buckingham: SRHE/Open University Press.
2. Beerkens, E. (2003) *Higher Education in Austria – Country Report*. <http://international.ac.uk/resources/Higher%20Education%20in%20Austria%20Country%20Report.pdf>
3. Brennan, J. & Shah, T. (2000) *Managing Quality in Higher Education*. Buckingham: SRHE/Open University Press.
4. Bundeskanzleramt Österreich (2007) *Regierungsprogramm 2007–2010*. URL: <http://www.austria.gv.at/DocView.axd?COBId=19542>
5. Bundeskanzleramt Österreich (2008) *Regierungsprogramm 2008–2013*. URL: <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?COBId=32965>
6. Konrad, H. & Fiorioli, E. (2007) *Die Struktur der österreichischen Qualitätssicherung*, in W. Benz, J. Kohler & K. Landfried (Eds) *Handbuch Qualität in Studium und Lehre*. Berlin/Stuttgart: Raabe Verlag.
7. Kottmann, A. (2008) *Higher Education in Austria: country report*. Enschede: CHEPS.

8. Leisyte, L. (2007) University Governance and Academic Research: case studies of research units in Dutch and English universities. Enschede: CHEPS.

9. Leitner, E. (2006) Austria's Fachhochschulen and the Market-based Model, *International Higher Education*, 42 (Winter), 8–9.

10. Pechar, H. & Klepp, C. (2004) Accreditation and Differentiation: a policy to establish new sectors in Austrian higher education, in S. Schwarz & D. F. Westerheijden (Eds) *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

11. Rhoades, G. & Sporn, B. (2002) Quality Assurance in Europe and the US: professional and political economic framing of higher education policy, *Higher Education*, 43(3), 355-390. URL: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1014659908601>

12. Schwarz, S. & Westerheijden, D. F. (Eds) (2004) *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*. Dordrecht, Boston and London: Kluwer Academic Publishers.

References

1. Becher, T. & Trowler, P. R. (2001) *Academic Tribes and Territories: intellectual enquiry and the culture of disciplines*, 2nd edn. Buckingham: SRHE/Open University Press.

2. Beerkens, E. (2003) *Higher Education in Austria – Country Report*. <http://international.ac.uk/resources/Higher%20Education%20in%20Austria%20Country%20Report.pdf>

3. Brennan, J. & Shah, T. (2000) *Managing Quality in Higher Education*. Buckingham: SRHE/Open University Press.

4. Bundeskanzleramt Österreich (2007) *Regierungsprogramm*

2007-2010.

URL:

<http://www.austria.gv.at/DocView.axd?COBld=19542>

5. Bundeskanzleramt Österreich (2008) *Regierungsprogramm 2008-2013*.

URL:<http://www.bka.gv.at/DocView.axd?COBld=32965>

6. Konrad, H. & Fiorioli, E. (2007) Die Struktur der österreichischen Qualitätssicherung, in W. Benz, J. Kohler & K. Landfried (Eds) *Handbuch Qualität in Studium und Lehre*. Berlin/Stuttgart: Raabe Verlag.

7. Kottmann, A. (2008) *Higher Education in Austria: country report*. Enschede: CHEPS.

8. Leisyte, L. (2007) University Governance and Academic Research: case studies of research units in Dutch and English universities. Enschede: CHEPS.

9. Leitner, E. (2006) Austria's Fachhochschulen and the Market-based Model, *International Higher Education*, 42 (Winter), 8–9.

10. Pechar, H. & Klepp, C. (2004) Accreditation and Differentiation: a policy to establish new sectors in Austrian higher education, in S. Schwarz & D. F. Westerheijden (Eds) *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

11. Rhoades, G. & Sporn, B. (2002) Quality Assurance in Europe and the US: professional and political economic framing of higher education policy, *Higher Education*, 43(3), 355-390. URL: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1014659908601>

12. Schwarz, S. & Westerheijden, D. F. (Eds) (2004) *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*. Dordrecht, Boston and London: Kluwer Academic Publishers.

HIGHER EDUCATION QUALITY ASSURANCE PRACTICES IN AUSTRIA**M. Marusynets, O. Oseredchuk**

Abstract. *The paper addresses the issue of education quality describing the features, specifics and priorities that determine its development and formation in European countries according to the Bologna Process. The study emphasizes the constant need for quality assurance throughout the Bologna process to have been one of the main concerns for European politicians, educators, public figures and student government. Quality assurance in higher education systems serves as the driving force behind national development and commitment to reforms. Through the example of Austria, which is one of the first European countries to initiate a scientific inquiry into the development of ways to assure education quality, we give an overview of the agency's activities and define its functions and powers at public and private higher education institutions. The research outlines the approaches to education quality assurance: a guarantee that minimum standards and ideals are realized; ability to set goals in a constantly changing educational environment and achieve them taking into account available resources and conditions; ability to meet the requests and expectations of direct and indirect consumers and stakeholders; striving for perfection. The paper substantiates essential factors for education quality assurance: a coordinating quality assurance institution; submission of a self-assessment report by a subdivision; on-site assessment by experts; a public report on the evaluation results. The article describes the ways to assure education quality at different educational institution types and possible risks. Based on an analytical review of scientific sources, we conclude that Austria is a research subject illustrating the multifaceted ways of implementing a comprehensive quality assurance system in different types and kinds of higher education institutions.*

Keywords: *quality, education quality, educational experience of Austria, private and public higher education institutions' activities.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.62-69

UDC 373.2.015.31:[17.022.1+7+796]

**DEVELOPING TECHNOLOGY OF DIALOGIC INTERACTION:
MEETING THE REQUIREMENTS FOR POLY-CULTURALISM
IN MODERN EDUCATION**

O. CHAIKA (ČAJKA), PhD, Associate Professor

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4317-9456

E-mail: oxana.chaika@yahoo.es

Abstract. *The present paper aims to look into developing the technology of dialogic interaction as an effective tool for fostering and cultivating poly- / multiculturalism with future foreign language (FL) teachers / instructors in an educational setting. The objectives of the research connect to clarifying the requirements to design and development of such technology of dialogic interaction, on the one hand; and on the other, they relate to description of some requirements (criteria) in more detail to illustrate the theoretical background with some examples. It is followed that communication is a social process in which an exchange of experiences takes place, as well as exchange of activity methods, and communicants share their skills and abilities, results of activities embodied in material and spiritual culture. Further, it is emphasized how necessary it is not only to develop communication skills of students, who train to become foreign language teachers / instructors in future, but also to form / shape their communicative culture in the course of studying subjects in connection to the humanities cycle. The literature review allows bringing to the surface certain requirements, which should be met for technology of dialogic interaction in its development and implementation stages. It is found that communication based and oriented approach for developing a technology of the dialogic interaction is considered leading and basic in the technology description as it encourages development of a poly-/ multicultural personality. The sound reason for that is seen in acquisition of new knowledge by means of interacting with others and the world following the concept that communication is the essence of all personality growth oriented technologies.*

Key words: *polyculturalism, multiculturalism, foreign language teacher, technology of dialogic interaction, modern education.*

Introduction. Following the developments after *the World Education Forum 2015* in Incheon and *the Incheon Declaration for Education 2030*, it is exciting to observe what has changed in global educational environment after the Declaration set out a new vision for education for the next fifteen years once adopted [2]. To meet the SDGs (Sustainable Development Goals), *the Education 2030 Framework for Action* runs, 'By 2030, substantially increase the supply of qualified teachers, including through international cooperation for teacher training in developing countries, especially least developed countries' [2,

p. 21]. Earlier, the Technical Consultation on Global Citizenship Education emphasized the need for equipping learners – students and adults, with a deep knowledge of global issues and universal values such as justice, dignity and respect, equality in rights, then critical reasoning and social skills, as well as communicative skills, behavioral capacities to act responsibly [6]. Although Ukraine as a state is still on the way of growing its educational capacity, the country can hardly be considered among the least developed countries, and is endeavoring hard "to improve the quality of teacher training; promote inclusion, quality and

© Chaika O.

equity, and improve curricula and pedagogy” [2, p. 58]. It is believed that to meet the goals and enhance quality in education, communication is the key. To prevent and / or resolve conflicts including cultural and / or ideological clashes between representatives of different nations and communities, communication is the key. To educate highly professional and qualified teachers, foreign language teachers / instructors, in particular, who are able to hear, not just listen, who are able to bring up empathy and teach tolerance when leading by example, is a prerequisite for a poly- / multicultural world, in which multinational classes are commonplace in any country. Therefore, with innumerate works on quality in education, formation of pedagogical consciousness with future university educators, analysis of language learning strategies, assessing English communicative competence via distant testing and so on [1; 4; 8; 9], little has been discussed in terms of integration of poly- / multiculturalism studies and communication based and oriented technologies, implemented through developing the coaching mind-sets of students and faculty staff.

To this extent, the present paper aims to look into developing the technology of dialogic interaction as an effective tool for fostering and cultivating poly- / multiculturalism with future foreign language (FL) teachers / instructors in an educational setting. The objectives of the research connect to clarifying the requirements to design and development of such technology of dialogic interaction, on the one hand; and on the other, they relate to description of some requirements (criteria) in more detail to illustrate the theoretical background with some examples.

Literature review. Zaretska (2005) that modern pedagogy and psychology of higher education is characterized by a trend of merging processes of learning and communication, while social and pedagogical functions of communication

seem to be combined in a single process of closely approximating each other activities – learning and communication [13]. Next, Ulunova (2012) by describing the structure and levels of professional communication culture refers these to invariant in professional psychological culture, on the one hand; on the other, the author states that communication appears their integral component, and, thus, makes the inner content of any personality-oriented technology. Dialogicity stands out as one of the essential characteristics of the process, its transition to the personality oriented semantic level [11].

In terms of definition clarity, it is agreed with Haluziak (1999), who defines communication as a social process in which an exchange of experiences takes place, as well as exchange of activity methods, communicants share their skills and abilities, results of activities embodied in material and spiritual culture [3]. As Tymchenko (2001) emphasizes it is necessary not only to develop communication skills but also to form / shape communicative culture of students in the process of studying subjects in connection to the humanities cycle [10].

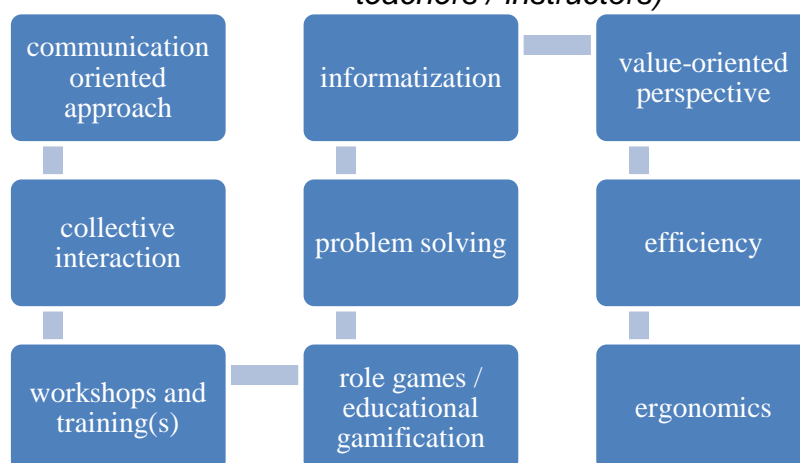
The above described confirms the idea that communication is a channel of cultural knowledge, a means of personal development, a tool of education and an adequate learning environment.

Study material and methods. The research findings refer to the readings and analysis of numerous review and research papers dedicated to the role of communication in general and communication based and oriented approach in teaching and learning foreign languages, in particular. Special focus is laid on studying poly- / multiculturalism in the light of newly adopted and updated educational technologies, e.g. technology of dialogic interaction, which is believed efficient and motivational in communication. To be more specific, of great value are works of domestic scholars on the subject discussed as such help

observe and trace streamlines for scholars' attention and interest and allow for identifying similarities or gaps in pedagogical sciences as compared to foreign colleagues and peers. Ordinary methods of collecting, processing and analyzing the information in the fields of pedagogy (and neuropedagogics), education, neural sciences and psychology, in particular, integrate into a kit of tools that lead to thorough presentation of the data obtained. The key methods relate to compilation of scientific views and their further adoption or rejection, or modification in order to integrate the verified knowledge into the shared domain of global findings for academic collaboration.

Therefore, the paper aims to discuss the requirements set for development of an educational technology

Fig. 1. Requirements for technology development of dialogic interaction (relating to cultivating poly- / multiculturalism with master students who train to become FL teachers / instructors)

The components in the schemata display a need for relevant skills and competencies of master students who are training to become foreign language teachers and instructors in future. That connects to a clear association with requirements that modern society may set in order to see highly qualified specialists, who will be in high demand in labor market, respectively.

Therefore, communicative technology, or communication-based, as well as communication oriented approaches are considered underlying the

relating to dialogic interaction, which is supposed to aim at fostering and cultivating poly- / multiculturalism among master students, who train to become foreign language teachers / instructors in future.

Discussion and results. To develop the technology of dialogic interaction as an effective means of fostering and cultivating poly- / multiculturalism with master students who train to become teachers / instructors of foreign languages means to design and explain a set of criteria and/or requirements to meet the desired goals in modern education.

The literature review allows bringing to the surface certain requirements, which should be met for technology of dialogic interaction.

endeavors to foster and cultivate poly- / multiculturalism in a foreign language acquisition classroom. Next, as dictated by a trending job market demand in inclusive management and leadership, both enabled by an effective portfolio of coaching technologies in a foreign language classroom, collective interaction plays its crucial role. Collective interaction as mentioned in the present paper stands for group work and teamwork. Given the scope and objectives of the present research the latter two forms of dialogic interaction inclusive fall out; however, it is

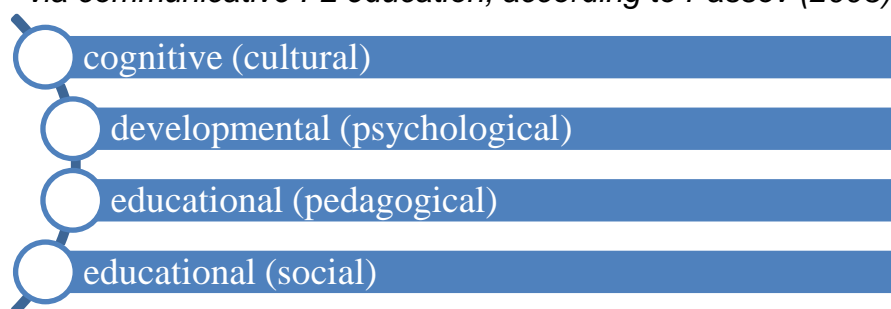
recommended the terms be not confused and used interchangeably despite both make part of collective interaction under such modes of cooperation as coaching dialogues and conversations, coaching sessions – individual, group and strategic, mentoring and supervision meetings. Workshops and trainings make an integral part of the educational process and help much for poly- / multiculturalism in communication practice from day to day classes. In addition, game methods amount to top the methodological portfolio of faculty staff that work hard and plan thoroughly to organize educational in- and out-of-class activities. With the other requirements to design and properly develop a technology of dialogic interaction, it is imperative to consider areas of potential clashes and conflicts in relation to different languages and cultures. The two of such include problem solving tasks and ways towards informatization. Whichever criterion may come to discussion and relevance rises, altogether arrive they at the value-oriented perspective, which accumulatively results in efficiency and ergonomics.

Communication based and oriented approach for developing a technology of the dialogic interaction is considered the leading and basic position in the technology description as it encourages development of a poly- / multicultural

personality. The sound reason for that is seen in acquisition of new knowledge by means of interacting with others and the world following the concept that communication is the essence of all personality growth oriented technologies.

The communicative orientation in the technology of dialogic interaction in the process of poly- / multicultural education in foreign language teaching is based on the conceptual framework formulated by Passov (2003). Passov's concept focuses on communicative learning in foreign language culture; in particular, it is about the need to reorient education from knowledge-centric to culturally appropriate. The reason for that, according to the scholar, is assured acquisition of not only certain competencies, which is an indicator of intelligence, but also acquisition of such personality traits as cultural and spiritual maturity, well-bred behavior and tolerance of the future FL teacher's personality. Education is the formation of man through the ascent to culture; due to its appropriation a person becomes a subject of culture; a person masters foreign language culture as a part of general culture in the process of communicative foreign language education in cognitive (cultural), developmental (psychological), educational (pedagogical) and educational (social) aspects [Passov, p. 34–48].

Fig. 2. Mastery aspects of foreign language (FL) culture via communicative FL education, according to Passov (2003)

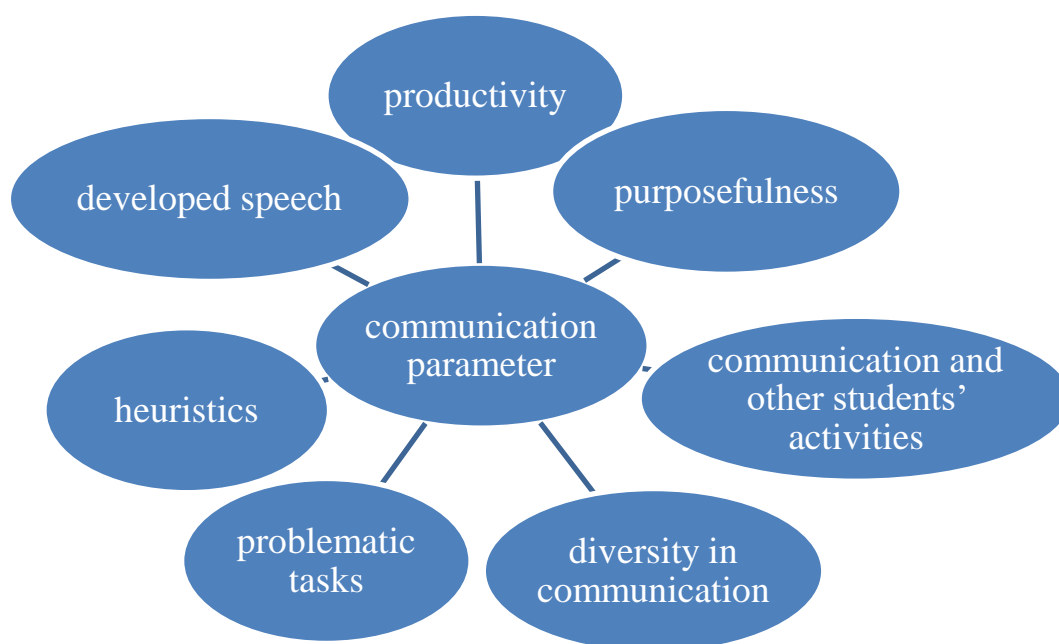

Taken that language is a means of communication, identification, socialization and involvement of the individual in cultural values, and communication is an adequate field of

study, it is believed that the design of dialogic technology in the educational process of mastering foreign languages should account for some designated communication parameters (see Fig. 3).

Fig. 3. Communication parameters for design / development of dialogic interaction technology

© Chaika O.

Below are more details on communication parameters for design / development of dialogic interaction technology: (i) productivity that results from combining (merging) the processes of learning and communication; (ii) purposefulness (motivation) and personal meaning of students' activities in the course of study, i.e. mastering the material; (iii) speech developing activities of students in the course of problem solving tasks via communication, including social and developmental tasks; (iv) connection between communication and various forms of students' activities, (a) educational and cognitive, (b) labor, (c) art, (d) public, etc.; (v) heuristics as a creative organization of educational material and the process of its assimilation; (vi) problematics as a way of organizing, presenting and mastering educational material in the process of learning foreign languages; (vii) diversity in the use of means and forms of communication in the course of becoming a poly- / multicultural personality.

Collective interaction involves the implementation of the following parameters in the process of educating future poly- / multicultural teachers of foreign languages:

(i) Equal partnership of students between themselves and the teacher and mutual enrichment of students in the

process of mastering foreign language communication, universal values;

(ii) Intensification of educational and cognitive processes through collective interaction;

(iii) Reflection, which ensures the formation of an adequate attitude of the dialogue participants to their own activities and adequate correction of these activities if necessary.

Therefore, the organization of collective activities of students who train to become future teachers of foreign languages is an effective factor that stimulates students to develop a poly- / multicultural personality as a subject of educational and cognitive activities.

Collective interaction is based on the use of different pedagogical strategies and techniques for modeling real communication situations and organizing interactive and diverse interaction of students in groups (pairs, small groups) for joint solution of cultural, problem, communicative, cognitive tasks [5].

Collective interaction in the education of poly- / multicultural mastery in learning several foreign languages provides the development of the following necessary qualities for future FL teachers: (i) development of logical thinking skills, improving analysis and synthesis operations, strengthening associative ties

by discussing information with group partners; (ii) development of all types of memory (auditory, visual, motor, verbal), which leads to a stronger assimilation of the material; (iii) creation of a comfortable, psychological educational climate among the students; (iv) individualization of learning processes and formation of poly- / multiculturally oriented students, increasing responsibility for their success and results of teamwork; (v) formation of adequate self-esteem of the individual.

Conclusion. In a modern world, and to meet the globally set requirements for enhancement of high quality education, it is a burning demand to educate highly qualified teachers, especially in the field of foreign language acquisition and translation. To do so, it is critical to note and see that hard skills no longer play on their own; among soft skills, it is communication, especially with a poly- / multicultural focus at the forefront, which can help solve the problematic cases. Of utter importance is the adoption and use of appropriate technologies, among which for the study arises a technology of dialogic interaction. To develop and implement it, it is required to consider and keep to a set of above-discussed parameters.

Moreover, the research findings specify that the communication based and oriented approach involves the organization of educating poly- / multiculturalism in the study of several foreign languages in real communication, dialogue in which students enter into emotional and semantic contacts with each other, teacher / instructor, text, compare their value and semantic orientations with real or imaginary interlocutors, which provides awareness of universal values and communicative development of students.

The effectiveness of dialogue technology requires that communication be productive, its participants be able to communicate with people of different views and beliefs, stay willing to act

effectively in various socially significant situations, able to equally and adequately participate in interpersonal and intercultural interaction, i.e. students have the ability to be successful in social interaction. These social skills can be formed in the course of collective interaction.

References

1. Chernysh, V., Dzhochka, I., Marieiev, D., Kuzebna, V., Shkvorchenko, N. (2021). Formation of communicative professionally oriented competence of future philologists. *ALRJournal*, 5(1), 185–194. DOI: 10.14744/alrj.2020.44711
2. *Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all* (2015). Retrieved on 10 January 2022 from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>
3. Haluziak, V. M. (1999). Motyvatsiyno-tsinnisni determinanty indyvidualnoho stylyu pedahohichnoho spilkuvannya [Motivational and value determinants of individual style of pedagogical communication]. *Naukovi zapysky. Seriya «Pedahohika i psykhohohiya»*, 1, p. 96–106.
4. Irgatoğlu, A. (2021). Analysis of language learning strategies and stereotypical thoughts of preparatory school students. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(1), 01–16. Doi: 10.52462/jlls.1
5. Kolesnyk, O. (2011). Mizhosobystisna vzayemodiya uchasnykiv navchal'no-vykhovnoho protsesu: sut', typy, funktsiyi, pereshkody [Interpersonal interaction of participants in the educational process: essence, types, functions, obstacles]. *Humanizatsiya navchalno-vykhovnoho protsesu*, Vol. LVI, p. 5–8.

6. *Outcome Document of the Technical Consultation on Global Citizenship Education: Global Citizenship Education: an Emerging Perspective* (2013). Retrieved on 10 January 2022 from:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000224115>

7. Passov, E. I. (2003). *Kommunikativnoye inoyazychnoye obrazovaniye: gotovim k dialogu kul'tur: posobiye dlya uchiteley uchrezhdeniy, obespechivayushchikh polucheniye obshchego srednego obrazovaniya* [Communicative foreign language education: preparing for a dialogue of cultures: a guide for teachers of institutions providing general secondary education]. Minsk.

8. Sidash, N., Roganova, M., Domina, V., Victorova, L., Roganov, M., Miroschnichenko, V. (2020). Pedagogical Consciousness Formation of Future University Educators in the Process of Teaching English. *Universal Journal of Educational Research*, 8(4), 1202–1211. DOI: 10.13189/ujer.2020.080410.

9. Tarasenko, R. O., Amelina, S. M., & Azaryan, A. A. (2019). Features of the use of cloud-based translation systems in the process of forming information competence of translators. In: Kiv, A. E., Shyshkina, M. P. (eds.) *Proceedings of the 7th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE*

2019), Kryvyi Rih, Ukraine, December 20, 2019, CEUR-WS.org, online (in press).

10. Tymchenko, I. I. (2001). *Formuvannya komunikativnoyi kultury studentiv u protsesi vyvchennya predmetiv humanitarnoho tsykladu* [Formation of communicative culture of students in the process of studying subjects of the humanities cycle]: avtoref. dys. kand. ped. nauk.

11. Ulunova, H. Ye. (2012). *Struktura ta rivni kultury profesiynoho spilkuvannya yak invarianta profesiynoyi psikhologichnoyi kultury* [Structure and levels of culture in professional communication as an invariant of professional psychological culture]. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39557/32-Ulunova.pdf?sequence=1>(2012).

12. Zahorulko, S., Kryvych, M., Bloshchynskyi, I., Farmahei, O., Petrenko, S. (2021). Assessing English Communicative Competence Via Distant Testing. *ALR Journal*, 5(1), 84–92. DOI: 10.14744/alrj.2020.22043

13. Zaretska, I. (2005). *Komunikativna kultura yak komponent pedahohichnoyi kultury* [Communicative culture as a component of pedagogical culture]. *Dyrektor shkoly. Ukrayina [Principal of a School. Ukraine]*, 3(5), p. 149–157.

РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЇ ДІАЛОГОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ВИМОГИ І ВІДПОВІДНІСТЬ КРИТЕРІЯМ ВИХОВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

О. І. Чайка

Анотація. Метою цієї роботи є розробка технології діалогової взаємодії як ефективного інструменту для виховання, сприяння вихованню та культивування полі-/мультикультурності майбутніх вчителів/викладачів іноземних мов у освітніх умовах. Завдання дослідження пов'язані з уточненням вимог до проєктування та розробки такої технології діалогової взаємодії, з одного боку; а з іншого, стосуються опису окремих вимог (критеріїв) більш детально, щоб проілюструвати теоретичний виклад матеріалу. Аналіз літератури уможливорює стверджувати, що спілкування – це соціальний процес, у якому [між мовцями] відбувається обмін досвідом, а також обмін методами діяльності, а співрозмовники

© Chaika O.

(за наявності) діляться своїми вміннями та навичками, результатами діяльності, втіленими в матеріальній та духовній культурі. Спілкування (комунікація) відбувається по-різному: між індивідами, між особистістю і світом, наодинці сам з собою і т. д. У статті наголошується на необхідності не лише розвивати комунікативні здібності й навички студентів, які в майбутньому готуються стати вчителями / викладачами іноземних мов, а й формувати комунікативну культуру таких студентів під час вивчення предметів гуманітарного циклу. Огляд літератури спонукає до створення певної класифікації критеріїв і вимог, яким повинна відповідати технологія діалогової взаємодії на етапах її розробки та впровадження з метою виховання, сприяння вихованню та культивування полі-/мультикультурності майбутніх вчителів/викладачів іноземних мов у освітніх умовах. Висновки підкреслюють, що комунікативний та орієнтований підхід до розробки технології діалогової взаємодії вважається провідним і базовим в описі технології, оскільки сприяє розвитку полі-/мультикультурної особистості, оскільки студенти з легкістю можуть справлятися з отриманням і застосуванням нових знань шляхом взаємодії з іншими представниками мов і культур та світом. В основі отриманого в результаті дослідження твердження лежить концепція, що спілкування є суттю всіх технологій, орієнтованих на розвиток особистості.

Ключові слова: полікультурність, мультикультурність, виховання полікультурності, майбутні викладачі іноземних мов, вища освіта.

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.70-80

УДК 378.011.3-057.21:630:005.523

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В. М. ХРИК, кандидат сільськогосподарських наук,
доцент, завідувач кафедри лісового господарства
Білоцерківський національний аграрний університет
E-mail: hvm2020@ukr.net

Анотація. У статті розкриті чинники формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності. Виокремлені зовнішні, внутрішні та випадкові чинники, що сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності. До групи зовнішніх детермінант віднесено: динаміку розвитку ринку; характер прогнозованого соціального замовлення на вищу професійну освіту; зміну освітніх парадигм; підвищення комплексності професійної діяльності; розвиток менеджменту як стратегічної управлінської культури та професійної галузі діяльності та ін. До внутрішніх детермінантів, які сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, віднесено: суб'єкт-суб'єктні відносини в системі «викладач-здобувач»; ціннісне сприйняття та розвиток у здобувачів орієнтації на їх підготовку; наявність потреби у професійній діяльності у ході підготовки та мотивів її здійснення; прагнення здобувачів до прояву власної внутрішньої (вольової) активності у процесі професійної діяльності; рівень готовності до професійної діяльності; інтенція на творчу професійну діяльність у контексті формування готовності до професійної діяльності.

Прояв та використання випадкових чинників сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, що залежить від здатності педагога побачити сприятливий випадок, неповторну ситуацію. Розкрито вплив внутрішніх чинників на формування критеріїв готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності: мотиваційно-особистісного, інформаційно-когнітивного, дієво-практичного.

Ключові слова: чинники, формування, готовність, майбутні фахівці, лісове господарство, професійна діяльність, мотиваційно-особистісний, інформаційно-когнітивний, дієво-практичний.

Актуальність (Introduction). У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важливе значення має об'єктивна інформація про ступінь сформованості у них професійних цінностей, досвіду емоційного сприйняття та оцінки ними професійних успіхів і невдач, прагнення до активної творчої діяльності, бажання своєю працею здійснювати вагомий внесок у збереження навколишнього середовища. Для аналізу отриманої інформації необхідно виокремити чинники формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної

діяльності, які є невід'ємним компонентом педагогічної діяльності освітнього закладу, важливою передумовою результативності процесу професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема лісового господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Науковцями (С. Виговська [1], І. Герасимова [2], Л. Макодзей [4], Н. Стрижак [6]) виділено чинники формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, до яких віднесено: глибокі міцні

загальноосвітні знання, що закладають фундамент готовності до професійної діяльності; дієві мотиви, стійкі пізнавальні інтереси, установки, усвідомлення всієї важливості безперервного поповнення знань; навички самостійного оволодіння знаннями при використанні різних джерел та у різних формах; прогностичні вміння – визначення цілей та вибору шляхів їх вирішення.

Однак у процесі формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності виділено зовнішні, внутрішні та випадкові чинники, що сприяють означеному процесу. До групи зовнішніх детермінант можна віднести: динаміку розвитку ринку; характер прогнозованого соціального замовлення на вищу професійну освіту; зміну освітніх парадигм; підвищення комплексності професійної діяльності; розвиток менеджменту як стратегічної управлінської культури та професійної галузі діяльності та ін.

До внутрішніх детермінантів, які сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, можна віднести: суб'єкт-суб'єктні відносини в системі «викладач-здобувач»; ціннісне сприйняття та розвиток у здобувачів орієнтації на їх підготовку; наявність потреби у професійній діяльності у ході підготовки та мотивів її здійснення; прагнення здобувачів до прояву власної внутрішньої (вольової) активності у процесі професійної діяльності; рівень готовності до професійної діяльності; інтенція на творчу професійну діяльність у контексті формування готовності до професійної діяльності.

Прояв та використання випадкових чинників сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, що залежить від здатності педагога побачити

сприятливий випадок, неповторну ситуацію.

Успішність формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності залежить від дотримання перерахованих детермінант як зовнішніх так і внутрішніх, а також випадкових.

Саме внутрішні чинники спрямовані на формування критеріїв готовності: мотиваційно-особистісного, інформаційно-когнітивного, дієво-практичного.

Мета дослідження – розкрити чинники, які впливають на формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, зокрема її критеріїв: мотиваційно-особистісного, інформаційно-когнітивного, дієво-практичного.

Методи (Methods). теоретичні – аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури для розкриття чинників, які впливають на формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, обґрунтування їх важливості для формування критеріїв готовності: мотиваційно-особистісного, інформаційно-когнітивного, дієво-практичного.

Результати (Results). Основою когнітивного компонента ціннісних установок, за дослідженням Н. Сучкиної виступають: наявність професійних цінностей та ідеалів, соціально-цінних мотивів; широкий спектр професійних інтересів; усвідомлення почуття особистої відповідальності за свою працю; ступінь сформованості професійної позиції. Зміст емоційного компонента складають: здатність здобувача до глибокого чуттєвого сприйняття своєї професії; переживання професійних успіхів і невдач; любов до землі, до природи; емпатичні здібності особистості. Діяльно-практичний компонент базується на прагненні майбутнього

фахівця до активної творчої професійної діяльності, до особистісного та професійного саморозвитку; вдосконалення професійних умінь і навичок; наявності досвіду саморефлексії і прагненні до розвитку [7, с.40].

Дослідженням впливу різних чинників на формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності за мотиваційною, особистісною, ціннісною сферами займалися О. Гриджук [3], Н. Стрижак [6] та ін. Науковці доводять, що чинником формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності є гуманізація освітнього процесу в умовах ЗВО, що передбачає створення атмосфери взаємної довіри та співпраці, народження єдиної соціально-психологічної спільності «здобувачі-викладачі», забезпечення індивідуального підходу до кожного здобувача у процесі професійної підготовки. Важливим чинником розвитку ціннісного ставлення до обраної професії є змістове та особистісно значуще спілкування викладачів зі здобувачами, їхня спільна діяльність, співпраця.

Чинник забезпечення соціально-цінної мотивації формування ціннісного ставлення здобувачів до професійної діяльності передбачає, що у процесі професійної підготовки у свідомості здобувача має формуватись стійке розуміння соціального призначення своєї праці, високої відповідальності за результати своєї діяльності. В освітньому закладі створюється атмосфера високої соціальної значущості, важливості, життєвої потреби лісівничої професії. Така атмосфера спонукає здобувача до більшої відповідальності у освоєнні цінностей, норм, традицій та смислів світу природи, сільського способу життя, особливих якостей та особистісних рис, що вимагаються від представника лісівничої професії.

Врахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів як чинник включає варіативність у застосуванні прямого та опосередкованого педагогічного впливу всіх суб'єктів процесу професійної підготовки. Особливого значення у забезпеченні цього успіху набуває індивідуальний підхід до особистості здобувача, опора на позитивні якості у ньому.

Професіоналізм, педагогічна майстерність, особистий приклад викладача є одним з важливих чинників появи інтересу здобувачів до обраної професії. Глибокі, багатогранні знання викладачів, їхня професійна компетентність та ерудиція служать важливим орієнтиром у саморозвитку майбутніх фахівців. Більшість викладачів мають багатий досвід роботи на виробництві в умовах АПК, є спеціалістами-практиками. Тому їх досвід роботи, професійні знання сприятимуть формуванню стійких уявлень здобувачів про професіоналізм, майстерність, професійну гідність і честь.

Ефективна діагностика професійно-особистісного розвитку майбутнього фахівця лісового господарства дозволила отримати об'єктивну інформацію про стан сформованості мотиваційно-особистісного критерію, намітити основні напрями роботи, визначити методики та технології з формування професійних цінностей майбутніх фахівців. Така діагностика дозволила простежити в динаміці реальну ефективність впливу різних суб'єктів професійної підготовки на особистісний розвиток майбутніх фахівців, зміну їхнього ставлення до реалій соціального та професійного буття.

Як вважає Л. Макодзей [4], сучасний фахівець лісового виробництва – це не лише професіонал, який усвідомлює соціальну значущість своєї професії, має стійкі професійні цінності, інтереси,

а й людина, пройнята глибокою любов'ю до землі, почуттям гордості та поваги до праці лісівника. Тому в органічній єдності з мотиваційно-особистісним критерієм ставлення майбутнього фахівця до професійної діяльності перебуває і критерій інформаційно-когнітивний, що створює важливі передумови закріплення ставлення до праці у лісовому господарстві, відчуття особистої причетності до соціально значимої, необхідної діяльності.

Аналіз напрацювань науковців з формування когнітивного компонента готовності до професійної діяльності дозволяє виділити ряд чинників, що здійснюють значний вплив на забезпечення ефективного набуття знань здобувачами, розвиток їх емпатичних якостей, професійної культури.

Розвиток колективних форм діяльності, досвіду спільного сприйняття та оцінки навколишньої дійсності викликає стан духовного, «емоційного резонансу», що є унікальним соціально-психологічним явищем, у якому виникає синергетичний ефект «емоційної психологічної зарядки», що викликає цілу гаму людських емоцій, переживань, які пробуджують сильні соціально значущі потреби. Такі емоції найчастіше породжують в особистості прагнення знову шукати зустрічі з явищами, що викликали ці стани, із дисциплінами, які дають необхідні знання. Колективність стає формою соціального буття працівника лісового господарства, реалізації ним свого творчого потенціалу, причиною зародження соціально цінних прагнень особистості майбутнього фахівця.

Налагодження «вертикальної» взаємодії значимо, передусім, за укладеної у ній можливості збагачення індивідуального соціального досвіду здобувачів досвідом старших, і, насамперед – досвідом попередніх поколінь. За цим досвідом стоїть

багатовіковий спосіб життя людини близької до природи, спосіб життя селянства, втілений у традиціях, звичаях, правилах та нормах буття. Така взаємодія постає як звичка молодших поважати старших, радитися з ними, освоювати їхній досвід взаємодії зі світом природи та людей. В умовах ЗВО міжвікова взаємодія одержує не тільки етнокультурне наповнення, а й соціально-психологічне, проявляючись як взаємодія здобувачів різних курсів – молодших і старших, як взаємодія здобувачів та викладачів, як створення єдиної соціально-психологічної спільноти зі своїм мікрокліматом, атмосферою справжнього гуманізму, шанування особистості.

Забезпечення органічності аудиторної та позааудиторної діяльності дозволяє реалізувати ідею цілісності освітнього процесу, забезпечити систематичність та послідовність в організації освітніх впливів на особистість майбутнього фахівця. Така єдність дозволяє реалізувати освітній потенціал, яким володіють дисципліни загальнопрофесійної та фахової підготовки, пов'язати всі найважливіші сфери становлення особистості майбутнього фахівця лісового господарства, включаючи виробничу практику, дозвілля, сферу вільного спілкування. Але така єдність забезпечує реальну інтеграцію всіх суб'єктів професійного розвитку здобувача, що оптимізує їх діяльність, мінімізує некеровані стихійні впливи соціального середовища і дозволяє прогнозувати соціально і професійно доцільний розвиток майбутнього фахівця.

Освоєння особливостей мовної культури селянства, образної та метафоричної мови сільських жителів, селянського фольклору, усної народної творчості сприяє розвитку перцептивних та емпатичних якостей майбутнього фахівця лісового господарства, більш тонкому

сприйняттю та розумінню іншої людини, встановленню комунікативних контактів між людьми, розуміння багатого внутрішнього світу, досвіду соціальної взаємодії. Освоєння мовної культури селянства майбутнім фахівцем лісового господарства безпосередньо сприяє збереженню соціокультурної самобутності національного етносу, ретрансляції і відтворенню його національної культури.

Звернення до ретроспективного аналізу суб'єктивних емоційних станів здобувачів у спільних акціях і справах дозволяє виявити реальні домінуючі мотиви поведінки і відносин, співвіднести в них бажане і дійсне, ідеальне і реальне, забезпечивши закріплення в індивідуальній свідомості майбутнього фахівця генезис, яких обумовлений соціально цінними переживаннями, відчуттями, станами, закріплення в індивідуальному досвіді здобувачів позитивних емоцій від участі в організованій колективній праці.

Освоєння здобувачами досягнень національної культури та національної народної творчості сприяє формуванню духовності, моральності майбутніх фахівців лісового господарства, їхньої громадянської зрілості та відповідальності. Використання кращих творів матеріальної та духовної культури, народної творчості українського народу у процесі професійного становлення майбутніх фахівців лісового господарства формує почуття любові до природи, гордості та поваги до лісогосподарської праці, розвитку таких важливих якостей майбутнього фахівця як гуманізм, доброта, щирість, милосердя, відповідальність, співпереживання та співчуття, товариськість.

Співпраця педагогів та здобувачів в організації освітнього середовища ЗВО, насиченні його етнокультурними та професійно значущими цінностями, смислами, нормами сприятиме формуванню етосу

освітнього закладу. Співпраця педагогів та здобувачів у його створенні робить їх суб'єктами, творцями цього середовища, а процес інтеріоризації його цінностей, смислів та норм – особистісно та професійно значущим. Середовище виявляється не просто зовнішнім чинником розвитку здобувачів, а сферою їх самореалізації, самоствердження, втілення своїх очікувань і намірів. Цінність такого середовища визначається, насамперед, тим, що воно виявляється для здобувача особистісно, суб'єктивно значимим, ніж інші (у тому числі – стихійні) середовища (М. Ткач [9]).

Створення та підтримка колективних студентських традицій, впровадження селянських звичаїв, досвіду організації спільного дозвілля задає певну стилістику життєдіяльності студентського співтовариства, адекватний спосіб життя та норми обштинного буття сільських жителів, регламентуючи поведінку та відносини майбутнього фахівця з іншими людьми, з колегами, викладачами, фахівцями лісового господарства. Перебуваючи в такій сітці традицій та звичаїв, майбутній фахівець освоює морально-психологічну атмосферу сільського світу, інтеріоризує ціннісно-смісловий зміст таких традицій та звичаїв, поступово стає їх носієм та суб'єктом. У цій системі традицій колективне дозвілля виявляється однією з найпоширеніших форм соціальної взаємодії, засобом емоційного обміну між жителями села (О. Полупан [5]).

Взаємодія педагогів та сім'ї у забезпеченні продуктивного професійно-особистісного розвитку майбутніх фахівців є чинником сімейних династій випускників освітнього закладу, які налічують кілька поколінь. Випускники освітнього закладу, батьки здобувачів ЗВО беруть активну участь у проведенні екскурсій, зустрічей із випускниками, святкових програм тощо.

Розвиток студентських клубно-профільних об'єднань як чинник

формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства сприяє розвитку ініціативи та творчості, розвитку важливих професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця – відповідальності, старанності, колективізму, товариськості. Діяльність таких клубних колективів дозволяє перевести ідеальний у реальний, прогнозований та бажаний розвиток особистості здобувача в практичну площину, у сферу реалізації ним власної «Я-концепції», забезпечити «зсув мотиву на мету», в зону саморозвитку, самовдосконалення. Перевага таких форм розвитку полягає у можливості професійної спеціалізації формування особистості за максимального врахування її природних здібностей, професійних інтересів та своєрідності індивідуального розвитку в освітньому просторі ЗВО (С. Халілова [10]).

Матеріальне, кадрове та інформаційно-методичне забезпечення підготовки майбутніх фахівців лісового господарства у ЗВО. Проведення дослідно-експериментальної роботи показало, що успіх професійної підготовки майбутніх фахівців лісового господарства багато в чому залежить від неформальної освіти в освітньому закладі, а також матеріального забезпечення проведених свят, конкурсів, турнірів тощо. Ефективності застосування різних форм професійної підготовки сприятиме інформаційне та методичне забезпечення програми професійної підготовки, володіння організаторами цієї роботи методикою проведення різних позааудиторних заходів, знання психологічних та вікових особливостей студентської молоді.

Чинником формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності є ефективна діагностика їх професійно-особистісного розвитку. Проведення діагностичних зрізів у рамках дослідно-експериментальної роботи дозволило

отримати необхідну об'єктивну інформацію про стан інформаційно-когнітивного критерію готовності до професійної діяльності, намітити основні напрями та зміст цієї роботи, визначити методики та технології забезпечення емоційного фону життєдіяльності майбутніх фахівців лісового господарства. Така діагностика дозволила простежити у поступовій динаміці еволюцію інформаційно-когнітивного критерію готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, оцінити реальну ефективність впливу різних чинників на його розвиток.

Велике значення для професійного становлення майбутніх фахівців лісового господарства має не лише усвідомлення ним соціальної значущості та важливості праці лісника, емоційне сприйняття своєї професії, а й бажання майбутнього фахівця реалізувати свої знання, вміння та навички у професійній діяльності. Професіоналом, майстром своєї справи можна стати лише тоді, коли прагнення до професійної діяльності є цінним, особистісно значущим для здобувача, виступає для нього метою професійного та особистісного саморозвитку, забарвлене позитивними враженнями.

Аналіз досліджень науковців (С. Виговська [1], І. Герасимова [2]) з проблем формування діяльнісної сфери здобувачів дозволив визначити низку чинників, що сприяли ефективності цього процесу.

Збагачення досвіду роботи освітнього закладу в організації колективно-творчих справ професійної спрямованості дозволило поряд із традиційними формами професійної підготовки реалізувати в ЗВО методику колективних творчих справ, ділові та рольові ігри, які відповідають інтересам здобувачів, наповнені реальним змістом, що враховував специфіку їхньої майбутньої діяльності. Такі форми сприяли розвитку творчості та ініціативи майбутніх фахівців лісового

господарства, наповнювали життєдіяльність студентського колективу елементами романтики, новизни, соціальної творчості, наближаючи їх до реалій майбутньої професійної діяльності. Це презентації спеціальностей, розробка та захист бізнес-планів, проектів, професійні турніри та конкурси, професійне моделювання тощо (О. Полупан [5], В. Тернопільська [8], С. Халілова [10]).

Врахування індивідуальних особливостей здобувачів, рівня розвитку їх інтересів, здібностей, професійного досвіду, прикладних умінь та навичок, способів здійснення професійної діяльності є чинником формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності. Це дозволяє максимально наблизити пропоновану здобувачам діяльність до їх особистісного розвитку, темпи та якість освоєння професійного досвіду до індивідуальних можливостей конкретної людини.

Забезпечення диференціації та індивідуалізації професійно-особистісного розвитку здобувачів дозволило максимально врахувати їх особистісні особливості, їхнє ставлення до майбутньої професійної діяльності. На основі диференціації та індивідуалізації професійної підготовки забезпечувалося включення здобувачів у практичну діяльність, що дозволяло найбільш чітко подолати особистісні труднощі, сформувати у здобувачів досвід мобілізації волі, концентрації сил, емоційного напруження.

Пробудження мотивів самовдосконалення забезпечувалося створенням ситуацій для порівняння конкретним здобувачем досягнутого ним рівня розвитку професійного досвіду з досвідом інших, з професійними еталонами – майстрами, досвідченими та визнаними фахівцями, вироблення на цій основі перспектив саморозвитку, самоосвіти.

Розвиток ініціативності, соціальної активності, відповідальності відповідає глибинним витокам селянської культури, общинному характеру буття сільського жителя, що виявляється у здатності людини брати на себе відповідальність за виконувану справу та її результати, у небайдужому ставленні до оточуючих людей, природного та предметного середовища, у вираженому внутрішньому прагненні до перетворення світу, його вдосконаленні, гуманізації, у прагненні бути корисним іншим людям, творити добро, справедливість, щедро ділитися з людьми результатами своєї праці.

Забезпечення реальної участі здобувачів у співуправлінні освітнім закладом, вирішенням найважливіших питань життєдіяльності всього колективу ЗВО є ще одним із чинників, які сприятимуть формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності. Великий досвід роботи організатора, майбутнього фахівця, керівника здобувачі набувають, беручи активну участь у діяльності студради. Проведення дослідно-експериментальної роботи показало, що важливим показником ефективності діяльності структур співуправління в ЗВО є співпраця викладачів та здобувачів у прийнятті рішень, спільна діяльність. Приймаючи разом із керівниками та викладачами освітнього закладу відповідальні рішення, здобувачі робили перші серйозні кроки на шляху самостійних рішень, навчалися грамотно та компетентно відстоювати свою точку зору. Розвитку ініціативи, творчості здобувачів сприяла їхня участь у плануванні роботи ЗВО, прийнятті важливих рішень для освітнього закладу [11].

Створення ситуацій закріплення здорових звичок, формування здорового способу життя майбутніх фахівців лісового господарства вважаємо чинником формування їх

готовності до професійної діяльності. Важливим соціально-педагогічним чинником професійної підготовки майбутніх фахівців лісового господарства стало формування та розвиток особистісних якостей, звичок майбутнього фахівця – вірності, витримки, гідності, турботи про своє здоров'я, моральності – у сукупності утворюють певний стиль життя, стійкі його риси. Такі якості стають поступово невід'ємною частиною особи фахівця лісового господарства.

Ефективна діагностика професійно-особового розвитку майбутнього фахівця лісового господарства як чинник формування їх готовності до професійної діяльності дозволила отримати необхідну інформацію про стан дієво-практичного критерію готовності до професійної діяльності, намітити основні напрями роботи, визначити методики та технології щодо включення майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, нами виокремлені зовнішні, внутрішні та випадкові чинники, що сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності. До групи зовнішніх детермінант віднесено: динаміку розвитку ринку; характер прогнозованого соціального замовлення на вищу професійну освіту; зміну освітніх парадигм; підвищення комплексності професійної діяльності; розвиток менеджменту як стратегічної управлінської культури та професійної галузі діяльності та ін. До внутрішніх детермінантів, які сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, віднесено: суб'єкт-суб'єктні відносини в системі «викладач-здобувач»; ціннісне сприйняття та розвиток у здобувачів орієнтації на їх підготовку; наявність потреби у професійній діяльності у ході

підготовки та мотивів її здійснення; прагнення здобувачів до прояву власної внутрішньої (вольової) активності у процесі професійної діяльності; рівень готовності до професійної діяльності; інтенція на творчу професійну діяльність у контексті формування готовності до професійної діяльності.

Прояв та використання випадкових чинників сприяють формуванню готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності, що залежить від здатності педагога побачити сприятливий випадок, неповторну ситуацію. Розкрито вплив внутрішніх чинників на формування критеріїв готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності: мотиваційно-особистісного, інформаційно-когнітивного, дієво-практичного.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні впливу виокремлених чинників на формування готовності майбутніх фахівців лісового господарства до професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Виговська С. В., Виговський А. Ю. Практична складова професійної підготовки майбутніх фахівців лісового господарства. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2014. Вип. 199. С. 68–73.
2. Герасимова І. Критеріально-рівнева структура готовності до виявлення професійної мобільності майбутніх випускників аграрних ВНЗ. *Сучасні освітні технології у професійній підготовці фахівців аграрного профілю: колективна монографія / за ред. О. М. Дзеджули*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 16–30.
3. Гридчук О. Є. Система вправ для формування мовно-термінологічних знань студентів ВНЗ

лісотехнічного профілю. *Теоретична і дидактична філологія*. 2015. Вип. 21. С. 3–14.

4. Макодзей Л. І. Модель формування управлінської компетентності майбутніх магістрів лісового господарств. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 2. С. 38–47.

5. Полупан О., Виговська С. Формування практичних умінь майбутніх фахівців садово-паркового господарства у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2016. Вип. 240. С. 62–73.

6. Стрижак Н. Шляхи удосконалення екологічної підготовки майбутніх техніків лісового господарства. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 1. С. 120–127.

7. Сучкина Н. Н. Педагогические условия формирования ценностного отношения студентов аграрного колледжа к профессиональной деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Курск, 2003. 226 с.

8. Тернопільська В. І. Сучасні тенденції мотивації навчально-професійної діяльності студентів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 5. С. 141–144

9. Ткач М. М. Створення освітнього середовища у професійній підготовці бакалаврів лісового і садово-паркового господарства. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 6. С. 187–191.

10. Халілова С. Принципи формування проектних умінь майбутніх інженерів садово-паркового господарства. *Сучасний вимір психології та педагогіки*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 трав. 2015 р.). Львів, 2015. С. 130–133.

11. Sovhira, S., Khryk V.,

Zamrozevych-Shadrina, S., Pukhno, S., Badyeyeva, L., Smakovskiy, Yu. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. VOL. 22, No. 3. P. 461–466.

References

1. Vyhovska, S. V., Vyhovskiy, A. Yu. (2014). *Praktychna skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv lisovoho hospodarstva*. [Practical component of professional training of future forestry specialists]. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. Series: Pedagogy, psychology, philosophy. 199. 68–73.

2. Gerasimova, I. (2015). *Kryterialno-rivneva struktura hotovnosti do vyavlennia profesiinoi mobilnosti maibutnikh vypusknnykh ahrarnykh VNZ*. [Criteria-level structure of readiness to identify professional mobility of future graduates of agricultural universities]. *Modern educational technologies in the professional training of agricultural specialists*. Vinnytsia. 16–30.

3. Gridzhuk, O. Ye. (2015). *Systema vprav dlia formuvannia movno-terminolohichnykh znan studentiv VNZ lisotekhnichnoho profiliu*. [System of exercises for the formation of language and terminological knowledge of students of universities of forestry profile]. *Theoretical and didactic philology*. 21. 3–14.

4. Makodzei, L. I. (2011). *Model formuvannia upravlinskoj kompetentnosti maibutnikh mahistriv lisovoho hospodarstv*. [Model of formation of managerial competence of future masters of forestry]. *Theory and practice of social systems management*. 2. 38–47.

5. Polupan, O., Vyhovska, S. (2016). *Formuvannia praktychnykh umin maibutnikh fakhivtsiv sadovo-parkovoho hospodarstva u protsesi profesiinoi pidhotovky*. [Formation of practical skills of future specialists in horticulture in the process of professional training]. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*.

Series: *Pedagogy. Psychology. Philosophy.* 240. 62–73.

6. Strizhak, N. (2013). Shliakhy udoskonalennia ekolohichnoi pidhotovky maibutnikh tekhniv lisovoho hospodarstva. [Ways to improve the environmental training of future forestry technicians]. *Pedagogy and psychology of vocational education.* 1. 120–127.
7. Suchkina, N. N. (2003). Pedagogicheskie uslovija formirovanija cennostnogo otnoshenija studentov agrarnogo kolledzha k professional'noj dejatel'nosti [Pedagogical conditions of formation of the value relation of students of agrarian college to professional activity]. *Candidate's thesis.* Kursk.
8. Ternopil'ska, V. I. (2012). Suchasni tendentsii motyvatsii navchalno-profesiinnoi diialnosti studentiv. [Modern trends in motivation of educational and professional activities of students]. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine.* 5. 141–144.
9. Tkach, M. M. (2018). Stvorennia osvithnoho seredovyshcha u profesiinii pidhotovtsi bakalavriv lisovoho i sadovo-parkovoho hospodarstva. [Creating an educational environment in the training of bachelors of forestry and horticulture]. *Innovative pedagogy.* 6. 187–191.
10. Khalilova, S. (2015). Pryntsyvy formuvannia proektnykh umin maibutnikh inzheneriv sadovo-parkovoho hospodarstva. [Principles of formation of design skills of future engineers of horticulture]. *Modern dimension of psychology and pedagogy: thesis add.* International. scientific-practical conf. Lviv. 130–133.
11. Sovhira, S., Khryk V., Zamrozevych-Shadrina, S., Pukhno, S., Badyeyeva, L. Smakovskiy, Yu. (2022). *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, VOL. 22, No. 3. P. 461–466.

FACTORS INFLUENCING FORMING FORESTERS' PROFESSIONALISM

V. Khryk

Abstract. *The article reveals the factors of formation of readiness of future forestry specialists for professional activity. The purpose of the study is to reveal the factors influencing the formation of the readiness of future forestry professionals for professional activities, in particular its criteria: motivational-personal, information-cognitive, effective-practical. Materials and methods: theoretical – analysis of psychological and pedagogical, scientific and methodological literature to reveal the factors influencing the formation of readiness of future forestry professionals for professional activities, justification of their importance for the formation of readiness criteria: motivational-personal, information-cognitive, effective-practical. External, internal and accidental factors contributing to the formation of readiness of future forestry specialists for professional activity are singled out. The group of external determinants includes: the dynamics of market development; the nature of the projected social order for higher professional education; change of educational paradigms; increasing the complexity of professional activity; development of management as a strategic management culture and professional field of activity, etc. The internal determinants that contribute to the formation of the readiness of future forestry professionals for professional activities include: subject-subject relations in the system "teacher-applicant"; value perception and development of applicants' orientation on their training; the presence of the need for professional activity in the course of training and the motives for its implementation; the desire of applicants to show their own internal (volitional) activity in the process of professional activity; level of readiness for professional activity; intention for creative professional activity in the context of formation of readiness for professional activity.*

© Xpuk B. M.

Manifestation and use of random factors contribute to the formation of the readiness of future forestry professionals for professional activities, which depends on the teacher's ability to see a favorable case, a unique situation. The influence of internal factors on the formation of criteria for the readiness of future forestry professionals for professional activities: motivational-personal, information-cognitive, effective-practical. Effective diagnosis of professional and personal development of future forestry specialists allowed to obtain objective information about the state of formation of motivational and personal criteria, outline the main directions of work, determine methods and technologies for forming professional values of future professionals. Such diagnostics allowed to trace in dynamics the real efficiency of influence of various subjects of professional training on personal development of future experts, change of their attitude to realities of social and professional life. Carrying out diagnostic sections in the framework of research and experimental work allowed to obtain the necessary objective information about the state of information and cognitive criteria of readiness for professional activity, outline the main directions and content of this work, determine methods and technologies to provide emotional background for future forestry professionals. This diagnosis allowed us to trace the gradual dynamics of the evolution of information and cognitive criteria for the readiness of future professionals to work, to assess the real effectiveness of the influence of various factors on its development. Effective diagnosis of professional and personal development of future forestry specialists as a factor in the formation of their readiness for professional activity allowed to obtain the necessary information on the status of effective and practical criteria of professional readiness, outline main directions of work, identify methods and technologies activities. We see the prospect of further research in the studied influences of selected factors on the formation of the readiness of future forestry professionals to work.

Keywords: *factors, formation, readiness, future specialists, forestry, professional activity, motivational-personal, information-cognitive, effective-practical.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.81-88

UDC 378.147.035: 316.46

THE FORMATION OF PERSONALITY LEADERSHIP QUALITIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

S. B. KHRYSYTIUK, PhD in World History, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0003-4119-8562

E-mail: svitlana.khrystiuk@gmail.com

Abstract. *The current study is aimed at analyzing modern problematicity of forming personality leadership qualities in higher educational institutions within Ukraine; considering personality leadership qualities as a direct contact between the leader and followers, the multi-role educational leadership, the presence of leadership qualities both in heads of higher educational institutions and other participants (teachers and lecturers), the ability to educate leaders; perceiving leadership essence, fundamental transformations experienced by modern higher educational institutions and their leaders, main reasons for modern leaders' failures in the light of new civilizational paradigm, the mental model influence on behavior and its relationship with the outside world. For this purpose, the formation of a new work culture at the university, in which absolutely all links, all education participants are interested in improving the quality of higher education has been examined. It has highlighted that Ukraine has a fairly high level of higher education in accordance with the world indices and rankings in terms of higher education quality. The study states that a modern leader is a person who thinks in global categories, assumes potential opportunities, demonstrates the latest technology knowledge, encourages constructive challenge, contributes to the development of individuals' abilities, delegates authority to them, develops a team work approach, demonstrates personal achievements, a high level of competence, acts flexibly regarding the required situation, in accordance with the proclaimed values and mission. Thus, in terms of unstable socio-economic and political reality, leadership is considered as a model for managing a higher educational institution effectively.*

Key words: *leader, leadership qualities, personality leadership qualities, higher educational institutions, educational institution efficiency.*

Introduction. The ancient sages argued that the best life period is the stability era. From the world flow of life standpoint, humanity continues to sow and harvest steadily from year to year, to make new discoveries, to modernize the economy, to bear children and to deal with new challenges of natural disasters, which grow steadily every year due to a stable human impact on nature.

Presently, when the world community has entered the globalization era as well as increasing pace of dynamic changes in economic, political, social structures of entire countries and peoples, it is extremely necessary to form unbiased, erudite, intellectual, cultural and moral young and mature people who are ready not only to think in a new way, but, more

importantly, to act in difficult durable crises, inertia and despair of much of world community. People who can be leaders not only in their personal lives, but also conductors of the idea that the world changes only when we ourselves have the courage, intelligence and energy to change.

Ukraine is a large European state with population more than 40 million people; more than 70 % of Ukrainians have higher education. However, the higher education potential is not fully used by the Ukrainian society as well as the economy. Thus, according to the overall rating of The Good Country Index 2020 [19] among 153 world states, Ukraine ranks 76th, and our closest geographical neighbors and states that are direct

competitors in the market of educational services are much higher: Poland takes the 31st place, and Germany the 5th place appropriately. Ukraine ranks 1st in the “Contribution to Science and Technology” component in the ranking, Poland – 13th, Germany – 23rd, and the United Kingdom – 5th, but such a high place for Ukraine is explained by a much lower level of GDP per capita than the science and technology development results. The indicator of knowledge-intensive employment confirms the higher education attractiveness and steady demand for it. In 2020, Ukraine ranks 32nd with an indicator of 37.7 % in this component. In Ukraine, there is the high quality faculty of higher educational institutions. In 2018, among the faculty of universities, institutes, academies, 48.7 % were PhDs (their share has increased by 2.1 % since 2014).

This is not the first year that Ukraine has been included in the QS Higher Education System Strength Rankings [16], which identifies countries with the strongest higher education in the world. In this Ranking of 50 countries studied in 2018 Ukraine took 44th place. It should be noted, that the highest positions of Ukraine’s higher education relate to the “resources” module, where it is ranked 27th and the lowest positions are in the “results” module (42nd place). Ukrainian universities are actively advancing in the world. In ranking of about 1500 best world universities Times Higher Education World University Ranking in 2020 there were 9 Ukrainian universities. In 2018, 7 Ukrainian universities were represented in the Round University Ranking, 10 universities in the Green Metrics World University Ranking (against 3 in 2014), and 11 universities in the Scimago Institution Ranking. Analyzing world indices and rankings in terms of the level and quality of higher education in Ukraine, we can conclude that the country has a fairly high level of higher education [5].

Higher educational institutions are also becoming more diverse: specializing

in different levels of education, from short-cycle tertiary education to doctoral programmes; from traditionally academic-oriented to more professional programmes (including professional doctorates); from very subject-specialized to comprehensive institutions; from state, state supported, private-run non-profit, to private for-profit institutions; and from open access to very selective institutions. Thus, higher education has economic, social, cultural and environmental impacts on the society at local, regional, national or global levels [12]. It’s also worth noting that a significant number of Ukrainian higher educational institutions are being sought new methods of promoting their curricula and trying to increase their competitiveness to strengthen their positions both at national and international levels.

In this regard, leadership is considered as a key component of innovating and developing a higher educational institution. In today’s difficult environment, there is the growing tendency towards building up the leadership potential in education sector; therefore, special attention is paid to the role of the higher educational institution leader as a social institution training the future of our state. The leader is called upon to formulate an idea or system of ideas that they are ready to believe in and ready to accept. Hence, a modern leader is defined as a person who thinks in global categories, assumes potential opportunities, creates a universal vision of the future; welcomes changes, demonstrates the latest technology knowledge, encourages constructive challenges, succeeding in competition; contributes to developing individuals’ abilities, delegates authority to them; shows readiness for general leadership, develops a team work approach, a sense of partnership, ensures individual satisfaction; demonstrates personal achievements, a high level of competence, acts flexibly regarding the required situation, in accordance with the proclaimed values and mission.

The purpose of the study is to examine the essence of forming personality leadership qualities in higher educational institutions, considering it as a direct contact between the leader and followers, the multi-role educational leadership, the presence of leadership qualities both in heads of higher educational institutions and other participants (teachers and lecturers), the ability to educate leaders. For this purpose, the formation of a new work culture at the university, in which absolutely all links, all education participants are interested in improving the quality of higher education has been examined.

Methods of study. During the study, the following methods of cognition were used: data collection and sample, measures, synthesis, analysis, induction, deduction, comparative method. To solve the above-mentioned tasks, both the analysis and synthesis of scientific sources concerning the essence of forming personality leadership qualities in higher educational institutions has been applied.

Analysis of the latest studies and publications. The theoretical foundations of leadership as a key component of innovating and developing an organization, as well as practical concept in higher education are applied in fundamental works of foreign and domestic scholars, such as J. Adair [6], R. Daft [7], D. Mc Gregor [15], P. Hallinger, R. Heck [8], M. Hamilton [9], A. Harris [10], P. Killingley [13], S. Kuczarski, Th. Kuczarski [14], K. Leithwood, D. Jantzi, R. Steinbach [11], V. Robinson [17], O. Bondarchuk, O. Nezhynska [1], V. Miliiaeva [3], O. Nestulia, S. Nestulia, N. Kononets [2], L. Shelestova, I. Kostyria, V. Fedyaeva, S. Brychok, M. Bohomolova, I. Tomashevskaya [18], A. Stavitskiy [4] and others.

Results. The words “leader” and “leadership” are derived from the Anglo-Saxon root “lead” (translated into

Ukrainian as “way”), which comes from the verb “lead”, which means “to travel”, “to go”. Being on sea voyages, the Anglo-Saxons used this name to determine heading at sea. Thus, leaders were the people (or ships) that showed the way [2]. According to the Oxford English Dictionary (1933), the word “leader” originated in the thirteenth century. However, scientists had not generated the leadership concept until early 19th century. It naturally forms in any group that unites two or more people, especially large organizations or other social structures. It is clear that leadership becomes the most noticeable in terms when it is necessary to mobilize all efforts of a particular community, group or organization to protect its interests, to overcome crisis phenomena, to carry out complex social reforms or organizational changes. Leadership is based on mutual trust and responsibility between the leader and subordinates, thanks to which they become a leader and followers. The leader builds his relationship with followers based on authority, influence, not power, and coercion, expressing a deep interest in developing the potential of each individual. Therefore, he is internally motivated to play the role of a mentor, assistant, servant of followers, shows empathy, openness, ability to listen, honesty and courage. The leader mobilizes followers by inspiring them with the future bright images, initiating changes (individual and organizational), via means of communication, corporate culture, teamwork and delegation of authority to followers, make them active agents of transformation, conductors of leadership and, ultimately, leaders.

The diversity of leadership views results in a number of perspectives. These include: 1) instructional leadership that focuses on the university’s core business – teaching, learning, students’ progress and achievements; 2) transformational leadership that is concerned with the commitment of colleagues, leading change, improving performance; 3) moral leadership which emphasizes the

importance of values, vision and ethical leadership; 4) participative leadership that stresses the importance of including colleagues, shared decision-making and social capital; 5) managerial leadership focusing on the importance of defining functions, tasks and behaviors; 6) contingency leadership highlighting how leaders respond to the particular organizational circumstances and challenges they face and encounter over time [13].

According to R. Daft the most essential qualities for a leader are such qualities as self-confidence, honesty and directness of speech, perseverance [7]. J. Adair, lists eight leadership functions required to achieve success. They include: 1) defining the task: using specific, measurable, achievable, realistic and time-constrained goals to set a clear objective; 2) planning: an open minded, positive and creative search for alternatives; 3) briefing: team briefings by the leader are a basic function and essential in order to create the right atmosphere, foster teamwork and motivate each individual; 4) controlling: leaders need self-control, good control systems in place and effective delegation and monitoring skills in order to get maximum results from minimum resources; 5) evaluating: assess consequences, evaluate performance, appraise and train individuals; 6) motivating: Adair created the 50:50 rule which states that 50 % of motivation comes from within a person and 50 % from his or her environment and particularly the leadership they encounter; 7) organizing: good leaders need to be able to organize themselves, their team and their organization; 8) setting an example: the best leaders naturally set a good example. If effort needs to be made it will slip and a bad example is noticed more than a good example [6].

Mc Gregor considers leadership as certain social relations, the content of which is determined by four variables: trait of blue-eyed boy; trait of his followers

(needs, positions, etc.); organizational specifics (goal, tasks, structure); political, economic and social environment. Describing leadership, Mc Gregor emphasized: "Leadership is not a personality quality; it is a complex combination of these variables" [15].

Research by P. Hallinger and R. Heck [8] has revealed links between activities of the higher educational institution head, focused on forming a certain culture, based on the mission common vision, goals and objectives of all educational subjects on the one hand, and the higher educational institution efficiency, students' progress, on the other hand.

As K. Leithwood, D. Jantzi, R. Steinbach noted [11] the educational institution head was obliged not only to manage the organization effectively, but also to focus on supporting teachers' work, which is directly related to students' progress.

In M. Hamilton's works [9] it was emphasized on the relationship between successful implementation of innovations in a higher educational institution and leadership qualities of a leader.

According to Lensioni [3], there are five team shortcomings and ways to overcome them. They include 1) mutual mistrust: team members' insecurity that their colleagues' actions are dictated by good intentions; the leader must create an environment in which no one is afraid of being vulnerable; 2) liberalism, unwillingness to spoil relationships; the leader must provide and encourage mutual constructive pressure to achieve performance and team behavior; delegate mutual control powers to the team; 3) irresponsibility: due to the desire for agreement and certainty, procrastination with making urgent decisions; the leader must seek clarity and decision-making; 4) fear of conflict, rivalry and intrigue; the leader must initiate constructive conflicts, when only ideas and concepts are discussed, in no case – the participants' personal qualities; 5) indifference to

outcomes: lack of desire to win; employees tend to put their personal goals above team ones; the leader must inform each employee about the goals, key performance indicators and desired outcomes as well as provide staff with appropriate incentives.

In modern extremely dynamic world, the challenges facing higher educational institutions are constantly changing and a leader is seen as “the leader of the team of leaders” (distributed leadership) [3], recognizing talents of his employees, expanding their rights and obligations to develop and implement a single educational goal. According to A. Harris [10], the leader’s leadership style becomes the main tool for achieving success by an educational institution, primarily in the outcomes of student progress and lecturer satisfaction with professional activities.

Shelestova L., Kostyria I.,
Fedyayeva V., Brychok S.,
Bohomolova M., Tomashevskaya I.
emphasize that leadership is a process of influence on people, generated by the system of informal relations, while management first implies the presence of clearly structured formal relationships through which it is realized. The role of the leader as determined by the formal structure, as a rule, is indisputable. Leadership, on the contrary, is formed spontaneously at the level of semi-conscious psychological pReferences [18].

S. Kuczmarski and Th. Kuczmarski connect leadership with an opportunity for all group members to show their leadership abilities and build a value model based on two basic provisions [14]: 1) the leader has a significant influence on developing values and norms of individuals and the institution as a whole; 2) values-based leadership can and should be learned in the process; the most effective way of mastering leadership occurs by acting and practising individuals’ interaction with each other.

Viviane Robinson completed an analysis of research into the effectiveness of different types of leadership on students’ academic and non-academic outcomes. She concluded that instructional leadership produced a significantly greater influence than transformational leadership. The researcher identified five leadership dimensions that had a particularly powerful impact on students. These include 1) establishing goals and expectations; 2) strategic resourcing; 3) planning, coordinating and evaluating teaching and the curriculum; 4) promoting and participating in teaching learning and development; 5) ensuring an orderly and supportive environment. V. Robinson stated that “The more leaders focus their professional relationships, their work and their learning on the core business of teaching and learning, the greater the influence on student outcomes.” [17].

The British Council has made a significant investment in supporting Ukraine’s higher education reform agenda through the Leadership Development Programme. Developed in partnership with the Institute of Higher Education and the UK Leadership Foundation for Higher Education, the Programme has delivered forty university teams with the knowledge, skills and experience to lead institutional change. These have the potential to intensify and extend change across other universities, gaining momentum and building critical mass in the sector. That potential now needs to be nurtured within the Ukraine sector to change it into reality [13].

Thus, the leader’s role is gaining significant importance in employee activities, shaping higher educational institution goals, lecturer viewpoints, as they manage human resources and have communication skills. His personal qualities, style of behavior determine attitude to subordinates. It is the system of developing leadership qualities of the higher educational institution heads that should ensure the formation of their

leadership worldview and experience in leadership interaction. Currently, difficult terms of socio-economic reality, unstable environmental conditions require the higher educational institution head to make original, creative decisions, flexibility, therefore, leadership can be considered as a model for managing a higher educational institution effectively.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О. І., Нежинська О. О. Лідерство у діяльності керівника освітньої організації: спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. Київ, 2017. 36 с.
2. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н. В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи студентів. – Полтава: ПУЕТ, 2018. 241 с.
3. Освітнє лідерство: від теорії до практики: монографія / авт. кол.; за наук. ред. В. Р. Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка [Електронне видання]. – Київ; Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>
4. Ставицький А. Роль викладача-лідера у сучасному університеті: навчальний посібник. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
5. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2020. 71 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>
6. Adair J. (2018). Action-centered leadership. URL: <https://www.businessballs.com/leadership-models/action-centred-leadership-john-adair/>
7. Daft R. L. (2017). The leadership experience. Boston, MA, USA: Cengage Learning. 508 p.
8. Hallinger P., Heck R. (1998). Exploring the Principal's Contribution to School Effectiveness: 1980–1995. *School Effectiveness and School Improvement*. Vol. 9. No. 2. pp. 157–191.
9. Hamilton M. L. (1995). Effects of the Culture in Two Schools on the Process and Outcomes of Staff Development. *The Elementary School Journal*. Vol. 95. No. 4. pp. 367–385.
10. Harris A. (2003). Teacher Leadership as Distributed Leadership: Heresy, Fantasy or Possibility. *School Leadership and Management*. Vol. 23. No. 3. pp. 313–324.
11. Leithwood K., Jantzi D., Steinbach R. (1999). Changing Leadership for Changing Times. Philadelphia: Open University Press.
12. Khrystiuk S. B. (2021). The essence and significance of benchmarking in strategic planning in higher education institutions. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. Vol. 12(4). pp. 61–67.
13. Killingley P. (2019). Ukraine Higher Education Leadership Development Programme: Impact Report. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/LDP_Impact-Report_BC_eng.pdf
14. Kuczumarski S., Kuczumarski Th. (1995). Values-Based Leadership. New York: Englewood Cliffs. 237 p.
15. Mc Gregor D. (1960). The Human Side of Enterprise. New-York: Toronto.
16. QS Higher Education System Strength Rankings (2020). URL: <https://www.topuniversities.com/system-strength-rankings/>
17. Robinson V. (2007). The impact of leadership on student outcomes: Making sense of the evidence. URL: https://research.acer.edu.au/research_conference_2007/5
18. Shelestova L., Kostyria I., Fedyaeva V., Brychok S., Bohomolova M., Tomashevskaya I. (2020). Formation of the Leadership Position of

Professionals in Higher Education Institutions. *Postmodern Openings*, 11(2 Supl. 145–160. URL: <https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/184>

19. The Good Country Index (2020). URL: <https://www.goodcountry.org/index/results/>

References

1. Bondarchuk O. I., Nezhyńska, O. O. (2017). Liderstvo u diialnosti kerivnyka osvितnoi orhanizatsii [Leadership in the activities of the head of an educational organization]. Spetskurs dlia slukhachiv ochno-dystantsiinoi formy navchannia v systemi pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity [Special course for full-time and distance learning students in the system of postgraduate pedagogical education]. Kyiv. 36 p.
2. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., Kononets, N. V. (2018). Osnovy liderstva [Leadership Fundamentals]. Elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty studentiv [Electronic manual for individual work of students]. Poltava. 241 p.
3. Osvitnie liderstvo: vid teorii do praktyky [Educational leadership: from theory to practice] (2021). Kolektyvna monohrafiia za naukovoii redaktsiieiu Miliaieva, V. R. [Collective monograph edited by V. R. Miliaieva]. Kyiv – Kryvyi Rih. 296 p. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>
4. Stavyt'skyi, A. (2016). Rol vykladacha-lidera u suchasnomu universyteti [The role of a teacher-leader in a modern university]. Navchalnyi posibnyk [Manual]. Kyiv. 40 p.
5. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021 – 2031 roky [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031] (2020). Kyiv: Ministry of Education and Science of Ukraine. 71 p. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>
6. Adair, J. (2018). Action-centered leadership. URL: <https://www.businessballs.com/leadership-models/action-centred-leadership-john-adair/>
7. Daft, R. L. (2017). The leadership experience. Boston, MA, USA: Cengage Learning. 508 p.
8. Hallinger, P., Heck, R. (1998). Exploring the Principal's Contribution to School Effectiveness: 1980–1995. *School Effectiveness and School Improvement*. Vol. 9. No. 2. pp. 157–191.
9. Hamilton, M. L. (1995). Effects of the Culture in Two Schools on the Process and Outcomes of Staff Development. *The Elementary School Journal*. Vol. 95. No. 4. pp. 36–385.
10. Harris, A. (2003). Teacher Leadership as Distributed Leadership: Heresy, Fantasy or Possibility. *School Leadership and Management*. Vol. 23. No. 3. pp. 313–324.
11. Leithwood, K. Jantzi, D., Steinbach, R. (1999). Changing Leadership for Changing Times. Philadelphia: Open University Press.
12. Khrystiuk, S. B. (2021). The essence and significance of benchmarking in strategic planning in higher education institutions. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. Vol. 12(4). pp. 61–67.
13. Killingley, P. (2019). Ukraine Higher Education Leadership Development Programme: Impact Report. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/LDP_Impact-Report_BC_eng.pdf
14. Kuczmar'ski, S., Kuczmar'ski, Th. (1995). Values-Based Leadership. New York: Englewood Cliffs.
15. Mc Gregor, D. (1960). The Human Side of Enterprise. New-York: Toronto.
16. QS Higher Education System Strength Rankings (2020). URL: <https://www.topuniversities.com/system-strength-rankings/>

17. Robinson, V. (2007). The impact of leadership on student outcomes: Making sense of the evidence. URL: https://research.acer.edu.au/research_conference_2007/5

18. Shelestova, L., Kostyria, I., Fedyaeva, V., Brychok, S., Bohomolova, M., Tomashevskaya, I. (2020). Formation of the Leadership Position of

Professionals in Higher Education Institutions. *Postmodern Openings*, 11(2 Supl. 145–160.

<https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/184>

19. The Good Country Index (2020). URL:

<https://www.goodcountry.org/index/results/>

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

С. Б. Христюк

Анотація. Дане дослідження присвячено аналізу сучасної проблематики формування лідерських якостей особистості у вищих навчальних закладах України; лідерські якості особистості розглядаються як безпосередній контакт між лідером і послідовниками, зосереджено увагу на багатофункціональності лідерства в закладах вищої освіти, наявності лідерських якостей як у керівників навчального закладу, так і інших учасників (викладачів-лідерів), здатності виховувати лідерів; усвідомленню сутності лідерства, фундаментальних трансформацій, які переживають нині заклади вищої освіти та їх лідери, зазначені основні причини невдач сучасних лідерів у контексті нової цивілізаційної парадигми, вплив ментальної моделі на поведінку та її взаємозв'язок із зовнішнім світом. З цією метою досліджено формування в університеті нової культури праці, в якій абсолютно всі ланки, всі учасники навчального процесу зацікавлені у підвищенні якості вищої освіти. Підкреслено, що Україна має досить високий рівень системи вищої освіти відповідно до світових індексів та рейтингів за якістю вищої освіти. У дослідженні стверджується, що сучасний лідер – це людина, яка мислить глобальними категоріями, передбачає потенційні можливості, демонструє знання інноваційних технологій, заохочує до конструктивних дій, сприяє розвитку здібностей особистостей, делегує їм повноваження, розвиває підхід до командної роботи, демонструє особисті досягнення, високий рівень компетентності, діє гнучко щодо конкретної ситуації, відповідно до проголошених цінностей та завдань. Таким чином, в умовах нестабільної соціально-економічної та політичної реальності лідерство розглядається як модель ефективного управління закладом вищої освіти.

Ключові слова: лідер, лідерські якості, лідерські якості особистості, вищі навчальні заклади, ефективність організації освіти.

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.109-116

УДК 159.9:618.6

ПЕРИНАТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ: ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ МАТЕРІ**А. В. НАКОНЕЧНА**, старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID 0000-0002-7251-6351

E-mail: nakonechnaya.a.v@nubip.edu.ua

Анотація. В статті описується нове явище в роботі психологів і психотерапевтів, яке може бути позначене, як "емоційне вигорання матері" (ЕВМ). Проаналізовано показники вигорання та їх застосування до проблеми дезадаптації жінки до її материнської ролі. Проведено порівняння симптомів професійного вигорання і проявів вигорання в материнській діяльності. Продемонстровано, що сучасні умови для реалізації материнської діяльності, не сумісні з можливостями жінок і задачами розвитку дитини. Виділяються фактори, що обумовлюють появу феномена емоційного вигорання матері, розглядається питання про роль сучасних психологічних підходів у формуванні громадської думки та прагнення сучасних жінок досягти статусу "ідеальна мама". Виділяються форми захисних стратегій, для жінок з синдромом вигорання матері (СВМ). Розглядаються зміни в структурі сім'ї та розподілення турботи по догляду за дитиною у родині, які можуть негативно впливати на ефективність материнської діяльності. Пропонуються напрямки та методи психологічної допомоги для жінок з СВМ.

Ключові слова: перинатальна психологія, емоційне вигорання матері, батьківство, психологія материнства.

Актуальність (Introduction). В перинатальній психології та психології останніх років з'явився феномен, який можна позначити, як «емоційне вигорання матері» (ЕВМ). Це визначення виникло за аналогією поняття емоційного вигорання, яке використовується в психології та психотерапії професійної діяльності.

В психологічному консультуванні та психотерапії стали все частіше з'являтися клієнти – матері з маленькими дітьми, з специфічним запитом: сильне прагнення бути «хорошою мамою» та одночасно вираженою ознакою хронічної втомленості з усім класичними ознаками проявів емоційного вигорання. Цих жінок втомлює постійна та беззмінна турбота про дитину, при цьому одночасно вони відчують відчуття провини за те, що не знаходять у собі яскраво вираженого емоційного прагнення до дитини, та одночасно відчують незадоволеність

відношенням до себе близьких, які не цінують їх самовіддану материнську працю. У висловлюваннях молодих матерів з'явився вираз «24 x 7», що означає, 24 години на добу 7 днів на тиждень турботи про дитину практично без допомоги інших людей, членів сім'ї. Вважається, що мама повинна робити для дитини все самостійно, причому робити це «ідеально», та ще й бути при цьому задоволеною і щасливою. Відхилення від цих параметрів розцінюється, як «зрада» по відношенню до дитини і неповноцінність матері – емоційна чи операціональна.

Причиною такої позиції сучасних молодих матерів є, як не дивно, активне проникнення в суспільну свідомість ідей психології материнства та діадичних відносин. В кінці минулого та на початку нашого століття популярним стало уявлення про «ексклюзивну» роль матері у ранньому розвитку дитини. З'явилась тенденція усі проблеми розвитку особистості приписувати

порушенню ранніх материнсько-дитячих стосунків [4]. В результаті чого з'явився деякий «ідеальний образ матері», який тепер активно транслюється не лише в літературі для батьків та Інтернеті, але й в рекламних роликах з екранів телевізорів.

«Хороша» мати ідеально розуміє свою дитину, завжди все робить правильно, вона «експерт» в усіх питаннях виховання дітей, і головне – все це вона робить легко та не вимушено, з задоволенням. І звичайно ніколи не втомлюється і тим паче не дратується на дитину, і ще при цьому всьому чудово виглядає.

Зрозуміло, що такий інтенсивно запропонований образ матері, підкріплений науковими психологічними дослідженнями (психоаналіз, теорія прихильності, теорія об'єктних відношень, діадичний підхід, культурно-історичний підхід) виявився сильним фактором, який впливає на формування установок та ролівої позиції матерів. І стосується це саме тих жінок, які відносяться до своїх материнських завдань усвідомлено: вони цікавляться літературою, орієнтуються в сучасних дослідженнях, відвідають лекції та тренінги спеціалістів та ін. Це, якраз ті жінки, які являють собою основну аудиторію психологів та педагогів, пропагуючих найкращі ідеї психології раннього розвитку та психологію усвідомленого батьківства. Але, як часто це буває, ефект виявився не зовсім таким, як очікувалось. Посилена аргументація ролі матері та її виняткового впливу на розвиток дитини призвела до того, що ця інформація стала сприйматися некритично. Функції та якості матері, які описані в роботах Д.Віннікота, Дж.Боулбі, Л.С.Виготського та інших великих психологів ХХ століття, абсолютизувалися, і не рідко навіть спотворювалися (в деяких випадках через невідповідність перекладу), в результаті чого, образ матері став володіти такими рисами, як повна самовідданість, непогрішність,

невтомність, врівноваженість та готовність завжди (24 х 7) бути ідеальною для своєї дитини, чоловіка, інших членів родини та суспільства. На додаток, ще й красивою, спокійною, доброзичливою та ін. І до всього цього, ще й прагнути до особистісної самореалізації та саморозвитку.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Що відбувається в дійсності? Щоб прояснити ситуацію, ми будемо аналізувати основні симптоми емоційного вигорання та причини його виникнення з точки зору діяльності батьківства. В останні роки в психології батьківство розглядається, як діяльність зі всіма відповідними їй характеристиками [3]. Як виявилось, до нього також є відповідним, все що відноситься до професійного емоційного вигорання.

Синдром емоційного вигорання (СЕВ) в психології пояснюється, як стан фізичного та емоційного виснаження, яке виникає внаслідок тривалої дії стресу, пов'язаного з виконанням людиною діяльності. Головною причиною СЕВ являється хронічна психічна перевтома у поєднанні з відсутністю винагороди за працю. Це розцінюється людиною, як невизнання його праці при надмірних затратах на цю працю, перевищуючих його внутрішні і зовнішні ресурси [1, 2, 6, 7]. Особливо виникнення СЕВ пов'язано з видами діяльності, які перетинаються з відповідальністю за долю, здоров'я та життя людей, а також ті, ритм роботи яких, відповідає суворо встановленому режиму та з більшою емоційною насиченістю актів взаємодій.

Основні симптоми СЕВ в додатку до діяльності материнства виглядатимуть наступним чином:

Фізичні симптоми: втомленість, фізична втомленість, виснаження; зміна ваги; недостатня кількість сну, безсоння; повальний загальний стан. Все це, характерно для матерів в післяпологовий період та накопичується протягом перших місяців розвитку

дитини. У багатьох випадках без допомоги оточуючих, а тим більше при народженні наступної дитини з маленькою різницею (1,5–2 роки, що останнім часом стало дуже популярним) ці симптоми виглядають вже, як реальне фізичне виснаження, на фоні якого з'являється більш серйозна соматизація.

Емоційні симптоми: песимізм, байдужість, втомленість; відчуття безпорадності та безнадійності, відчуття самотності; агресивність, дратівливість; тривога, нездатність зосередитись; депресія, відчуття провини; істерики, душевні страждання; втрата ідеалів, надій та перспектив свого професійного та особистісного розвитку. Ці симптоми в повній мірі являють собою стан, з яким матері звертаються до психолога. Відчуття провини при цьому гіпертрофовано, так як жінка ідентифікується зі своєю дитиною та відповідно його «обділеності теплом та безумовним прийняттям» з боку материнської фігури. Прагнення бути «хорошою» мамою на підсвідомому рівні часто пов'язано з потребою в компенсації своїх діадичних проблем. Погіршує ці переживання установка на вибір «або-або»: або поглибитись без залишку в дитину та материнство (а такою повинна бути «вірна мати») та відмовитись від професійної та особистісної реалізації, або дозволити собі інше, і цим підтвердити, що «я – погана мати».

Інтелектуальний стан: зниження інтересу до нових вражень та інформації, туга, апатія, відсутність цікавості до життя. Те, що пов'язано з турботою про дитину, нажалі розцінюється в сучасному суспільстві, як вимушене, принесення в жертву своїх інтересів заради інтересів дитини. Коли лишається лише борг без інтересу до самого процесу діяльності, то радість життя суттєво знижується, що призводить до туги й апатії. Це посилюється переживанням

недоступності повернення до звичних інтересів, відчуттям провини за прагнення до них.

Соціальні симптоми: низька соціальна активність; падіння інтересу до дозвілля, захопленням – сил на це не залишається, не вистачає ресурсу; соціальні контакти обмежуються темами о дітях і материнстві; відчуття ізоляції, нерозуміння інших і іншими; відчуття недостатньої підтримки з боку членів родини. Цей перелік симптомів також є характерним для скарн багатьох жінок, занурених в турботу про дітей.

В якості причин, які призводять до СЕВ, в психології виділяється ряд факторів, які ми також візьмемо для описання материнської діяльності:

Високе навантаження праці. В турботі про дитину це навантаження визначається не стільки фізичними зусиллями (хоч і вони є суттєвими), скільки необхідністю робити все по потребі дитини. Неможливо з прогнозувати та дозувати це навантаження, в результаті постійно потрібно бути в «бойовій готовності». Але ще більш важливішим являється навантаження психічне: напруга уваги, зосередженість, взагалі без можливості відключитися від цього.

Висока відповідальність за виконувани функції. Цю позицію можна навіть детально не коментувати. Постійна тривога матері за життя та здоров'я дитини, та ще й за все його майбутнє: обділений безумовним прийняттям та турботою матері дитина звісно буде мати психічні травми в майбутньому. Але і всі оточуючі пред'являють до матері ці вимоги: якщо з дитиною щось не так, то в усьому винна мати.

Одноманітність повторюваних дій. Як тільки закінчується післяпологова адаптація та освоюються основні способи турботи про дитину, починається «день сурка». Тепер все по заведеному порядку: нагодувати, виконати елементи гігієни та догляду, погуляти, вкласти спати, скупати – і так

день у день. Як тільки матір намагається внести якесь різноманіття, дитина одразу вчиняє супротив (не засинає, погано їсть, кричить та плаче і т. д.). Для дитини стереотипні дії матері, це стійкий ритм, який є основою звичної асиміляції, вироблення перших динамічних стереотипів, які формують первинне відчуття базової довіри на підставі підтвердження очікуваних подій.

Напружений ритм діяльності. Це лише здається, що дитина перші місяці після народження переважно їсть і спить. В перші місяці життя дитина їсть до 10 разів на день, і спить приблизно по 20–40 хвилин, після чого прокидається і вимагає уваги – це на протязі всієї доби. Надія матері на безперервний сон, хоча б 4–5 годин, стає можливою зазвичай к двом, трьом рокам життя дитини.

Велика постійна емоційна насиченість актів взаємодії. Взаємодія з дитиною завжди потребує високої емоційності, особливо коли вона зовсім маленька. Перші пів року провідною діяльністю для дитини є ситуативно-особистісне спілкування, зміст якого являє собою обмін емоціями між дитиною та дорослим. Емоційна взаємодія повинна здійснюватись у кожному акті турботи про дитину, при кожній взаємодії з ним. Враховуючи великий об'єм контактів з дитиною, це стає одним із сильніших стресових факторів, та призводить до потреби матері скоротити емоційну взаємодію та знизити її інтенсивність. Неможливість делегувати емоційну взаємодію з дитиною іншим людям, членам родини, приводить до емоційного виснаження та дратівливості матері.

Необхідність зовнішнє проявляти емоції, які не відповідають реалії. Виникаючи негативні емоції матері розцінюються, як «неправильні», їх не можна демонструвати дитині, і не лише ті, які виникають при спілкуванні з дитиною, але і ті, що виникають у матері з іншого приводу. В результаті чого

матір завжди має бути емоційно рівною, спокійною та доброзичливою, а дитина зі всіх сил намагається спровокувати прояв її справжніх почуттів, саме тому жити в ситуації «подвійного послання» дитина просто не може. Після тривалої стриманості, проявлене на зовні роздратування матері, сльози або гнів матері вмикають новий цикл її провини й страждання.

Недостатнє заохочення праці (матеріальне та психологічне). Нерідко приходить зустрічати те, що матері настільки не до себе, що їй навіть в голову не приходить себе чимось нагородити. Тим більше, що материнська праця повинна бути безкорислива – але це означає, що безоплатною! Нагородою вважається сама дитина: вона у тебе є, це і є твоє щастя.

При дослідженні діадичних стосунків було виявлено, що перші тижні – до появи комплексу пожвавлення – дитина практично не надає матері позитивного підкріплення. Нагорода з'являється тоді, коли дитина радісно посміхається при появі матері та демонструє рухову активність. Це відбувається ближче до 2 місяців від народження дитини.

Часта незаслужена критика. Близькі замість того, щоб відмітити самовіддану працю матері, постійно оцінюють її та пред'являють претензії. Особливо коли дитина не демонструє очікуваних від неї проявів, а матір виглядає не щасливою та натхненною, а втомленою та роздратованою. Ще й до всього цього, не виконує все по господарюванню та не слідкує за своїм зовнішнім виглядом належним чином.

Незрозуміла постановка задач. По відношенню до материнства це означає, що немає однозначних орієнтирів в тому, яким має бути «продукт» батьківської діяльності. Звичайно, головне – дитина має бути здоровою. Але показники здоров'я дитини – це суть показників розвитку, а тут бідній мамі вже точно потрібно мати

як мінімум три освіти, щоб хоча б правильно ці показники оцінити: педіатричну, психологічну, педагогічну. Але і цього не достатньо, так як інші можуть мати з цього приводу свою думку, а оцінюють виконання материнських задач саме вони.

Висока ступінь невизначеності при оцінці виконаної роботи. Цей факт безпосередньо виходить з попереднього. Насправді немає чітких критеріїв оцінки материнської діяльності. Проте у кожного є своє бачення про те, що таке «хороша мати» і що таке «хороша дитина». Що є правильним: страждати, присвячуючи «всю себе» дитині і сім'ї, чи бути спокійною, зацікавленою життям, але можливо без вимитої підлоги і т. д.

Безперспективність діяльності. Це дуже складний параметр. З однієї сторони, зрозуміло, що все це для дитини. З іншої сторони, сама дитина це ніколи не оцінить, а всі її заслуги потім будуть вважатись не результатом материнських вкладень, а його особистісними досягненнями. Насправді все залежить від того, що являє собою кінцевий результат: бути «хорошою матір'ю» – або мати «хорошу дитину». В цьому випадку можливе зміщення мотиву на мету: «хороша мати» – це не мотив, а проміжна мета, як набуття засобів для створення «хорошої дитини». Само пособі прагнення «бути хорошою мамою» в своїх очах та очах оточуючих, дійсно безперспективно.

Відчуття знецінення або непотрібності. Це вже наслідок попередньої позиції. «Щоб я не робила, дитина мене поки що не оцінить, а іншим важлива не я, а сама дитина». Це відчуття «додатку» до дитини, являє собою характерний атрибут стану емоційного вигорання матері.

Відсутність інтересів по за материнською діяльністю. Тут ситуація подвійна. З одного боку дійсно зосередження на дитині таке велике, що все інше стає другорядним. З другого

боку, просто немає часу та сил ці інтереси підтримувати та реалізовувати. І як фактор, це погіршує вигорання.

Таким чином, розглянутий феномен – це дійсно по всіх параметрах емоційне вигорання. Специфікою емоційного вигорання матері є те, що відхилення від ідеального образу такого «працівника» переживається не просто як власна професійна, але людська, особистісна неспроможність, як зрада по відношенню до своєї дитини реальної, своєї дитини внутрішньої та своєму внутрішньому «родителю» (тобто його бажаному образу).

Звичайно, такий стан провокує формування психологічного захисту. Захистом можуть бути психічне і фізичне виснаження, і тоді вже нарешті можна розслабитися самій мамі і зайняти дитячу позицію. Рідкісним випадком такого захисту являється соматизація матері. Іншою формою захисту може бути певна раціоналізація, коли жінка знаходить такі моделі реалізації материнства, які дозволяють їй більше часу проводити поза домом і сім'єю, урізноманітнити своє життя, насправді, щоб відволіктися від самої дитини. Це популярна модель сьогодення, коли мати скрізь носить свою дитину та пишається тим, що не сидить вдома і що турбота про дитину не обмежує її особистісного простору та професійних інтересів. Пояснюється ця стратегія тим, що з одного боку нові враження корисні для дитини (майже від народження), і тим що вона завжди з мамою, а з іншого боку правом матері на власні потреби та гордість, що вона може нічого не міняти в своєму житті з народженням дитини.

Модифікації цієї стратегії можуть бути різні: «слінго-мама», бізнес-леді, котрі можуть відвідувати разом із дитиною навчальні семінари, конференції, наукові ради то що. Ще одним з варіантів вважається «занурення» в материнство та турботу про дитину, його виховання,

підпорядкувавши цьому все своє життя. Формою такого захисту може бути зосередження на технічній стороні піклування про дитину в збиток безпосередньому спілкуванню. Такі матері дійсно стають експертами догляду за дітьми та їх навчання, розвитку, але все це займає час та сили, а материнська компетентність в емоційній взаємодії з дитиною не формується, в підсумку з самою дитиною вони не знають, що робити.

Що ж являє собою причина появи цього сучасного феномена емоційного вигорання матері? Я пропоную, виділити декілька обставин.

По перше, в суспільстві змінилось ставлення до дитинства в цілому і до дитини зокрема. Дитина тепер привілейована, у неї є права, її потрібно захищати, її потреби розцінюються як надзначущі. Це погіршується уявленням про «дитячі травми», які виступають причинами порушень розвитку особистості, що в свою чергу потребує компенсації своїх дитячих травм, а це ефективніше всього реалізується у переносі на стосунки зі своєю дитиною.

По друге, змінилась «технологія» материнства: побутова частина стала значно легшою, віднімає не багато часу та сил. Якщо наші матері та бабусі все робили своїми руками, прали, прасували, шили, готували і т. д., і це об'єктивно було важко та мало матеріальний результат, котрий можна продемонструвати та оцінити, то сучасні матері компенсують це високою зосередженістю на самій дитині. Це виявляється ще складніше, тому що потребує високих психічних витрат.

По третє, змінились пріоритети ціннісних орієнтацій в суспільстві. З одного боку, окрім дитини та домашніх турбот у жінок з'явилось багато інших можливостей, а з іншого боку сама материнська діяльність знецінена по зрівнянню з професійною та творчою. З дитинства у дівчат не виховується потяг до дітей та турботі про них, не культивується інтерес до взаємодії з

дитиною, взагалі немає розуміння, що просто бут дитиною і доглядати за нею – це само по собі приносить задоволення. «Сидіння» вдома з дитиною розцінюється, як втрачений час і вже точно, як інтелектуально та духовно неважливе заняття [5].

В четвертих, в сучасному суспільстві знову ж на підставі фрагментарних відомостей з психологічних джерел, сформувалась установка, що тільки мати повинна бути з дитиною в перші місяці і роки життя дитини, і її ніким замінити неможна і не потрібно, і навіть шкідливо для дитини. В таких умовах у дітей формується моноприв'язаність, ускладнюється поява вторинних прив'язаностей та соціалізація, виникають проблеми з сепарацією. Така модель практично не має аналогів в традиційних способах виховання дітей. Напроти, з самого народження, особливо в дітоцентрованих культурах, існувало розподілення турботи про дітей між декількома членами родини. І лише там де не було допомоги жінці і цінність дитини була низькою, матері були вимушені постійно носити дитину на собі. Це не тому, що так було потрібно дитині, а тому, що не було можливості його залишити з кимось. В Українській культурі, як і в багатьох інших, після пологів матері допомагали в турботі про дитину. Перші 40 днів після пологів жінка вважалась «нечистою» і їй нічого не дозволяли робити. За жінкою та дитиною доглядали інші жінки, а по закінченню цього періоду мати починала уходити на якийсь час від дитини, спочатку в церкву, а потім по господарським справам. А в цей час про дитину піклувались інші члени родини. Ситуація змінилась в ХХ столітті з розпадом розширеної сім'ї та появою переважно нуклеарної моделі, в якій всі материнські та господарські функції зосередились на одній жінці. **Мета дослідження** теоретично обґрунтувати вивчення проблеми материнства з позиції культурно-історичних традицій.

© А. В. Наконечна

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Висновки і перспективи (Discussion). Прагнення бути «хорошою мамою» та зосередити всю себе на дитині, не маючи достатньої внутрішньої мотивації та вміння отримувати задоволення від материнської діяльності.

Прагнення до професійної та особистісної самореалізації, що не поєднується з необхідністю «заглиблюватися» в дитину.

Прагнення всю турботу про дитину виконувати самотійно і відсутність розподілення турботи про дитину між членами родини.

Недостатня «престижність» материнської діяльності та втрата традицій визнання, підкріплення діяльності матері в суспільстві та в середині сім'ї.

Звичайно, дуже хочеться додати в цей список недосконалість соціальної інфраструктури та матеріальної підтримки батьківства з боку держави. Однак, наразі мова йде про тий фенomen, який властивий як раз для «середнього класу», де в цілому задовільні матеріальні умови та соціальні можливості сім'ї. І завдання тут стоїть не стільки перед суспільством, як перед психологами і психотерапевтами, до яких жінки саме з таких сімей можуть звернутися за допомогою, з симптомами хронічної втоми та емоційного вигорання. І ось тут можна знову звернутися до практики роботи з професійним вигоранням, де напрацьований досвід терапії та реабілітації. В додатку до синдрому емоційного вигорання матері можна узагальнити це наступним чином. Оскільки синдром емоційного вигорання настає на фоні фізичного та психічного виснаження людини, то його профілактика та терапія складається з того, що в першу чергу відновити ці функції. Це потребує **наступних етапів роботи:**

Змінення існуючої моделі материнства. Усвідомлення власної позиції, запитів та ресурсів відносно діяльності материнства. Обговорення направленості материнських функцій та результатів діяльності. Критичне ставлення до думки інших та правильна оцінка своєї материнської діяльності. Підвищення материнської компетентності та впевненості в собі. Усвідомлення потреби в компенсації своїх дитячо-батьківських стосунків і при необхідності опрацювання цієї проблеми. Формування адекватної моделі власного материнства та реального образу «хорошої матері» для своєї дитини, а не для оточуючих.

Перебудова сімейних стосунків та побудова ефективної моделі розподілення турботи про дитину для формування адекватної форми прихильності, профілактики і корекції проблем сепарації.

Відновлення фізичного ресурсу матері. Оптимізація питання, фізичного навантаження (спорт, прогулянки), повноцінній сон, обов'язковий особистий відпочинок.

Відведення особистого часу матері з можливістю робити те, що хочеться, спілкуватися з друзями, займатися хоча б частково професійною діяльністю або хобі.

Виділення часу на подружнє спілкування, сумісне проведення часу.

Оволодіння прийомами медитації та аутотренінгу для регуляції емоційного стану та відновлення ресурсів.

Звичайно, все це потребує серйозної та планомірної психологічної роботи з мотивацією, сімейними стосунками та організацією сімейного укладу. Однак, в цілому в психології та психотерапії всі ці прийоми розроблені, їх лише потрібно переорієнтувати на задачі оптимізації діяльності батьківства. Такий «коучинг материнства» може реалізовуватися в індивідуальному та сімейному консультуванні та терапії, і в тренінговій

формі. І звичайно він повинен гнучко модифікуватися для різних типів укладів сімей, реальної життєвої ситуації та особистісних особливостей матері.

Використана література

1. Бойко В. В. Синдром емоційного вигорання в професійному спілкуванні. СПб.: Пітер, 2011. 105 с.

2. Водоп'янова Н. Є. Синдром вигорання: Діагностика і профілактика. СПб.: Пітер, 2005. 336 с.

3. Захарова Є. І. Психологія освоєння батьківства, наукова монографія. М.: ІУ МГОУ, 2014. 258 с.

4. Філіппова Г. Г. Психологія материнства. Концептуальна модель. М.: Інститут Молоді, 1999. 286 с.

5. Філіппова Г. Г. Самореалізація та батьківство: конфлікт мотивацій в сучасному суспільстві // Психотерапія. № 10 (166). 2016. С. 16–22.

6. Herbert J. Freudenberger. Staff burn-out // Journal of Social Issues. 1974. 30, no. 1. P. 159-165. ISSN 0022-4537.

7. Maslach, C. Burnout: A social psychological analysis. In The Burnout syndrome ed. J. W. Jones, pp. 30–53, Park Ridge, IL: London House, 1982.

PERINATAL PSYCHOLOGY: MOTHER'S EMOTIONAL BURNING

A. V. Nakonechna

Abstract. *The article describes a new phenomenon in the work of psychologists and psychotherapists, which can be described as "emotional burnout of the mother" (computer burnout). The indicators of burnout and their application to the problem of maladaptation of women to her maternal role are analyzed. A comparison of symptoms of burnout and manifestations of burnout in maternal activities. It is shown that modern conditions for the implementation of maternal activities are not compatible with the capabilities of women and the challenges of child development. The factors that determine the emergence of the phenomenon of emotional burnout of the mother are highlighted, the question of the role of modern psychological approaches in shaping public opinion and the desire of modern women to achieve the status of "ideal mother". There are forms of protective strategies for women with maternal burnout (SVM). Changes in the structure of the family and the distribution of care for the child in the family, which may adversely affect the effectiveness of maternal activities, are considered. Directions and methods of psychological assistance for women with SLE are offered.*

Key words: *perinatal psychology, emotional burnout of the mother, fatherhood, psychology of motherhood.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.117-123

УДК 159.9.072.42

РОЛЬ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У ФОРМУВАННІ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН

С. В. КОРНІЙЧУК, здобувач освітнього ступеня «магістр» 2-го року навчання,
напрямку підготовки 053 «Психологія»,

О. О. ОЛІЙНИК, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000-0002-3255-9170

E-mail: okleons777@gmail.com

Анотація. Важливим соціальним середовищем становлення особистості, провідним інститутом її соціалізації, виховання і розвитку є сім'я. Батьківсько-дитячі відносини, в яких панують недбале ставлення до дітей, гіпоопіка, гіперопіка, жорстоке поводження з дітьми негативно впливають на формування її особистісних якостей і властивостей, розвитку соціальних умінь і навичок. Одним з можливих способів вирішення цих проблем є розвиток типів батьківського ставлення, які позитивно впливають на становлення особистості дитини в цілому та визначають особливості розвитку і характер стосунків в системі «батьки-діти». Дослідження пов'язане з теоретичним аналізом особливостей батьківсько-дитячих стосунків, моделей батьківського ставлення до дітей, значущості сімейного виховання у формуванні особистості дитини; експериментальним визначенням типів батьківського ставлення до дітей. Для розв'язання поставленої мети нами був використаний комплекс теоретичних методів: аналіз та узагальнення наукової інформації; емпіричних методів: спостереження; психодіагностична методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги та В. Століна; обробки та кількісної і якісної інтерпретації результатів. Дослідження проводилось на базі Спеціалізованої школи № 14 ім. С. Ф. Грушевського Оболонського району м. Києва. В емпіричному дослідженні брали участь батьки учнів 2-го і 3-го класів початкової школи, серед них: 22 матері та 22 батька. Результати емпіричного дослідження особливостей ставлення батьків до дітей показали, що у переважній більшості батьків домінуючими є конструктивні типи батьківського ставлення: «Прийняття» (61,36 %) і «Кооперація» (56,82 %); деструктивні типи батьківського ставлення виявлено за шкалами: «Авторитарна гіперсоціалізація» (40,91 %), «Симбіоз» (45,45 %), найменш вираженим типом батьківського ставлення є «Маленький невдаха» (9,1 %). Перспективи подальших розробок вбачаємо в дослідженні психологічних чинників конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей.

Ключові слова: сім'я, модель сімейного виховання, батьківсько-дитячі відносини, стиль батьківського ставлення.

Актуальність

(Introduction). Важливим соціальним середовищем становлення особистості, провідним інститутом її соціалізації, виховання і розвитку є сім'я. В сім'ї формуються якості і властивості особистості, закладаються основи характеру, ціннісні орієнтації, система міжособистісних відносин. Ставлення

до навколишнього світу особистості завжди опосередковане її стосунками з іншими людьми та суспільством в цілому. Важлива роль у цьому процесі відводиться батькам, обраним ними різновидам сімейного виховання. Кожна дитина заслуговує на повагу до себе, піклування, всебічний розвиток. Батьківсько-дитячі відносини, в яких

© Корнійчук С. В., Олійник О. О.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

панують недбале ставлення до дітей, недостатнє піклування і уваги, підтримки і контролю, ігнорування потреб і труднощів дітей (гіпоопіка); надмірний контроль і піклування, (гіперопіка); жорстоке поводження з дітьми – негативно позначаються на формуванні особистісних якостей і властивостей дитини, розвитку соціальних умінь і навичок. Одним з можливих способів вирішення цих проблем є формування конструктивних типів батьківського ставлення до дітей. Адже сформована модель ставлення батьків до дітей, стилі сімейного виховання впливають на становлення особистості дитини в цілому та визначають особливості розвитку і характер стосунків в системі «батьки-діти».

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз наукової літератури дозволяє проаналізувати сутність понять «батьківсько-дитячі відносини», «батьківське ставлення», виділити їх особливості, охарактеризувати стилі батьківського виховання. Батьківсько-дитячі відносини, на думку Є. Смірної, характеризуються певними ознаками: сильною емоційною значущістю для дитини і батьків; амбівалентністю і суперечливістю (прагнення оберігати дитину від небезпеки і одночасно створювати умови для формування її власного досвіду у взаєминах з оточуючими; зміною цих відносин залежно від віку дитини [7]. На думку О. Карабанової, батьківсько-дитячі відносини визначаються наступними характеристиками: характер емоційного зв'язку з боку батьків – емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини – емоційне ставлення і прихильність до батьків; мотивація батьківства і виховання; піклування про дитину, задоволення її потреб, прояв поваги до дитини; стиль спілкування і взаємодії з дитиною; спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;

підтримка автономії дитини; система соціального контролю (вимоги, заборони, санкції); стійкість і послідовність сімейного виховання [2]. Інший підхід до аналізу батьківсько-дитячих відносин дає можливість виділити такі їх характеристики: прийняття (лояльність), яка проявляється у готовності батьків до відтворення і підтримки неординарних проявів активності дитини; неприйняття (відчуження), яка виявляється у формі відторгнення батьками неординарних проявів дитини. Збільшення дистанції в стосунках з боку дорослого викликає у дитини у відповідну реакцію дистанціювання, відчуження [4]. Відтак, аналіз особливостей батьківсько-дитячих відносин показав, що визначальною в них є батьківська позиція, яка проявляється у типі ставлення батьків до дитини та використанні пріоритетних стилів виховання; батьківське ставлення до дитини відіграє ключову роль у формуванні батьківсько-дитячих відносин і ставлення дитини до батьків.

У сучасній науці батьківське ставлення розглядають «як систему різноманітних почуттів та учинків дорослих людей по відношенню до дітей. З психологічної точки зору батьківське ставлення – це педагогічна соціальна настанова по відношенню до дітей, яка включає в себе раціональний, емоційний та поведінковий компоненти» [5, с. 265]. Останнім часом увагу науковців зосереджено на значущості сімейного виховання та батьківського ставлення у формуванні особистості дитини. Зокрема, проаналізовано психологічні особливості виховання та визначено типи порушень батьківського ставлення в сім'ях працівників органів внутрішніх справ [5, с. 265]. Виділено основні проблеми, які зумовлюють негативні виховні впливи батьків на дитину в сім'ї; запропоновано рекомендації з подолання означених негативних впливів [8]. зокрема впливі стилів

сімейного виховання на поведінку і формування самооцінки дошкільників [1, с. 11–13]. Визначено сучасні тенденції, що зумовлюють специфіку функціонування молодшої сім'ї, виконання нею різноманітних функцій, зокрема виховної. Проаналізовано деякі проблеми виховання дітей у молодій сім'ї [9]. Таким чином, теоретичний аналіз наукової літератури, емпіричних досліджень особливостей батьківсько-дитячих відносин, стилів сімейного виховання сприятиме відповідальному вибору батьками оптимальних виховних впливів на розвиток і виховання дитини, усвідомленню значущості негативних виховних впливів у формуванні особистості дитини та їх профілактиці у батьківсько-дитячих відносинах.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі особливостей батьківсько-дитячих стосунків, моделей батьківського ставлення до дітей, значущості сімейного виховання у формуванні особистості дитини; експериментальним визначенням типів батьківського ставлення до дитини.

Методи (Methods). Для розв'язання поставленої мети використовувались теоретичні Матеріали і методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової інформації. Для розв'язання другої частини поставленої мети застосовувались емпіричні Матеріали і методи дослідження: спостереження; методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги та В. Століна; обробки та кількісної і якісної інтерпретації результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості батьківсько-дитячих відносин в сучасній психологічній науці визначаються стилем сімейного виховання, типом батьківського ставлення до дитини і пропонуються у формі певної моделі ставлення батьків до дитини. Так, Р. Овчарова характеризує трискладову модель батьківського ставлення до

дітей, яка включає в себе такі компоненти: когнітивний (уявлення батьків про різні способи і форми взаємодії з дитиною, знання і уявлення про мету цих взаємин, пріоритетність обраних напрямків взаємодії з дитиною); емоційний (оцінки й судження, притаманні різним типам батьківського ставлення); поведінковий (форми і способи підтримки взаємин з дитиною, форми контролю) [3].

Провідними характеристиками батьківсько-дитячих відносин є: батьківська позиція, яка визначається особливостями емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, проявами рольової батьківської поведінки, ступенем готовності до батьківства і задоволеності ним; стиль сімейного виховання, що характеризується параметрами емоційних відносин, стилем спілкування і взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і ступенем послідовності в його реалізації [2].

Важливу роль у формуванні батьківського ставлення відіграє пріоритетний стиль сімейного виховання, з поміж яких виділяють такі: *гіперопіка* – характеризується надмірним піклуванням, обмеженням активності, бажанням виконати все за дитину, може сприяти розвитку іпохондрії і невротичних проявів у дітей; *авторитарний стиль* – проявляється у надмірній вимогливості і недостатній чуйності, може призвести до відхилення у поведінці, порушень емоційної сфери, відсутності довіри і прихильності до інших; *ліберальний (поблажливий) стиль* – передбачає низький рівень вимогливості, контролю, санкцій, що може призвести до розвитку неслухняності та агресивності, неадекватної та імпульсивної поведінки; *демократичний стиль* – характеризується високим рівнем вимогливості й чуйності, заохоченням самостійності дитини, що сприяє

всепічному гармонійному розвитку дитини; *непослідовний, змішаний стиль* – характеризується суперечливістю установок батьків на процес виховання, непередбачуваністю реакцій, що призводить до некерованості, підвищення тривожності, зневажливого ставлення до думки інших, зокрема батьків [1, с. 11–13].

Узагальнюючи представлене вище, зазначимо, що тип батьківського ставлення визначається особливостями соціального контролю (системою очікувань, норм і санкцій), ціннісно-оціночного ставлення та поведінкових стереотипів, які батьки найчастіше застосовують у взаємовідносинах з дітьми.

Задля визначення стилів батьківсько-дитячих відносин та особливостей ставлення батьків до дітей нами було проведено емпіричне дослідження, в якому ми застосували

психодіагностичну методику «Тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей» А. Варги та В. Століна). Дослідження проводилося на базі Спеціалізованої школи № 14 ім. С. Ф. Грушевського Оболонського району м. Києва. В емпіричному дослідженні брали участь батьки учнів молодших класів у кількості 44 осіб, серед них: 22 матері та 22 батька.

Результати (Results). За результатами проведення методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна нами було виявлено домінуючі типи батьківського ставлення до дітей, що розкривають особливості сприйняття і розуміння батьками особистісних характеристик дитини, їх емоційного ставлення та поведінкових стереотипів щодо дитини. Кількісні показники розподілу типів батьківського ставлення до дітей наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Типи батьківського ставлення

Типи батьківського ставлення	Рівні прояву у чоловіків			Рівні прояву у жінок		
	високий %	середній %	низький %	високий %	середній %	низький %
Прийняття-відштовхування	9,1	50	40,9	-	18,18	81,82
Кооперація	68,18	18,18	13,64	45,45	50	4,55
Симбіоз	18,18	59,09	22,73	72,73	22,73	4,55
Авторитарна гіперсоціалізація	54,55	27,27	18,18	18,18	45,45	31,82
«Маленький невдаха»	13,64	40,9	45,45	4,55	27,27	68,18

Отже, аналізуючи отримані результати варто відмітити, що за шкалою «Прийняття-відштовхування» у батьків виявлено переважання показників високого рівня у матерів (81,82 %) і середнього у батьків (50 %). Це свідчить про прояв поваги батьків до дитини, визнання її індивідуальності, врахування психологічних особливостей та інтересів у спільній діяльності, прагнення проводити разом з дитиною багато часу.

Домінування показників високого рівня у чоловіків (68,18 %) і середнього у жінок (50 %) виявлено за шкалою «Кооперація», що свідчить про зацікавленість батьків обох статей інтересами дитини, співпереживання, прояв довіри до дитини, високу оцінку здібностей своєї дитини; намагання будувати партнерські стосунки з дитиною і сприяння розвитку її самостійності.

Для 59,09 % чоловіків характерне переважання показників середнього рівня прояву і високого – для 72,73 % жінок за шкалою «Симбіоз». Жінки даної підгрупи намагаються повністю задовольнити всі потреби дитини, захищають її від різноманітних небезпек; постійно хвилюються за дитину, яка здається їм беззахисною; занепокоєні, коли дитина намагається проявляти самостійність.

За шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» виявлено переважання високих показників у 54,55 % чоловіків і середніх – у 45,45 % жінок. Це проявляється у намаганні батьків повністю контролювати життєдіяльність дитини, використанні системи покарань за порушення дисципліни, нав'язувати свою точку зору і часто не підтриманні позиції дитини. Дана підгрупа батьків прагнуть контролювати досягнення, оцінки, звички, поведінку, прояви емоцій дитини.

Переважають низьких показників виявлено у чоловіків (45,45 %) і жінок (68,18 %) за шкалою «Маленький невдаха». Лише 13,64 % чоловіків і 4,55 % жінок мають високі показники за даною шкалою і характеризують свою дитину як несамотійну, неспроможну на вчинки; часто проявляють недовіру до своєї дитини, наголошуючи на її неуспішності; намагаються всіляко захистити дитину від життєвих труднощів.

З отриманих експериментальним шляхом результатів видно, що в даній вибірці пріоритетними типами батьківського ставлення у жінок є «Прийняття» і «Симбіоз», у чоловіків – «Кооперація» і «Авторитарна гіперсоціалізація». У батьків обох статей переважають конструктивні типи батьківського ставлення до дітей, що позитивно впливає на формування особистісних характеристик дитини та її соціальних навичок.

Висновки і перспективи (Discussion). Батьківське ставлення у

науковій літературі розглядається як певна настанова або система вчинків батьків по відношенню до дітей і включає в себе три компоненти (когнітивний, емоційний та поведінковий) Воно формує зворотню реакцію дітей і їх ставлення до батьків, визначає характер батьківсько-дитячих відносин. Результати емпіричного дослідження особливостей ставлення батьків до дітей показали, що у переважної більшості батьків домінуючими є конструктивні типи батьківського ставлення, що сприяє розвитку довірливих, гармонійних батьківсько-дитячих відносин. Перспективи подальших розробок вбачаємо в дослідженні психологічних чинників конструктивних міжособистісних стосунків батьків і дітей, розробці програми корекції батьківсько-дитячих відносин.

Список використаних джерел

1. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2020. Вип. 6. С. 10–15.
2. Карабанова О. А. Цели и задачи коррекции детско-родительских отношений. *Психологические проблемы современной российской семьи: материалы Всероссийской научной конференции.* М., 14–16 октября 2003. Т. 2. С. 143–151.
3. Овчарова Р. В. Психология родительства: уч. пособие. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 368 с.
4. Поніманська Т. І. Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства. *Дошкільне виховання.* 2003. № 12. С. 3 – 5.
5. Прасол М. І. Психологічні особливості батьківського ставлення в сім'ях працівників оws (гендерний аспект). *Вісник Національного університету оборони України.* 2013. № 1 (32). С. 265–268.

6. Руденко Л. М., Федоренко М. В. Теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення до аутичних дітей. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). 2017. Вип. 9, т. 1. С. 210–222.

7. Смирнова Е. О., Быкова М. В. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения. *Вопросы психологии*. М., 2000. № 3. С. 3–14.

8. Шайкіна О. О. Типові помилки сімейного виховання і шляхи підвищення виховних можливостей сім'ї. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. № 4 (57). С. 214–219.

9. Яблонська Т. М. Тенденції та проблеми виховання дітей у молодій сім'ї. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту: Науковопрактичний журнал*. К., 2010. № 1–2. С. 53–57.

References

1. Berehova N., Fedorchuk P. (2020). Vplyv simeinoho vykhovannia na formuvannia osobystosti dytyny [The influence of family upbringing on the formation of the child's personality]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky*, 6, 10-15 (in Ukrainian).

2. Karabanova O. A. (2003). Goals and objectives of correction of child-parent relations. Psychological problems of the modern Russian family: materials of the All-Russian scientific conference. (Vols. 2), (pp. 143–151). Moscow (in Russian).

3. Ovcharova R. V. (2005). Psychology of parenthood. M.: Publishing Center "Academy" (in Russian).

4. Ponimanska T. I. (2003). Humanizatsiia pedahohichnoi pozytsii u

prostori dytynstva [Humanization of pedagogical position in the space of childhood]. *Doshkilne vykhovannia*, 12, 3–5 (in Ukrainian).

5. Prasol M. I. (2013). Psykholohichni osoblyvosti batkivskoho stavlennia v simiakh pratsivnykiv ovs (hendernyi aspekt) [Psychological features of parental attitude in the families of employees oats (gender aspect)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1 (32), 265-268 (in Ukrainian).

6. Rudenko L. M., Fedorenko M. V. (2017). Teoretychnyi pidkhid do vyvchennia batkivskoho stavlennia do autychnykh ditei [Theoretical approach to the study of parental attitudes towards autistic children]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)*, 9, vol. 1., 210–222 (in Ukrainian).

7. Smirnova E. O., Byikova M. V. (2000). Opyit issledovaniya strukturyi i dinamiki roditelskogo otnosheniya [Typical mistakes of family upbringing and ways to increase the educational opportunities of the family]. *Voprosy psihologii*, 3, 3–14 (in Russian).

8. Shaikina O. O. (2013). Typovi pomylyky simeinoho vykhovannia i shliakhy pidvyshchennia vykhovnykh mozhlyvostei simi [Typical mistakes of family upbringing and ways to increase the educational opportunities of the family]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 4 (57), 214-219 (in Ukrainian).

9. Iablonska T. M. (2010). Tendentsii ta problemy vykhovannia ditei u molodii simi [Trends and problems of raising children in a young family]. *Visnyk Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu: Naukovopraktychnyi zhurnal*, 1-2, 53-57 (in Ukrainian).

THE ROLE OF PARENTAL ATTITUDE TOWARDS CHILDREN IN THE FORMATION OF PARENT-CHILD RELATIONS

S. Korniiichuk, O. Oliinyk

Abstract. *The family is an important social environment for the formation of the individual, the leading institution of his socialization, upbringing and development. Parent-child relationships, in which are dominated by negligent treatment of children, hypo-custody, hyperopia, child abuse have a negative impact on the mental development of the child, the formation of his personal qualities and properties, the development of social skills. One of the possible ways to solve these problems is the formation types of parental attitudes that positively affect the formation of the child's personality as a whole and determine the development and nature of relationships in the system of "parents-children". The research is connected with the theoretical analysis of the peculiarities of parent-child relations, models of parental attitude to children, the importance of family upbringing in the formation of the child's personality; experimental determination of types of parental attitudes towards children. To solve this purpose we used a set of theoretical methods: analysis and generalization of scientific information; empirical methods: observation; psychodiagnostic method "Test-questionnaire of parental attitude to children" by A. Varga and V. Stolin; processing and quantitative and qualitative interpretation of results. The research was conducted on the basis of the Specialized School № 14. S. F. Hrushevsky Obolonsky district of Kyiv. The empirical study involved 44 parents of pupils in 2nd and 3rd grades of primary school, among them: 22 mothers and 22 parents. The results of an empirically research of the peculiarities of parents' attitudes to children showed that the vast majority of parents are dominated by constructive types of parental attitudes: «Acceptance» (61,36 %) and «Cooperation» (56,82 %); Destructive types of parental attitudes are identified, the least pronounced style of family upbringing is "Little loser" (9,1 %). Prospects for further developments are seen in the study of psychological factors of constructive interpersonal relationships between parents and children.*

Key words: *family, model of family upbringing, parent-child relations, parental attitude, development of child.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.124-132
УДК 159.9

A THOUGHT AND A WORD

V. M. SHMARGUN, Doctor of Psychological Sciences, Professor
Professor of the Department of Psychology

E-mail: Shmargun2012@ukr.net

T. M. SHMARGUN, postgraduate student of the department of Management and
Educational Technology

E-mail: Shmargun2000@ukr.net

Abstract. *Based on the fact that the thought expressed the connection between the image of the object and its features, the article from the standpoint of cultural and historical psychology considers the evolution of human thinking and the emergence of the word. It is shown that the origins of a human thought and thinking are associated with high sensory differentiation. The primacy of a thought in relation to a word is substantiated, it is stated that the word is generated for the expression of thoughts, it is one with the thought in content, but only in the sense that the bearer of thoughts put in the word. The conditions that promote the appearance of a word are formulated. The possibility of self-generation of words by a child is currently considered here as a reconstruction of the appearance of the word in primitive society. The creative nature of the word generation process is substantiated.*

Key words: *thought, thinking, word, sensory learning, attitude of a thought and a word.*

Introduction. What is a thought? How does the thought of animals differ from the thought of a man? When did, in fact, a human thought and thinking appear? And finally, when and under what conditions did the words appear? To give answers to these questions, we turned to the method of historical reconstruction of psychological reality, the essence of which is that the researcher's reconstructing, reproducing the phenomenon under study, engaged in reconstruction and this method acts as a "psychological-historical reconstruction of the past." [5]. The method involves the interaction of present and past, recognizing their mutual value. To reconstruct the process of the emergence of thought and thinking, we had to turn to the question of animal thinking and its fundamental difference from human thinking. Actually, try to answer the question of what determined human development. To do this, we turned to the data of archeology, paleo-anthropological studies of primitive man [6], the study of language and thinking of a child [2], also based on data from studies of animal behavior [11; 13].

The study of animal behavior seems to us to be very important for understanding the subject of our study - the disclosure of the essence of human objective thought, sensory perception and perception in the reproduction of images of the world. A man is a representative of the class of mammals, and since this is so, we should not be afraid to consider it as such, in particular in the field of emotional [13, p. 14]. But there can be no direct transfer of data obtained on animals to humans. This is especially dangerous in the field of intellectual behavior, primarily because human thinking has been indelibly affected by language. Language so distinguishes men from animals that it is pointless to make any comparisons between them in the field of intellectual" [Ibid., p. 15].

Analysis of recent researches and publication. Given the above, we ask a fairly traditional question: do animals think, at least mammals, and if so, what is the basis of this thinking? On the one hand, we see that important behaviors are due to inherited stereotypes of behavior triggered by effective stimuli implemented by certain neurophysiological mechanisms. But already in animals we

observe the ability to solve non-stereotyped problems associated with biological motivation (finding food, sexual behavior). Animals are capable of sensory learning, the selection of signs, the separation of signs in the external environment, which allows to solve the task before them. The sign of the stimulus, associated with the need and emotions, is a substantive thought. Nevertheless, this thought in the animal is not realized and can not be realized. This is its fundamental difference from human thought. In terms of structure and functional purpose, V. D. Shadrykov calls this new formation a prototype of objective thought – Protodumka [12]. It is noted that in a comparative approach to comparing the psyche of animals and humans, it is important to consider the methodological principle – in determining the ability to learn, it is important to present not just more complex tasks, but tasks of a completely different order. This is especially important in the comparative study of the abilities of animals and humans, as well as the abilities of children and adults.

Under the objective thought of man we understand the relationship of the thing and its signs (properties), established by the subject. A thought is always subjective, because it is always generated by a thinking person. This process of subjectivation goes in three directions: the need of the thinking subject is objectified in a thought; - thought "wraps" in the moral foundations of the subject; there is a sociocultural and situational subjectivation of thought. The structure of thought includes three components: content, needs (motives) and experiences. In the unity of these three components, a thought, in the words of V. D. Shadrykov, acts as living knowledge, as a need-emotional-meaningful substance [ibid].

The main point in the definition of thought is that it carries the unity of the image of the object and its features. It is the connection of the sign with the image and expresses the essence of objective

thought. Given that thought is generated by a thinking person who has needs and experiences that are reflected in the content of thoughts, the latter can be defined as a need-emotional-meaningful substance in which the connection between the image of the object and its features. It is in the unity of the three selected components that thought appears as living knowledge. In its connection with the needs and experiences of thought differs from the information, which is characterized only by the content [ibid]. Formed as a substance, a thought will act as a stable knowledge that is in time, and manifests its essence in the relationship of the thinking subject with the outside world and with himself. Thought-substance, occupying its place in the structure of the psyche, will be the content of the mind, the content of the inner world of a man.

How is this content of the psyche actually formed? It is necessary to consider this process begins with feeling and perception. Here we should turn to the image as a result of perception. What is the image from this position? In the categorical apparatus of psychology, the image acts as a result of the perception of a thing. In sensations and perception the image of a thing acts in unity with signs (qualities) of a thing. This is a key point. An image without signs turns into a phantom. The unity of the image and its features is expressed in thoughts. Perception of a thing is at the same time the generation of thoughts, which allows you to distinguish a thing from other things, compare them and give it a certain functional meaning. In the mind the mental image finds its ideality. Therefore. the content of images that arise as a result of perception of objects of the external world, which is based on the interaction of the subject with the object, are the thoughts-properties of these objects.

At the level of psychological analysis, the image of the object acts as a set of thoughts-properties, united into a single whole (objectivity and integrity),

characterized by a certain constancy, generalization and consciousness. But if thought is defined as a necessary-emotional-meaningful substance, then the image will act as a substance of thoughts – an image-substance. This means that the image-substance will act as a stable set of thoughts, which is in time and manifests its essence in the relationship of the thinking subject with the outside world and with himself. Once formed, the image-substance will be the content of the mind, to enter the structure of the psyche, to determine the activity of the subject of behavior and relationships in the inner world of man. As a product of human activity, the image will be part of the individual human consciousness and will always be a subjective formation. Images of the same thing in different people will not be identical.

If we turn to the thinking of a primitive man, we can assume that a lot of the thoughts are not formed verbally. The result of sensory learning are the signs of objects that do not always have a name in order to form an idea in the word, for this it was necessary to go through a significant difficult path of sensory learning. Therefore, the word to denote an opinion appears only when a person needs to convey that opinion to another person, or to consolidate an opinion "for himself." But it may not appear at all. In this case, the person will remain at the level of proto-thinking, solving quite complex household and professional problems.

Results. With signs that are not framed in the word, we meet today in many activities. Here are some examples from sports games. In particular performing throws on the basket in basketball. Proprioceptive sensitivity is developed here, associated with high accuracy, uniformity and rhythm of visual-motor coordination of the athlete's wrist, distance from the shield, the trajectory of the ball, and so on. Almost the entire information base of the exact throw is difficult to verbalize. Therefore, the athlete uses a dynamic changing nonverbal system of

sensory images. In this part of his work, he uses protomes, that is, intercourse using thoughts that are not verbalized.

According to the teachings of I. P. Pavlov on the first and second signal systems, it is known that the first signal system provides the perception of stimuli of the environment and the appropriate response to these signals on the basis of reflexes, unconditional and acquired. The essence of learning in animals is the development of conditioned reflexes. At the present stage of development of biology, the appropriate behavior of animals is described on the basis of a physiological functional system of behavior developed by P. K. Anokhin, his students and followers. There is every reason to say that the primary signal system works in both a primitive and a modern man. Considering the question of the signal system, we note that the signal is a material carrier that captures information for transmission from one source to another. The word acts as such a signal in human communication. From the definition of signal (sound) it follows that to generate a word a person would be able to generate sounds, modulate the sound flow in accordance with their thoughts, which would like to convey. (Once again, we emphasize that a thought precedes a word, thought is generated in the processes of activity, the perception of their relationship with the material world.) It is difficult to trace how the word is born in primitive culture. But some light on this question can shed light on the study of the possibilities in the generation of words by a child.

Today, there is a lot of research on mastering a child's language skills. Nevertheless, the main focus of these studies is on the process of language acquisition, and in most works one of the central questions is ignored: where does the word itself come from? Can the child generate words himself? This is a central issue in the study of the evolution of thought, thought and word. Based on the above, we turn to the study of word

formation in children under 2-3 years. We emphasize that we focus on the child's ability to independently generate a word that has a certain meaning.

To do this, I asked my family (mom, dad, grandpa, grandma) to tell me if they remember the words that were typical for my sister and me at the age of 2 – 3 years, and would be independent word formation. At the same time, I was interested in how quickly our parents understood our "language", ie words. To prevent me from crawling on the floor under the bed, my grandmother put a black glove there and told me that it was a spider, a spider lives there and you can't crawl there. After seeing it, I was even afraid to go to bed alone, I pulled my mother's hand and showed her that there is a "pipa", ie a spider. I was 1.5 years old then

Children 2 to 2.5 years old can form words. For example, the names of objects and objects according to their functional purpose. At the age of one and a half, I called my pacifier "Nyamlya". When I woke up in the morning, I shouted the word "yumlya", rummaged under the pillow with my hand, took out my sucker, which my mother hid from me for the night, taking it from my mouth after falling asleep, and sucked it - "yum-yum". When I was 2 years old, my mother and I bought glue in a stationery store. The store was located on the street. Gogol, near the recreation park. Every time my parents and I went through this place, going to the park, I told them: "It's a glue shop there." Not even "glued", but "chunky", because at that time I was not all right with consonants. When I was about 5 years old, when my father was in this city, he laughed at me and said, "Look, he's a kennel there." The scissors with which my mother cut my nails, I called "legs". At that time, our family was Russian-speaking.

Let me give a couple more examples of such word formation by my younger sister. I was already finishing the first grade, and my sister Olechka was 2 years old. There were cases when the parents were very busy with work and the

sister was taken to her grandmother in Nizhyn for a few days. And so we came to pick her up and visit our relatives at the same time. My grandparents had a private house, a garden. Talking to Oleja, her mother asked what she was doing here, how she helped her grandmother and so on. She replied, in particular, that she fed the chickens. And when asked "What did you give them?", She thought, paused for a moment, and then happily exclaimed - "croopsho". That is millet groats, or millet groats. I asked my parents where she got that word from, they replied that she suddenly came up with it by herself.

When Olya was 3 years old, my family and I went for a walk in the woods in the late fall to pick mushrooms (pick greens). The forest was damp and cool. We all got together on the hill and decided to go home. Suddenly, two loud shots from a hunting rifle (apparently poachers) sounded one after another in the forest. Olechka is frightened: "Oh! Ohishniki". It meant, hunters and predators. As you can see, for children even at this age it is quite possible that such independent word formation. My youngest daughter Emilia called her older sister Yasmin at the age of 1–1.5 years, Yaya, grandfather of DiDi, brother of Nick – gog.

But if a child can generate words, then why a primitive man could not do it, provided that the above requirements are met? In primitive man, with a developed proto-thinking, with a group way of life there was a need to pass vital information to other members of the group. All that remained was to generate a certain sound combination for the expression of thought. We can assume that man was able to imitate sound, especially birds and animals. This was important for successful hunting (and today hunters use appropriate "decoys" that mimic sound combinations uttered by birds and animals). Due to this sound imitation, the human vocal apparatus developed. The combination of a developed protodumka and a developed vocal apparatus was the condition for the appearance of a word.

Confirmation of the spontaneous appearance of sound combinations that form words is the fact that different languages exist in peoples that develop in the same conditions, but isolated from each other. It is believed that when the number of clear words reaches 20–30, a child begins to speak alone [1]. In historical perspective, the time during which a person and the small group in which he was included, accumulated these 20–30 words, could be decades and possibly centuries. But the main thing is that this process of generating words has begun. Obviously, the first words referred to the objects and actions that are the most essential for work, the expression of the needs and emotions of a primitive man. We can also assume that in the initial stages of language formation there were no grammatical structures. The basis for this assumption is the study of cognitive development of a child [19].

Thus, we see that in its historical development, a thought has come a long and meaningful way from behavior based on the perception of signal stimuli triggered by instinctive behavior, to behavior based on protodumka and proto-thinking, and finally to the thought framed in the word, and, in fact, to human linguistic thinking. It should be emphasized that both proto-thinking and linguistic thinking are represented in the behavior of a modern man. The key point on this path is the emergence of the word as an expression of the objective thought of a man. In the history of human and human development, every discovery ends with a word. The word contains the whole intellectual history. All human discoveries are recorded in dictionaries and encyclopedias. Each language ultimately has many words. We can say that the intellectual capabilities of a particular person are also determined by how many words he knows and how he speaks the language. The number of words possessed by the subject characterizes his mind. But at the same time we will remember that behind the

word there is a thought which precedes the word.

As a unit of language, the word serves to name a separate concept [9, p. 650]. The concept is defined as "logically formed general opinion about the subject" [Ibid., p. 497]. Thus, the word is used to name a logically designed common opinion about the subject. It remains to clarify what is the general opinion? In relation to what or whom is it common? General in relation to the subject. But there may be a general opinion in relation to the subjects of perception of reality! It is likely that the opinion, common in relation to the subject, should be attributed to the subjects of perception. That is, they must have a common opinion that characterizes the subject, which has a certain meaning for all. If the individual image had a personal meaning for the subject, then the word denoting the image will have a common meaning for the subjects who use the word. A word that reflects an image is always poorer than the image that gave rise to the word. These considerations show that there is an essential unity between a thought and a word and it is impossible to oppose a thought and a concept, and hence visual and conceptual thinking. The substance of thoughts expressed by the subject in the word can be considered as an individual concept or preconception.

Philosophers and psychologists had the activity of a thought had been always associated with the word. Aristotle combines a thought and a word into a single whole, but does not identify them with each other or with the objects of a thought. The source of Aristotle's thoughts is the sensory perception of things. Thomas Hobbes (1588 – 1679) believed that a thinking thing is something material, he considered the image as a "phantasm" created by the mind, he considered words "labels" for memorizing thoughts. John Locke (1632 – 1704) believed that our mental experience is based on sensations and perceptions. Locke included in

thinking sensations, perceptions, imagination, memory, concepts. He also considered it possible to have thoughts without language. According to G. Leibniz (1646 – 1716), language is necessary for a person to think with himself, language (word) fixes thoughts, the word serves to communicate thoughts to others. W. Humboldt (1769 – 1859) held the view that no thought can exist without language. To think is to speak to yourself. An interesting idea of G. Hegel (1770 – 1831) about the attitude of thinking and feeling: "When we grasp sensory diversity, we do not think yet; only binding it is thinking" [8, p. 96]. That is, Hegel emphasized that thinking is a connection (binding), ie associations. It is also worth noting the views on the thoughts and thinking of Friedrich Max Müller (1823 – 1900). By thought Mueller meant an act of thinking, and by thinking – an imaginary combination of thoughts. In every thought, as he noted, there are feelings, ideas, concepts and names. In his work *The Science of Language*, he noted that the word is based on the quality or qualities that a person distinguishes in language and which are most important to him.

Interesting views on the relationship of a thought and a word are contained in the work of our domestic scientist A. A. Potebnya [11]. Noting the organic unity of a thought and a word, he points to their difference in certain situations. The fact is that elementary thoughts (feelings) are possible without words. Such a manifestation of the relationship of a thought and a word can be observed in the process of joint interaction of a small child with his mother. The child masters the language up to about two years. But the image of her mother is formed in the first months. Seeing her mother, she smiles, reaches out, crawls to her, expresses his attitude to her. She does not know the word "mother", but knows her as a person who meets all her needs. From the child's point of view, the mother expresses (carries in herself) qualities that are vital for her. Thoughts full of deep feelings are

associated with the mother. And only later the child learns that the mother is "called" "mother". She learns a word that is associated with the whole set of thoughts about the mother. The word acts as a sign filled with certain thoughts. A similar connection between a thought and a word can be manifested in other cases of sensory cognition, of course, not in such a vivid form. So, first the substance of thoughts about things, then the name of the thing – a word. Later, when perceiving a familiar word, a person reproduces from memory the symptom complex of thoughts, which in the past was associated with this word.

The sign-symbolic function creates a specific "environment" of human existence, as it ensures the implementation of forms of communication: everyday household, literary, religious, scientific, and others. In the works of E. Cassirer [4] the symbolic function is considered as a condition for the creation of culture, which fixes the result of spiritual activity of a man. It was E. Cassirer who pointed out that the symbolic function is an essential characteristic of human consciousness. With the help of signs and symbols there is a mediation of the inner (ideal) content, that mediation is the granting of meaning, and awareness occurs in search of meaning. The transition of meaning into meaning is an evolution from the individual, the singular to the general. J. Piaget understood the symbolic function as the ability to imagine a missing object or not directly perceiving an event with symbols or signs: an individual mechanism implemented in various systems of representations necessary for the emergence of imaginary interaction between individuals to assimilate collective meanings [7]. Modern studies of the symbolic function are also based on the theoretical premise of I. Kant about the presence of repetitive, stable structures, holistic models that allow to process a constant flow of information transmitted by all senses. These "schemes", the results

of processing sensory information and presenting them in a conditional form, are recorded using signs and symbols.

The meaning of mediation, the functional necessity of symbol and sign for consciousness allowed him to formulate a theory of the collective unconscious. Within the framework of this theory, the primary presence of symbolic formations in consciousness is recognized: "A person tends to create symbols, so he unconsciously transforms them into objects and forms, thereby increasing the psychological charge of the latter" [14, p.238]. Stable symbols have been present in the symbolic activity of a man for centuries.

A sign is a materialized substitute, a designation of an object, phenomenon or process. Functionally, the sign only indicates, indicates the presence of the object (or subject) of knowledge. The sign represents the object in the identified primary form [10]. The inclusion of a sign in the world of experiences and the definition of its context translates the sign into the rank of a symbol, which is associated with the search for meaning (reflexive level of consciousness).

Discussion. A thought is generated by a thinking person, so it is always subjective and individual. A thought, which finds expression in the connection between the image of the object and its features is the basic unit of human consciousness. This is a stable formation, which currently reveals its essence in the relationship of the thinking subject with the outside world and with himself. Thought-substance determines the content of the inner world of a man. In isolation from the process of emergence and functioning of thoughts. the problem of consciousness cannot be considered either. We emphasize once again that a thought precedes a word, a thought is generated in the processes of activity, the perception of their relationship with the material world. The word is a form of expression of human consciousness as a social individual.

Список використаних джерел

1. Баттерворт Дж., Харрис. М. Принципы психологии развития. Москва: Когито-Центр, 2000. 350 с.
2. Выготский Л. С. Этюды по истории психологии: Обезьяна. Примитив. Ребенок. Москва: Педагогика-Пресс, 1993. 224 с.
3. Гегель Г. Введение в философию (Философская пропедевтика). Москва: Узд-во Тимирязев. науч.-исслед. ин-та, 1927. 259 с.
4. Кассирер Э. Философия символических форм: У 3 т. Москва: Академический проект, 2011. Т. 3: Феноменология познания. 276 с.
5. Кольцова В. А. История психологии: Проблемы методологии. Москва: ИП РАН, 2008. 511 с.
6. Леви-Стросс К. Первобытное мышление. Москва: Республика, 1994. 394 с.
7. Пиаже Ж. Психология интеллекта. СПб.: Питер, 2003. 192 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык. Полн. собр. соч. Москва: Из-во «Правда», 1989. Т. 1: Слово и миф. 203 с.
9. Придо Т. Возникновение человека. Кроманьонский человек. Москва: Мир, 1979. 158 с.
10. Салмина Н. Г., Звонова Е. В. Развитие символической функции в концепции диалога культур. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 2018. № 2. С. 24–39.
11. Хайнд Р. Поведение животных. Синтез этологии и сравнительной психологии. Москва: Мир, 1975. 856 с.
12. Шадриков, В. Д. Эволюция мышления и появления. *Мир психологии*. 2017. № 4. С. 11–21.
13. Шовен Р. Поведение животных. Москва: Мир, 1972. 490 с.
14. Юнг К. Символическая жизнь. Москва: Когито-Центр, 2010. 336 с.

References

1. Battervort Dzh., Kharrys M. (2000). Pryntsypi psykholohyy razvytyya. Moskva: Kohyto-Tsentr. [in Russian].
2. Vihotskyy L. S. (1993). Etyudi po istoryy psykholohyy: Obez'yana. Prymytyv. Rebenok. Moskva: Pedahohyka-Press. [in Russian].
3. Hehel' H. (1927). Vvedenye v fylosofyyu (Fylosofskaya propedevtyka). Moskva: Uzd-vo Tymyryazev. nauch.-yssid. yn-ta. [in Russian].
4. Kassyrer Ə. (2011). Fylosofyya symvolycheskykh form: U 3 t. Moskva: Akademycheskyy proekt, 2011. T. 3: Fenomenolohyya poznanyya. [in Russian].
5. Kol'tsova V. A. (2008). Ystoryya psykholohyy: Problemy metodolohyy. Moskva: YP RAN. [in Russian].
6. Levy-Stross K. (1994). Pervobitnoe myshlenye. Moskva: Respublyka. [in Russian].
7. Pyazhe Zh. (2003). Psykholohyya intellekta. SPb.: Pyter. [in Russian].
8. Potebnya A. A. (1989). Mysl' y yazik. Poln. sobr. soch. Moskva: Yz.-vo «Pravda», 1989. T. 1: Slovo y myf. [in Russian].
9. Prydo T. (1979). Voznyknovenye cheloveka. Kroman'on'skyy chelovek. Moskva: Myr. [in Russian].
10. Salmyna N. H., Zvonova E. V. (2018). Razvytye symvolycheskoy funktsyy v kontseptsyy dyaloha kul'tur. Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryya 14. Psykholohyya. [in Russian].
11. Khaynd R. (1975). Povedenye zhyvotnykh. Syntez etolohyy y sravnytel'noy psykholohyy. Moskva: Myr. [in Russian].
12. Shadrykov V. D. (2017). Evolyutsyya myshlenyya y poyavlenyya. Myr psykholohyy. [in Russian].
13. Shoven R. (1972). Povedenye zhyvotnykh. Moskva: Myr. [in Russian].
14. Yunh K. (2010). Symvolycheskaya zhyzn'. Moskva: Kohyto-Tsentr. [in Russian].

ДУМКА Й СЛОВО**В. М. Шмаргун, Т. М. Шмаргун**

Анотація. Виходячи з того, що в думці висвітлено зв'язок образу предмета і його ознаки, в статті, з позиції культурно-історичної психології, розглядається еволюція мислення людини і появи слова. Доведено, що витoki людської думки й мислення пов'язані з високою сенсорною диференційованістю. Обґрунтовується первинність думки по відношенню до слова, стверджується, що слово створюється для вираження думок, воно єдине з думкою за змістом, але тільки в тому сенсі, який вклав у слово носій думок. Сформульовано умови, що сприяють появі слова. Можливість самостійного утворення слів дитиною розглядається як реконструкція появи слова в первісному суспільстві. Обґрунтовується творчий характер процесу створення слова.

Ключові слова: думка, мислення, слово, сенсорне навчіння, формування думки і слова.

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.152-163

УДК 271.4:316.7:351.858 (477)“20”

**СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УГКЦ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ:
РЕЛІГІЄЗНАВЧО-ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ**

С. І. БІЛОУС, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

E-mail: sbilous7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3681-2540

Т. О. ГАЙНАЛЬ, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

E-mail: tetiana.hainal@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2748-5901

М. Г. НОВОСАД, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

E-mail: maria.novosadmg@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9446-0515

Анотація. В статті представлено релігієзнавчо-філософське бачення соціокультурної діяльності УГКЦ. В державотворчих процесах України періоду сучасності помітну роль відіграє релігійний чинник. Соціальна сфера і культура України – середовище, в якому часто реалізують свої можливості традиційні релігійні організації, демонструючи при цьому власну громадянську позицію. Тематичні форуми й проєкти стверджують, що Церква може бути достойним партнером держави для організації соціокультурного життя суспільства. Мета дослідження: релігієзнавчо-філософський аналіз ролі УГКЦ в соціо-культурній сфері на сучасному етапі. Методологічною основою дослідження виступили системний підхід до вивчення соціокультурної діяльності УГКЦ на сучасному етапі, інтерпретаційна дослідницька парадигма, описовий метод, міждисциплінарний аналіз, методологічний підхід до аналітики повсякденності. Інформаційною базою даного дослідження слугували наукові публікації релігієзнавців, теологів, істориків, культурологів, а також автореферати дисертацій, документи та матеріали богословської періодики, представлені на офіційних веб-сайтах УГКЦ. Визначено, що моделі соціальної і культуротворчої активності УГКЦ закладено ще в період архипастирства Андрея Шептицького; потужний досвід соціально-культурної роботи церкви формувався також в часи підпілля, на початку набуття Україною самостійності, в періоди патріаршого лідерства кардиналів Мирослава Любачівського й Любомира Гузара. В даній публікації сучасний етап соціокультурної діяльності УГКЦ пов'язуємо з початком патріаршества Святослава Шевчука. Досліджено, що на даному етапі УГКЦ великою мірою користується з можливостей новітніх цифрових технологій для поширення християнського віровчення, представлення й популяризації власної діяльності. Участь греко-католицького духовенства й мирян в соціальній сфері й у сфері культури відбувається по суті одночасно, взаємодоповнюється. УГКЦ приділяє багато уваги соціальній допомозі вразливим верствам населення (дітям-сиротам, самотнім людям похилого віку та ін.), зміцненню інституту сім'ї, родинних цінностей; розвиває капеланство; реалізує потенційні можливості духовенства та вірян у таких сегментах культури, як освіта, література, різні види мистецтва, театральна справа, ЗМІ. Потужним внеском УГКЦ як на початку ХХ ст., так і в новітній період, є вклад у розвиток україномовного середовища у сфері богослужбово-обрядової практики, а також в

окреслених дослідженням векторах діяльності. Перспективами дослідження вказаної проблеми стане вивчення досвіду УГКЦ стосовно духовної й соціальної підтримки українського суспільства впродовж війни, розвиток соціальних і культурних ініціатив у післявоєнний період на прикладі багатьох осередків (архiepархій, епархій, монаших згромаджень, парафій).

Ключові слова: УГКЦ, українське суспільство, українська культура, сфери культури, соціальна робота, культуротворча діяльність, національна ідея.

Актуальність. У державотворчих процесах України періоду сучасності помітну роль відіграє релігійний чинник. Соціальна сфера і культура України – середовище, в якому часто реалізують свої можливості традиційні релігійні організації, стверджуючи таким чином власну громадянську позицію. Тематичні форуми й проекти стверджують, що Церква може бути достойним партнером держави для організації соціокультурного життя суспільства.

Українська греко-католицька церква (далі – УГКЦ) – одна з християнських конфесій в Україні, котра сьогодні за числом прихильників домінує в Галичині та розвивається по всій Україні. УГКЦ стояла біля витоків відродження української державності в період XIX – першої половини XX ст. Греко-католицьке духовенство активно долучилось до розвитку національної культури в часи підпілля як в умовах діаспори, так і на материковій Україні. Особливо помітна участь УГКЦ у сфері духовної культури починаючи з 90-х років XX ст. УГКЦ має потужний досвід ціннісного збагачення українського суспільства. На початку XXI ст. на території всієї України УГКЦ продовжує розвиток активності в зазначених сферах – соціальній й культурній.

Тому, з релігієзнавчо-філософської точки зору важливо досліджувати впливи УГКЦ на новітні процеси українського суспільства, визначити особливості й тенденції соціокультурної діяльності УГКЦ на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Відомими є історичні й культурологічні праці стосовно соціокультурної ролі УГКЦ.

Період XIX – початок XX ст. привабливий для багатьох поціновувачів національно-культурного відродження України. Об'єктом прицільної уваги виступає й УГКЦ.

Так, відомими є наукові публікації Рудянина І. про участь УГКЦ у таких суспільно-культурних процесах: співпраця з громадськими організаціями і товариствами Східної Галичини; пропагування здорового способу життя («боротьба за тверезість»); освітньому й культурно-мистецькому житті Східної Галичини.

Наукові публікації Пилипіва І. розкривають участь греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галичини першої половини XX ст. Зокрема, автор зосереджує увагу на періоді перших трьох десятиріч XX ст. (18-ті – 30-ті рр. XX ст.). У дослідженнях Пилипіва І. йдеться про: роль греко-католицької церкви в консолідації української нації Східної Галичини; роль духовенства Станиславівської епархії УГКЦ у 1918–1920 рр. в національному становленні рідного краю; роль греко-католицьких капеланів в українській повстанській армії; освітянські акції греко-католицької церкви у Другій Речі Посполитій; добротинну діяльність ГКЦ у сфері освіти; підтримку Греко-католицькою церквою українських громад у Європі; політику Греко-католицької церкви у сфері шкільництва Східної Галичини; взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями в Східній Галичині; діяльність релігійно-просвітницького товариства "Скала" на

теренах Станіславської єпархії ГКЦ; діяльність клерикальних молодіжних греко-католицьких товариств у Станіславській єпархії; культурно-просвітницьку діяльність Української греко-католицької церкви; участь греко-католицького духовенства в діяльності культурно-просвітницьких та інших організацій Станіславщини; участь греко-католицького духовенства в навчанні релігії шкільної молоді; суспільну діяльність Греко-католицької церкви в період німецької окупації тощо.

Про добротинну діяльність греко-католицької церкви (ГКЦ) періоду 1921 – 1939 рр. пише дисертаційне дослідження Гнот С., опираючись на матеріали Галицької митрополії [2]. З-поміж іншого, Гнот С. відзначає, що у досліджуваний період греко-католицька церква підтримувала галицькі освітні та мистецькі осередки, розвиток молодіжних організацій ("Сокил", "Пласт", "Січ", "Орли"), бібліотечну та друкарську справу. Повідомляється, що ГКЦ долучалась до пам'ятко-охоронної діяльності (духовенство брало участь в колекціонуванні, комплектуванні, матеріальній підтримці збірок Національного музею у Львові, Музею церковного мистецтва при Богословській академії у Львові, інших музеїв); добротинною діяльністю підтримувала також представників інших релігій; була зацікавлена розвитком гуманітарної науки. Будучи дійсними членами НТШ, Богословського наукового товариства, священники вивчали історію (зокрема, церковну), мовознавство, філософію [2, С. 13–14].

В культурологічному дисертаційному дослідженні Фарина О. говорить про роль греко-католицького духовенства в культурному житті українців Східної Галичини 1921–1946 рр.; внесок духовенства у розвиток хорового співу (20–30 рр. ХХ ст.); про культурологічну проблематику греко-католицького часопису "Нова Зоря"; становлення галицького іконопису;

письменницьку діяльність греко-католицького духовенства Східної Галичини (20 – I пол. 40-х рр. ХХ ст.); здібності священників організації діяльності аматорських театральних гуртків при філіях товариства "Просвіта" у Східній Галичині (1921–1939); сприяння греко-католицьких священників Східної Галичини розвитку українського фотомистецтва (20–30 рр. ХХ ст.) та ін.

О. Фарина розповідає про вплив греко-католицького духовенства на розвиток образотворчого мистецтва (відродження традицій сакрального малярства); підтримку Андреем Шептицьким мистецької школи О. Новаківського, творчості Ю. Буцманюка, В. Дядинюка, М. Мороза, М. Осінчука, П. Холодного-старшого й ін.; участь парохів в містах і селах Східної Галичини в аматорських театральних гуртках при читальнях Товариства "Просвіта"; поширення серед молоді якісних повчальних фільмів, що стали доступними завдяки кінематографічній секції Марійського товариства у Львові. Авторка відзначає, що правлячі режими, під якими перебувала Східна Галичина, перешкоджали різносторонній діяльності священників, вбачаючи в Церкві основну загрозу для свого панування. Львівський псевдособор 1946 р. разом із ліквідацією УГКЦ зруйнував здобутки культуротворчої праці духовенства [14].

У дослідницьких джерелах, що показують життя УГКЦ після 90-х років ХХ ст., зазвичай теж зустрічаємо розрізнення напрямів діяльності на соціальний і культурницький.

Відомо, що соціальна діяльність УГКЦ опирається на фундаментальну працю Компендіум соціальної доктрини церкви Католицької (Римо-Католицької) [4].

У наукових публікаціях розглядаються такі аспекти соціальної проблематики: особливості розвитку соціального вчення католицизму [16], соціальне служіння Церкви [5];

реалізація соціальної доктрини УГКЦ в сучасній Україні [1]; окреслення перспектив розвитку соціального вчення в сучасних умовах [6]; значення соціальної доктрини католицизму як основи взаємодії української греко-католицької церкви із політичними партіями Західної України.

Вагомими є теологічні пояснення духовенства УГКЦ стосовно значення та особливостей соціальної доктрини церкви [12; 10]. Так, "Положення відділу соціального служіння УГКЦ" вказує мету, завдання, напрямки, структуру діяльності, обов'язки греко-католицького духовенства.

З метою поширити соціальне вчення Церкви в українському суспільстві за ініціативи УГКЦ було створено цикл відео лекцій під загальною назвою "Соціальна доктрина Церкви", де доповідачі піднімають найрізноманітніші питання: держави, влади, прав людини, грошей, суспільного блага, етики, економіки, сім'ї тощо.

У контексті соціального вчення церкви відбувається публічне обговорення питання "Покликання і місія мирян". В розумінні УГКЦ, миряни – це ті, хто не відноситься до числа духовенства, але є прихильниками чи представниками, вірними УГКЦ; їх прийнято називати християни - греко-католики, християни-католики.

Представлені вектори досліджень свідчать про потребу виокремити й узагальнити напрями соціокультурної діяльності УГКЦ в новітній період розвитку, що стане одним з основних завдань даного дослідження.

Мета дослідження: релігієзнавчо-філософський аналіз ролі УГКЦ в соціо-культурній сфері на сучасному етапі.

Важливими завданнями дослідження також є: виокремлення матеріалів ресурсного фонду, завдяки якому відбувається висвітлення результатів соціокультурної діяльності

новітнього періоду розвитку УГКЦ; окреслення напрямів і тематичної спрямованості соціокультурної діяльності; релігієзнавчо-культурологічна характеристика досліджуваної проблеми.

Методи (Methods).

Методологічною основою дослідження виступили системний підхід до вивчення соціокультурної діяльності УГКЦ на сучасному етапі, інтерпретаційна дослідницька парадигма, описовий метод, міждисциплінарний аналіз, методологічний підхід до аналітики повсякденності.

Інформаційною базою даного дослідження слугували наукові публікації релігієзнавців, теологів, істориків, культурологів, автореферати дисертацій, документи та матеріали богословської періодики, представлені на офіційних веб-сайтах УГКЦ.

Результати (Results). Аналіз дослідницьких джерел дозволяє стверджувати, що моделі соціальної й культуротворчої активності греко-католицького духовенства закладено ще в період предстоятельства Андрея Шептицького.

Такі орієнтири високо цінуються сьогоdnішнім греко-католицьким духовенством. "Базуючись на заповідях Любові", УГКЦ була і є соціально-зорієнтована, «намагалася послужити українському суспільству відповідно до потреб та конкретних історичних обставин» [12]. В одній із аналітичних розповідей сучасників йдеться про те, як Шептицький у співпраці з парафіяльними громадами засновує дитячі садочки, сиротинці, народні школи, шпиталі, а в своєму «Посланні» митрополит пише: "Я так дуже хотів би обтерти сльози з очей тих, хто плаче, потішити кожного, хто сумує, покріпити кожного, хто слабкий та немічний, уздоровити кожного, хто хворий, просвітити кожного, хто темний... Я хотів би стати всім для всіх, щоб усіх спасти" [12].

Зазначимо, що у праці "Як будувати рідну хату", говорячи про розвиток України, Андрей Шептицький наголошував, що окрім безпосередньо Церкви потрібно дбати про такі «добрі школи громадянських чеснот», як родина, громада, добровільні товариства й спільноти людей, – всі вони є «органічними клітинами, з яких складається всенаціональний організм» [15, с. 19]. "Що ж робить якесь число людей одним народом?" – риторично запитує Андрей Шептицький, тут же даючи відповідь: "Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або, що вважають українську мову за рідну, будуть складати український народ" [15, с. 24].

Потужний досвід соціально-культурної роботи церкви формувався також в часи підпілля, зокрема в греко-католицьких громадах української діаспори, та на початку набуття Україною самостійності (періоди патріаршества Мирослава Любачівського, Любомира Гузара).

Часи тоталітаризму, чергові соціально-економічні та інші проблеми 90-х років ХХ ст. негативно позначилися на настроях українців. Враженнями від відчуття соціально-культурного мікроклімату Галичини (Львова) даного періоду ділився у своїх спогадах Любомир Гузар. На той час у нього склалося уявлення про Львів як про "місто пригноблених людей". Любомир Гузар розповів, що, приїхавши зі США до Львова, помітив як на вулицях "ніхто не усміхався" через переобтяження різними проблемами: "Люди йшли як зачаровані — пригноблені, згорблені, не дивилися вгору, не дивилися в очі одне одному, немовби якийсь страшний внутрішній тягар несли. ... не відчувалося анітрохи життєрадісності в тому місті. А то мене дуже пригнобило" [8]. Згадуючи ще один сюжет з життя, Гузар розповідає, що переглядаючи весільні світлина однієї української родини, знову звернув увагу на пригнічений вирази обличчя весільних

гостей, що схожі до похоронних настроїв. У своїх розповідях про після радянський період Любомир Гузар говорить про становлення при церкві багатьох молодіжних товариств, відомими серед яких стало товариство "Українська молодь Христові". На той час діти та юнацтво поводили себе "надто чемно", тобто несміливо, ще не мали навичок вільно висловлюватись, спілкуватись на рівні, відстоювати власну думку. Ці та інші епізоди-спогади Любомира Гузара допомагають зрозуміти факт: українське суспільство в кінці ХХ ст. потребувало соціальних і духовно-культурних змін, збагачень, розвитку.

З 90-х років ХХ ст. на заході України спостерігається стрімке зростання чисельності греко-католицьких громад, чернечих орденів (монаших згромаджень), первинною місією яких було формування християнського світогляду суспільства, розвиток традицій християнської культури після довготривалого атеїстичного періоду. Разом з процесами розвитку християнізації суспільства, духовенство УГКЦ з новою інтенсивністю продовжувало соціальну справу в Україні.

Любомир Гузар, якого вважають одним із моральних авторитетів української нації, висловився, що "в Україні немає поділу на схід і захід. Є поділ між тими, хто любить Україну, і тими, хто її не любить". Очевидно, почуття любові до України в УГКЦ виразилися через продуктивну соціально-культурну діяльність.

В даній публікації сучасний етап соціокультурної діяльності УГКЦ пов'язуємо з початком патріаршества Святослава Шевчука. Пастирський лист Блаженнішого Святослава Шевчука "Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом", оприлюднений в грудні 2011 р. як один із офіційних документів УГКЦ засвідчує такі соціальні спрямування.

О. Роман Сиротич, синкел соціального служіння Київської Архиепархії, наголошує, що соціальне служіння і далі є пріоритетом для Глави УГКЦ Святослава та для всього Синоду єпископів; вказує серед іншого на програму "Стратегії розвитку соціального служіння УГКЦ" [12].

Нові форми соціокультурної співпраці УГКЦ з державою активізував розвиток системи навчальних закладів. Відомою є катехитична й теологічна освіта, що реалізується в парафіяльних недільних школах, семінаріях, теологічних вищих навчальних закладах, заснування виховних та навчальних закладів приватної форми власності під опікою архієпархіальних /єпархіальних осередків УГКЦ. Наприклад, в Івано-Франківській архієпархії засновується дошкільний заклад "Християнський дитячий садок "Ковчег", діє Івано-Франківський приватний навчальний заклад "Католицький ліцей святого Василя Великого", де навчаються учні 1-11 класів. Керівництво Католицького ліцею повідомляє, що цінностями ліцею є християнський світогляд, а серед традицій школи практикується організація "Днів здоров'я", "Днів родинної педагогіки", реколекцій, дитячих відпочинкових таборів. Подібні приклади зустрічаються в інших містах, особливо на заході України. Таким чином, освіта – один із пріоритетних напрямів соціокультурної діяльності УГКЦ на сучасному етапі.

Особливою формою соціальної роботи УГКЦ є молитовно-обрядове служіння духовенства за збереження життя. Так, зокрема в Івано-Франківську в 2022 році християнський рух "За життя" визначив 10-ліття діяльності. Вказана спільнота при УГКЦ практикує часті молитовні стояння "у намірі за збереження життя зачатих дітей і за припинення абортів в українському народі". У молитовний спосіб УГКЦ відстоює біоетичні погляди на життя, що вже є цінністю ще в періоді

ембріонального розвитку окремо взятої людини.

Жіночі чернечі згромадження УГКЦ, як в Івано-Франківську, так і в інших локаціях, часто обирають місію соціальної опіки дітей-сиріт, дітей, батьки яких позбавлені батьківства, дітей з неблагополучних сімей; дітей з інвалідністю; створюють притулок самотнім матерям, щоб ті навчилися справлятися з різного року суспільними та іншими викликами. При монастирях організовуються для дітей і молоді навчально-розвиваючі студії, відпочинкові табори, цільові проекти милосердя".

Окрім соціально-освітньої сфери, жіночі чернечі згромадження також відзначаються діяльністю при медичних та соціальних установах. Люди з інвалідністю, люди старечого віку часто теж є тими, кому адресується підтримка від жіночих монастирів, згромаджень, починаючи з 90-х років ХХ ст. і до сучасного періоду.

Стосовно питання оздоровлення, то в УГКЦ сформувалося медичне капеланство, тобто духовно-молитовна й волонтерська підтримка священиками людей, котрі перебувають на лікуванні.

УГКЦ, як і багато інших конфесій та релігійних організацій, на сучасному етапі розвивається в умовах цифрових технологій і віртуального світу, поширюється серед людей, занурених у культуру засобів соціальної комунікації, соціальних мереж. Саме важкі й критичні ситуації, що відбуваються в суспільстві, починаючи від часів виникнення та піку пандемії, спричинили поширення релігійного вчення через віртуальний спосіб. Нововведенням в житті більшості релігійних організацій стала онлайн трансляція в інтернет-просторі богослужінь, молитовних обрядодійств, що знову-таки приділяють увагу повчальним проповідям для людей.

В епоху цифровізації простору УГКЦ напрацювала і розвиває мережу офіційних сторінок тих чи інших своїх

структурних підрозділів, користається з можливостей сучасних цифрових технологій для поширення християнського віровчення, представлення власної діяльності серед різних верств суспільства.

Духовенство УГКЦ подає перелік офіційних веб-сайтів, на котрих розміщують електронні версії друкованої інформації. Публічно доступними в УГКЦ стали: багато інформаційних матеріалів сайтів архієпархій, єпархій, екзархатів УГКЦ; сайти монаших чинів і згромаджень УГКЦ, греко-католицьких навчальних закладів; сайти профільних комісій УГКЦ; сайти греко-католицьких й загалом католицьких ЗМІ та видавництв, благодійних організацій, котрі діють при УГКЦ; численні сайти парафій в Україні та за її межами (у Польщі, Італії, Німеччині, Австрії, Франції, Португалії, Ірландії, Канаді, США, Австралії, Аргентині, Бразилії, Словаччині та ін.) [11]. Стосовно останніх, то припускаємо, що їх перелік найближчим часом буде поповнюватись, адже російсько-українська війна змушує мільйони українців емігрувати закордон.

Очевидно, що матеріали кожної офіційної сторінки архієпархій, єпархій, екзархатів, парафій тощо, в яких фіксується основна діяльність духовенства і мирян, можуть стати предметом дослідження чи вивчення особливостей і тенденцій соціокультурної діяльності УГКЦ в даних структурних підрозділах.

Цікавим є приклад діяльності храму Луцького монастиря св. Василя Великого. Повідомляється, що у 2011 році при монастирському храмі був організований під керівництвом о. Августина Запоточного та Ірини Бурко аматорський театр "Алетея". Ідеями п'єс театру стали біблійні притчі, переосмислені в контексті сьогодення. На сторінці Луцького монастиря св. Василя Великого можна ознайомитись з репертуаром даного аматорського

театру та навіть переглянути п'єси у відеозаписі. Даний аматорський театр гастролював до багатьох інших єпархій та парафій, об'єднуючи греко-католицькі спільноти українців, здійснюючи духовно-просвітницькі впливи. Так, з 2014 р. діє Майстерня родинного дозвілля "Дерево життя". Співпрацюючи з навчальними закладами міста, Майстерня організовує майстер-класи з багатьох технік писанкарства, гончарства, інших видів мистецтва. Ознайомлюючись з інтернет-сторінкою монастиря, розуміємо наскільки багатогранним є культурно-просвітницьке життя парафіян: діяльність хороших та інших мистецьких колективів, розвиток нематеріальної духовної спадщини українців.

Кожен з осередків УГКЦ, послуговуючись засобами офіційних веб-сайтів та сторінок у соціальних мережах, демонструє напрями культурницької діяльності у суспільному житті.

Важливо акцентувати, що з соціокультурна діяльність УГКЦ, починаючи від керівництва церкви Андреем Шептицьким і аж до сучасного періоду за патріаршества Святослава Шевчука, здійснюється українською мовою.

Усім відомий геніальний вислів Ліни Костенко "*Нації вмирають не від інфаркту*". Спочатку їм відбирає мову". В цьому контексті україномовну діяльність УГКЦ можна розцінювати як активний вклад у розвиток української нації на сучасному етапі.

Одним із проявів соціокультурної діяльності також можна вважати продовження досвіду екуменічних діалогів УГКЦ з національно спрямованими релігійними організаціями України. В протилежному випадку, як зазначав ще Андрей Шептицький, "релігійні роздори не то, що не злагодають національних свар, а, може, зроблять їх ще прикрішими і глибшими" [15, с. 27].

Відомо, що сьогодні при УГКЦ діє Комісія для сприяння єдності між християнами, яка координує екуменічне та міжцерковне служіння УГКЦ, участь Церкви у всіх публічних сферах українського життя, допомагає патріархові та синоду у реалізації всеукраїнських, загальноцерковних та міжнародних екуменічних й міжцерковних програм.

Назви Комісії УГКЦ стверджують основні напрями соціокультурної діяльності: співпраця з сім'єю, родинами; освіта й виховання дітей та молоді; катехитична діяльність; душпастирська діяльність у сфері охорони здоров'я (медичне капеланство); сакрального мистецтва; Євангелізації; відділ мігрантів та імміграції; рух за тверезість життя, соціального служіння, церковного співу.

Серед ЗМІ та видавництв при УГКЦ діє Інформаційний ресурс, Медіаресурс, Релігійно-інформаційна служба України, видавництво і газета "Нова зоря", Видавництво "Свічадо", інтернет-версія часопису "Патріархат", інтернет-версія "Радіо Воскресіння", Християнське радіо "Світанок" (при Тернопільсько-Зборівській єпархії), Газета "Оранта", Християнський портал "Кіріос", Телестудія "Апостол" та ін. З переліку благодійних організацій найбільш відомими є Міжнародний благодійний фонд "Карітас України", Мальтійська служба допомоги, Фонд святого Володимира.

Сучасний перебіг соціально-культурних процесів в Україні характеризується такими складними умовами як пандемійні часи та розгортання повномасштабної війни в Україні. В цей час спостерігаємо, що у кожній з таких умов УГКЦ зберігає стабільну активність по відношенню до підтримки українців й загалом українського суспільства.

Помітною є духовна й волонтерська підтримка УГКЦ для українських воїнів в зоні бойових дій, а також до трагедій людей, котрі втратили

рідних чи залишились без житла й засобів для людського існування. В умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну особливо цінною є робота Департаменту військового капеланства Патріаршої Курії УГКЦ, що діє ще з жовтня 2006 р. Духовно-психологічна підтримка українських воїнів – один із обов'язків військових капеланів, що підтримує і благословляє Церква. "Капеланам важливо на війні зберегти у воїні людину", - пояснює військовий капелан А. Зелінський. "Коли говоримо про перемогу, про майбутнє – це до снаги лише людині, яка озброєна певними чеснотами, переконаннями, любов'ю до Батьківщини..." [3]. Важливим завданням роботи капеланів є те, щоб під час та особливо після війни людина "почувалася сильнішою стійкішою, незламною для того, щоб будувати майбутнє, творити державу" [3]. Ці та багато інших життєствердних міркувань зустрічаються при огляді інформаційних повідомлень стосовно капеланської місії греко-католицького духовенства.

Досліджуючи багатовекторні напрями соціокультурної діяльності УГКЦ висновуємо, що християнські, антропологічні та національні цінності продовжують бути основоположними.

Висновки і перспективи (Discussion). В даному дослідженні представили релігієзнавчо-філософське бачення пріоритетних проявів соціокультурної діяльності УГКЦ періоду сучасності. На основі проаналізованої інформації приходимо висновків про свідому й активну участь греко-католицького духовенства в культуротворенні й культурозбагаченні українського суспільства.

Визначили, що участь духовенства й мирян в соціальній сфері й у сфері культури відбувається по суті одночасно, взаємодоповнюється. УГКЦ приділяє багато уваги соціальній допомозі вразливим верствам населення (дітям-сиротам, самотнім

людям похилого віку), зміцненню інституту сім'ї, родинних цінностей; розвиває капеланство; реалізує потенційні можливості духовенства та вірян в таких сегментах культури, як освіта, література, різні види мистецтва, театральна справа, ЗМІ.

Потужним внеском УГКЦ як на початку ХХ ст., так і в новітній період є розвиток україномовного середовища в сфері богослужбово-обрядової практики, а також в окреслених дослідженням векторах діяльності.

Перспективами стане вивчення досвіду УГКЦ стосовно духовної й соціальної підтримки українського суспільства впродовж війни, розвиток соціальних і культурних ініціатив у післявоєнний період на прикладі багатьох осередків (архиепархій, епархій, монаших згромаджень, парафій).

Список використаних джерел.

1. Волинець О. Соціальна доктрина УГКЦ та її реалізація в сучасній Україні. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. (№ 18). С. 45–49.

2. Гнот С.І. Доброчинна діяльність греко-католицької церкви у 1921 – 1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії) : автореф. дис. ...канд. істор. наук: 12.0.03 / Львів. нац. універ. ім. Івана Франка. Львів, 2003. 19 с.

3. Зелінський А. Дуже важливо на війні залишатися людиною. URL.: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/duzh-e-vazhlyvo-na-viyni-zalyshatysia-liudynoju-viyskovyy-kapelan-andriy-zelinsky/> (дата звернення: 16.05.2022)

4. Компендіум соціальної доктрини церкви. *Папська рада «Справедливість і мир»*. Київ. 2008. 546 с.

5. Максименко І. Соціальне служіння Церкви на благо громад: покликання, здатне змінювати світ на краще. URL.:

http://news.ugcc.ua/interview/sots%D1%96alne_sluzh%D1%96nnya_tserkvi_na_bl_ago_gromad_poklikannya_zdatne_zm%D1%96nyuvati_sv%D1%96t_na_krashche_83824.html (дата звернення: 16.05.2022)

6. Мороз В. Природа соціального вчення в УГКЦ та перспективи його розвитку в сучасних умовах. *Мандрівець*. 2013. № 2. С. 73-77.

7. Патріарша катехитична комісія УГКЦ. URL.: <https://ct.ugcc.ua/> (дата звернення: 16.05.2022)

8. Патріарх Любомир (Гузар). Ми є людьми, які щойно пробуджуються до свободи. URL.: https://risu.ua/patriarh-lyubomir-guzar-mi-ye-lyudmi-yaki-shchoyno-probudzhuyutsya-do-svobodi_n49843 (дата звернення: 16.05.2022)

9. Покликання і місія мирян (Christifideles laici). Післясинодальне апостольське повчання святішого отця Івана Павла II. Львів. 2006. 80 с.

10. Положення відділу соціального служіння УГКЦ. URL.: http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/polozhennya_v%D0%86dd%D0%86lu_sots%D0%86alno_o_sluzh%D0%86nnya_ugkts_82207.html (дата звернення: 16.05.2022)

11. Сайти архиепархій/епархій/екзархатів УГКЦ. URL.: <https://osbm.lutsk.ua/links/> (дата звернення: 16.05.2022)

12. Сиротич Р. Соціальне служіння – це можливість втілити свій піст у повсякденну реальність. *Прес-служба БФ "Карінас-Київ"*. 2019. URL.: http://ugcc.ua/articles/sots%D1%96alne_sluzh%D1%96nnya_tse_mozhlyv%D1%96st_vt%D1%96liti_sv%D1%96y_p%D1%96st_u_povsyakdennu_realn%D1%96st_o_roman_sirotich_86022.html (дата звернення: 16.05.2022)

13. Стратегія соціального служіння УГКЦ на період 2017 – 2021 р. URL.: <http://social.ugcc.org.ua/stratehiya-sotsialnoho-sluzhinnya-uhkts-na-period-2017-2021-r-b/> (дата звернення: 16.05.2022)

14. Фарина О. В. Культуротворча діяльність греко-католицького духовенства Східної Галичини у 1921–1946 рр. : автореферат дис. ...канд. культурології: 26.00.01 / Київ. нац. універ. культури і мистецтв. Київ, 2018. 19 с.

15. Митрополит Андрей Шептицький. Наша державність. Як будувати рідну хату. *Бібліотека Української Галицької Партії*. 48 с. URL.: https://uhp.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/YAk-buduvaty-ridnu-hatu-01.06_druk.pdf (дата звернення: 16.05.2022)

16. Яроцький П. Особливості розвитку соціального вчення католицизму. *Українське релігієзнавство*. 2001. № 20. С. 55 – 64.

References

1. Volynets O. Sotsialna doktryna UHKTs ta yii realizatsiia v suchasni Ukraini [Social doctrine of the UGCC and its implementation in modern Ukraine.]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2006. № 18. S. 45–49.

2. Hnot S.I. (2003) Dobrochynna diialnist hreko-katolytskoi tserkvy u 1921 – 1939 rr. (za materialamy Halytskoi mytropolii) [Charity activities of Greek-Catholic Church in 1921 – 1939 (based on the materials of the Halych Metropoly)]. Ivan Franko National Universiti of Lviv. Lviv,. 19 s.

3. Zelinskyi A. Duzhe vazhlyvo na viini zalyshatysia liudynoiu. [It is very important to remain human in war]. Available at: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/duzhe-vazhlyvo-na-viyni-zalyshatysia-liudynoiu-viyskovyy-kapelan-andriy-zelinskyy/>

4. Kompendium sotsialnoi doktryny tserkvy. Papska rada «Spravedlyvist i myr». [Compendium of the Social Doctrine of the Church. Pontifical Council for Justice and Peace]. Kyiv. 2008. 546 s.

5. Maksymenko I. Sotsialne sluzhinnia Tserkvy na blaho hromad: poklykannia, zdatne zminiuvaty svit na

krashche [Social service of the Church for the communities benefit: a vocation that can change the world for the better]. Available at: http://news.ugcc.ua/interview/sots%D1%96alne_sluzh%D1%96nnya_tserkvi_na_bl_ago_gromad_poklykannya_zdatne_zm%D1%96nyuvati_sv%D1%96t_na_krashche_83824.html

6. Moroz V. Pryroda sotsialnoho vchennia v UHKTs ta perspektyvy yoho rozvytku v suchasnykh umovakh [The nature of social teaching in the UGCC and prospects for its development in modern conditions]. *Mandrivets*. 2013. № 2. S. 73-77.

7. Patriarsha katekhytychna komisiia UHKTs. [Patriarchal Catechetical Commission of Ukrainian Greek-Catholic Church]. Available at: <https://ct.ugcc.ua/>

8. Patriarkh Liubomyr (Huzar). My ye liudmy, yaki shchoino probudzhuiutsia do svobody [We are people who are just waking up to freedom]. Available at: https://risu.ua/patriarh-lyubomir-guzar-mi-ye-lyudmi-yaki-shchoyno-probudzhuyutsya-do-svobodi_n49843

9. Poklykannia i misiia myrian (Christifideles laici). Pisliasynodalne apostolske povchannia sviatishoho ottsia Ivana Pavla II [The laity's vocation and mission [] Post-Synodal Apostolic Exhortation of his Holiness Father John Paul II]. Lviv. 2006. 80 s.

10. Polozhennia viddilu sotsialnoho sluzhinnia UHKTs [Regulations of the UGCC social service department]. Available at: http://ugcc.ua/official/official-documents/instruktsiya/polozhennya_v%D0%86dd%D0%86lu_sots%D0%86alno_o_sluzh%D0%86nnya_ugkts_82207.html

11. Saity arkhieparkhii/ieparkhii/ekzarkhativ [Websites of archdiocese/dioceses/exarchates of the UGCC]. Available at: <https://osbm.lutsk.ua/links/>

12. Syrotych R. Sotsialne sluzhinnia – tse mozhlyvist vtilyty svii pist

u povsyakdennu realnist [Social service is an opportunity to turn your fasting into an everyday reality]. *Pres-sluzhba BF "Karitas-Kyiv"*. 2019. Available at: http://ugcc.ua/articles/sots%D1%96alne_sluzh%D1%96nnya_tse_mozhliv%D1%96st_vt%D1%96liti_sv%D1%96y_p%D1%96st_u_povsyakdennu_realn%D1%96st_o_roman_sirotich_86022.html

13. Stratehiia sotsialnoho sluzhinnia UHKTs na period 2017 – 2021 r. [UGCC social service strategy for the 2017-2021 period]. Available at: <http://social.ugcc.org.ua/stratehiya-sotsialnoho-sluzhinnya-uhkts-na-period-2017-2021-r-b/>

14. Faryna, O. V. (2018) Kulturotvorcha diialnist hreko-katolytskoho dukhovenstva Skhidnoi Halychyny u 1921–1946 rr. [Cultural and creative activity of Greek Catholic clergy of Eastern Galicia in 1921–1946]. Kyiv National University of Culture and Arts. Kyiv, . 19 s.

15. Metropolitan Andrei Sheptytskyi. Nasha derzhavnist. Yak buduvaty ridnu khatu [Our statehood. How to build your own home. 48 p.]. *Biblioteka Ukrainskoi Halytskoi Partii*. Available at: https://uhp.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/YAk-buduvaty-ridnu-hatu-01.06_druk.pdf

16. Yarotsky P. Osoblyvosti rozvytku sotsialnoho vchennia katolytsyzmu [Features of the development of the Catholic Social Teaching]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. 2001. No 20. P. 55 – 64.

SOCIOCULTURAL ACTIVITY OF THE UGCC AT THE CURRENT STAGE IN UKRAINE: RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL VIEW

S. I. Bilous, T. O. Gainal, M. G. Novosad

Abstract. *The article presents the religious-philosophical perspective of the socio-cultural activity of the UGCC. The religious factor plays a visible role in the state-forming processes of Ukraine during the modern period. The social sphere and culture of Ukraine is an environment in which traditional religious organizations often realize their abilities, and at the same time demonstrate their own civic position. Thematic forums and projects claim that the church can be a worthy state's partner by organizing the socio-cultural life of the society. The purpose of the study: religious-philosophical analysis of the role of the UGCC in the socio-cultural sphere at the present stage. The methodological basis of the research is a systematic approach to the study of socio-cultural activities of the UGCC at the present stage, an interpretive research paradigm, a descriptive method, an interdisciplinary analysis, and a methodological approach to everyday analytics. The information base of this study were scientific publications of religious studies scholars, theologians, historians, cultural scientists, as well as the dissertation abstracts, documents and materials of theological period, which were presented on the official websites of the UGCC. The article covers the religious and philosophical view of the sociocultural activity of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC). It is determined that the models of social and culture-generating activity of the UGCC are established as early as in the period of Andrey Sheptytsky's archpastorate; a powerful experience of socio-cultural church work was also formed at the times of the underground, at the beginning of Ukraine's acquisition of its independence, during the periods of patriarchal leadership of cardinals Myroslav Lyubachivsky and Lyubomyr Huzar. In the current publication, the modern phase of socio-cultural activity of the UGCC we tie to the beginning of Svyatoslav Shevchuk's patriarchship. It is researched that at this stage, the UGCC in large part employs the possibilities of modern digital technologies for the spread of Christian doctrine, presentation and popularisation of its activity. The participation of Greek Catholic clergy and laypeople in social and cultural spheres takes place simultaneously, they complement one another. The UGCC pays much attention to offering social aid to vulnerable categories of the population (orphans, lonely people of advanced age, etc.), strengthening the family institution, family values; develops chaplaincy; realises potential capabilities of clergy and laypeople in such areas of culture as education, literature, various kinds of art, theatre, media. A powerful contribution by the UGCC both at the beginning of the 20th century and in the modern era has been in the development of Ukrainian-language environment in the field of liturgical and ceremonial practice, and also in vectors of activity expanded upon in the current research. The prospects for studying this problem will be studying of the experiences of the UGCC regarding spiritual and social support of Ukrainian society during the war, the development of social and cultural initiatives in the post-war period using the experience of many cells (archdiocese, dioceses, monastic congregations, parishes).*

Key words: *UGCC, Ukrainian society, Ukrainian culture, spheres of culture, spheres of culture, social work, cultural activity, national idea.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.170-178

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ СВІТОГЛЯДУ «УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ» В ХІХ СТОЛІТТІ

М. ТОМЕНКО, доктор політичних наук, професор, кандидат історичних наук
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Досліджено світоглядні цінності в поглядах та науковій діяльності першого ректора Київського університету Святого Володимира, видатного вченого Михайла Олександровича Максимовича. Розглянуто його життєвий шлях, наукове становлення, широту наукових інтересів та поглядів. Коло наукових інтересів М. Максимовича складало природничі та космологічні студії, етнографічні дослідження української історії, етнографії та фольклору, філософська творчість, в якій він вслід за Григорієм Сковородою увиразнює українську «філософію серця». Інтерес вченого до «малоросійської» тематики спричинив еволюцію Максимовича в бік проукраїнських поглядів. Покажемо в цьому контексті є його прагнення перетворити Київський університет на оазу українських науки та культури, де викладали б талановиті, високоосвічені особистості, зокрема Микола Гоголь. Відстоюється положення про те, що саме проукраїнські погляди Максимовича вплинули на недопущення його після одужання до адміністративних та наукових посад в Київському університеті. Особливу увагу приділено науковим працям науковця в галузі етнопсихології, особливостей української характерології, менталітету. Вартим уваги є висновок дослідника щодо «покірливого духу» росіян та «пристрасності, короткої твердості і сили почуття» українського духу. Максимович брав активну участь у філологічній дискусії з Михайлом Погодіним, відстоюючи положення щодо хронологічної першості та походження української мови від часів княжої України-Руси, самостійності української слов'янської історії. На підставі проведеного дослідження запропоновано самостійний науковий висновок щодо місії, громадянської позиції та ролі Михайла Максимовича як першого ректора Київського університету Святого Володимира та вченого у творенні української ідеї, світогляду «Українського світу» в період ХІХ століття.

Ключові слова: український світ, руський мир, українська етнопсихологія та історіософія, національний характер, походження української мови, схема та хронологія української історії.

Актуальність (Introduction). Як відомо, 8 листопада 1833 року було підтримано подання міністра освіти С. С. Уварова про заснування Імператорського університету Святого Володимира на базі перенесеного до Києва польського Кременецького ліцею. 18 жовтня 1834 року на посаду першого ректора Університету наказом імператора Миколи I було затверджено 30-річного професора кафедри ботаніки Московського університету, історика, етнографа, вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича.

Головною місією новоствореного університету Російська імперія вбачала у формуванні кадрів для утвердження

ідеології «єдиной, великой и неделимой России» та недопущення поширення прогресивних українських та європейських ідей. Натомість, перший ректор Михайло Максимович та низка інших викладачів та студентів прагнули застерегти право на вивчення в Університеті Святого Володимира української історії, мови, етнографії тощо. Тож від самого початку діяльності навчального закладу в Києві розпочалася боротьба між провладною ідеологією «руського мира» та спробою групи викладачів і студентів пропагувати цінності «українського світу». Про це вперше йшлося в статті автора «Щирий малоросіянин –

видатний вчений Михайло Максимович», опублікованій в колективній праці «Українська ідея. Перші речники» (Київ: Т-во «знання» України, 1994.180 с.).

Метою цієї статті є спроба знайти відповідь на запитання: як творилася ідеологія «українського світу» в Університеті Святого Володимира, що його створювали як форпост «руського мира» і що стало головною причиною недопущення першого ректора Михайла Максимовича на будь-які адміністративні посади після лікування – стан здоров'я чи активна наукова і громадська проукраїнська позиція.

Виклад основного матеріалу. Для багатьох Михайло Максимович – насамперед перший ректор Київського університету. Призначив Михайла Олександровича на цю посаду тодішній міністр народної освіти граф Сергій Уваров, вельми негативно налаштований щодо всього українського.

Чому в житті Максимовича, улюбленця московської салонної еліти, приятеля Олександра Пушкіна й Кондратія Рилєєва, стався такий різкий оберт?

Може, на ті часи його навряд чи й сам українофоб Уваров міг запідозрити в українських симпатіях? А може, саме тому, що запідозрив, і ректорство було свого роду почесним засланням?

Чому перебування Максимовича на посаді ректора було недовгим і завершилося поверненням (вигнанням) на терени його власного хутора Михайлова Гора? Чи лише через хворобу – справді тяжку і виснажливу? Чи, остаточно сформувавшись як послідовний українець, став для імперії вельми небезпечним?

До певного часу спостерігаємо, сказати б, світоглядну роздвоєність Михайла Максимовича. Розчахнутість, властиву Миколі Гоголю, та й поза ним не одному українському інтелігентові, в якому боролися притаманне, рідне, живе – і набуте, чуже, що агресивно

прагне опанувати, заволодіти. Світоглядні трансформації тривали протягом значного відтинку свідомого життя Михайла Максимовича і, зрештою, підштовхнули його до відкриття, що стало наріжним каменем історико-філологічної теорії про окремішність, самодостатність української нації. У цьому, вважаємо, викристалізувалася місія Максимовича як науковця і патріота-українця.

Михайло Олександрович Максимович – вчений-енциклопедист, незаперечний фахівець у царинах історії, філології, етнографії, ботаніки та багатьох інших галузях науки – народився 15 вересня 1804 р. на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині Черкащина), у дворянській сім'ї козацького старшинського роду.

П'ятеро Михайлових дядьків (братів матері, Гликерії Тимківської) були університетськими професорами. Найстарший – Ілля Федорович, доктор права і філософії, власне, і запропонував скерувати шестирічного Михайла на навчання до Золотоноші, а потім – до Новгород-Сіверської гімназії, відомої серйозним ставленням до науки, культури та прихильністю до українських ідей.

1819 р. Михайло вступає на словесний та природничий відділи філософського факультету Московського університету. А через два роки переходить на фізико-математичне відділення, остаточно визначившись із майбутнім фахом – ботанікою. Після закінчення навчання (1823 р.) залишається в університеті для науково-академічної праці. Певний час викладає ботаніку в Московській рільничій школі, від 1826 р. завідує ботанічним садом та гербарієм Московського університету. 1827 р. блискуче захищає магістерську дисертацію «О системах растительного царства».

Нам ще не раз доведеться застосовувати щодо Михайла

Олександровича визначення «перший». Так, у книзі «Основания ботаники» (1828–1831 pp.) М. Максимович уперше – і значно раніше за Ч. Дарвіна, який оприлюднив свою теорію 1859 р., – виклав цілу низку положень щодо клітинної будови організмів, походження живих клітин з неорганічної речовини, еволюції тваринного світу.

Знову-таки, першим в історії тодішньої імперії, Максимович видав природознавчу книгу для народу – «Книгу Наума о великом Божьем мире» (Москва, 1833 р.), де доступно виклав основні знання про будову Землі, Сонячної системи, Всесвіту.

1827 р. в Москві виходить збірка «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем», яка містить 127 пісень історичного, побутового, обрядового характеру з коментарями упорядника. Друге видання з'являється 1834 р. На той час Максимович зібрав уже понад дві з половиною тисячі пісень; їх він планував видати чотирма частинами, але світ побачила лише перша – козацькі пісні. Для покоління, що формувалося у 30-ті роки XIX ст., збірка мала не менше значення, ніж «Кобзар» Т. Шевченка. Радо вітала її появу «Руська трійця» – М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький (останній ще й власноруч переписав збірку).

Наміри Михайла Максимовича займатися ґрунтовними дослідженнями української історії, етнографії та фольклору мали надважливе завдання: пізнати і визначити особливості характеру українського народу та його долі у світі. Це повинно було неминуче привести його до необхідності науково довести винятковість українства. У цьому сенсі Максимович не лише відрізняється від тодішніх народників, які аполітично захоплювалися звичаями, мовою та піснями «простих людей», а й мислив та крокував далеко попереду

Свої філософські погляди М. Максимович викладає в «Письме о философии» (Телескоп, 1833, № 12).

Він тлумачить філософію не лише як любов до мудрості, збудовану на розрахунках розуму, а вслід за великим мислителем Г. Сковородою увиразнює українську «філософію серця». «Дійсна жива мудрість розуму базується на любові». Любов присутня скрізь і в усьому. Тож філософія може бути в кожному творі, у поезії, у житті. Філософські елементи є в кожній науці, й кожна наука має бути філософською наукою.

Погляди вченого на певні події та постаті в українській історії на той час були досить двоїстими. Прикметним у цьому сенсі видається його відгук на дискусію довкола постаті Івана Мазепи в журналі «Атеней» (1829 р.): «На думку критика, Мазепа був патріот. Але хіба таким уявляла його історія? Зовсім ні! Всі його дії ніскільки не показують у ньому самовідданої любові до Малоросії, історія уявляє в ньому хитрого, заповзятого честолюбця і корисника, який готовий був нічим не гребувати для себе, розкриває в ньому характер несумісний з великою любов'ю до Вітчизни!..» [1, с. 127].

У травні 1834 р. М. О. Максимович був призначений професором російської словесності й деканом першого відділення філософського факультету Київського університету, а в жовтні цього ж року – затверджений на посаду ректора. На той час його доробок налічував понад 100 наукових праць – із ботаніки, зоології, теорії та методології природознавства.

З ентузіазмом приступив до нових обов'язків. Мріяв перетворити новий виш на оазу українських науки та культури, де викладали б талановиті, високоосвічені особистості. Відомо, що звертався до урядового наставника Київського університету з клопотанням про призначення Миколи Гоголя професором історії.

Зауважу, що ректор М. Максимович мав солідні підстави пропонувати кандидатуру М. Гоголя на цю посаду. Гоголь на той час вельми

серйозно перейнявся українською історією. Про це свідчить його лист до Максимовича (листопад 1833 р.), у якому, зокрема, письменник зізнається: «Тепер я взявся за історію нашої України. Ніщо так не заспокоює, як історія. Мої думки починають литися тихіше і стрункіше. Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, чого до мене не говорили» [2, с. 59].

Гадаю, не в останню чергу рухало М. Максимовичем бачення перспектив спільної з Гоголем праці над історією України. Праці, що мала ґрунтуватися на спільних світоглядних цінностях, а отже, обіцяла бути плідною. Нині можна лише уявити, яких дослідницьких обривів міг сягнути цей унікальний тандем...

Між тим адміністративна робота ректора забирала левову частку сил і часу. «Я бачив ясно, – напише Максимович згодом, – що мені треба було або залишити викладання, або скласти з себе ректорство» [3]

Вирішив звільнитися від другого. У середині грудня 1835 р. його прохання задовольнили. Однак і викладацька праця стає для професора також дедалі складнішою. Відмовляють ноги, рука, слабшає зір – доводиться працювати зі студентами в себе на квартирі.

1841 р. Михайло Максимович виходить на відпочинок. Упродовж двох років лікується, затим повертається на кафедру російської словесності, але 1845 р. остаточно йде на пенсію.

Останній період життя вченого позначився глибокою депресією. Однак сильний характер, прагнення жити активно і творчо – перемагають. Остаточно бере гору українське начало: «Що я, “щирий малоросіянин”, і тепер, як раніш, і буду навіть до смерті, це дуже природньо; я не від роду варязького, а від малоросійського, – і я люблю Малоросію, люблю мову її народу, і пісні її, і її історію...» [4].

1846 р. М. О. Максимович тісно пов'язує свою діяльність із Кирило-Мефодіївським товариством. Особливо дружні стосунки ще раніше склалися з

Тарасом Шевченком. Вирішено було видавати журнал. Михайло Олександрович готує видання літературних пам'яток доби Київської Русі. Однак спільна праця перервана арештами кирило-мефодіївців. Гулак, Костомаров дістали заслання; Шевченка відправили до Оренбурга, затим – до Новопетровської фортеці. Щодо самого Максимовича слідство дійшло висновку: «Із паперів Куліша та Білозерського стали відомі кілька нових імен по Слов'янському товариству: чиновник канцелярії Київського військового губернатора Рігельман, Максимович, Бодяньський та інші. Хоча в листах їхніх проглядається головна ідея – любов до слов'янства і особливо до Малоросії, проте важко вирішити, чи всі із означених осіб брали участь у політичних злочинних намірах, чи деякі з них лише поділяють вчені праці слов'янофілів» [5].

М. Максимович продовжує дослідження в історичній, археологічній та краєзнавчій царинах. Готує до збірника «Малороссийских песен» додаток – «Голоса украинских песен» з мелодіями 25 українських пісень, котрий упорядковує з допомогою відомого композитора О. Аляб'єва. Затим береться до ґрунтовного дослідження «Дни и месяцы украинского селянина», в якому планує дати широку картину життя і побуту селянства. Перша частина – «Весна» – підготовлена у 1956 р. Друга – «Лето» – була готова лише в рукописі, решта – «Осень» та «Зима» – залишилися недопрацьованими. У цій роботі описує вірування, звичаї та обряди у великі християнські свята – Святий вечір («Кутя»), Різдво («Роздво»), Богоявлення («Хрещення»), Трійцю («Трійця») та інші; аграрні обряди, важливі у житті хліборобів.

Вчений робить унікальну спробу: виявити й охарактеризувати різницю між психологією українців та росіян. Дослідник фольклору

насамперед вказує на особливості характеру пісень.

У піснях російських вчений виявляє «дух, покірний своїй долі і підлеглий її волі. Росіянин не зник брати участь в перевороті життя... Він бажає немов відділитися од усього, ...закривши рукою вухо, хоче начеб загубитися в звуку. Через це російські пісні визначаються глибокою тугою, безнадійним забуттям» [6].

Українські пісні, «виявляючи боротьбу духа з долею, відрізняються поривами пристрасті, короткою твердістю і силою почуття, але і природністю вислову. В них бачимо не забуття й не безнадійний сум, але більше гнів і тугу; в них більше дії». Український «дух, не знаходячи ще в собі самому особливих форм для повного вияву почуття, що зароджується в його глибині, мимоволі звертається до природи, з якою він через своє дитинство ще приятелює, і в її предметах бачить, відчуває щось подібне до себе» [7].

Отже, можна з повним правом заявити, що Михайло Максимович був одним з перших вчених, які почали досліджувати особливості української характерології, або менталітету. Це дослідження, власне, засвідчило особливість і неповторність рис української спільноти, окремішність місця українців серед інших народів.

Історико-філологічна концепція М. Максимовича дістала подальший розвиток у дискусії вченого з російським істориком М. Погодіним, за теорією якого на теренах Київської Русі до XIII ст. мешкали «великороси», а українці з'явилися тут лише тоді, коли «великороси» взялися колонізувати Московію. У листі до російського колеги вчений пише: «Саме те відчуження нас, малоросіян, від нашої Придніпровської батьківщини, від нашого Києва і всього нашого давнього історичного життя, так багато значущого в спільному житті руського світу, – це відчуження від нас наших давньокиївських письменників і

подвижників... і змушує мене вступити в полеміку з тобою, на стільки ж історичну, на скільки й філологічну...» [8].

Аналізуючи оригінали «Повісті временних літ», «Слова о полку Ігоревім», інші давньоруські пам'ятки, М. Максимович відзначає їхній яскраво давньоукраїнський характер. Головна проблема аналізу старокиївських джерел, розмірковував Михайло Олександрович, те, що не лише літописи, грамоти, а й твори окремих людей дійшли до нас у північноросійських списках, не раніше XIV століття, усипані багаточисельними слідами великоросійської говірки – суздальської у Лаврентія, новгородської – у писців Іпатьєвських тощо. Проте навіть за умов великого наносного шару великоросійської говірки, що належить до пізніших переписувачів, залишилися явні сліди мови малоросійської, котра відноситься до древніших оригіналів (Нестор-літописець, Київський та Волинський літописи, «Слово о полку Ігоревім»).

Свою позицію він остаточно обґрунтовує в «Історії давньої руської словесності» (1839 р.). Саме в цій праці вчений доводить, що українська мова (він називає її південноруською) більш давня, ніж російська, а її стосунок до останньої – такий, скажімо, як до чеської, польської чи словацької...

Наслідком дискусії – знову ж таки вперше! – стала масштабна популяризація української ідеї на теренах усїєї Російської імперії. Але найважливіше, що один із теоретиків російської великодержавницької позиції Михайло Погодін наприкінці свого життя в листі від 28 червня 1871 року до свого недавнього опонента Михайла Максимовича визнав:

«Втім про це сперечатися нічого: кожний може залишитися при своїй думці. А от великоросіянство полян лежить у мене на серці, і бажав би я, щоб воно було доведено міцніше» [9].

Важливим було і звернення Михайла Максимовича до хронології української історії, що є однією з найважливіших проблем в теорії історії. Приводом до написання статті з цього питання стала робота Кокошкіна «Три місяця на Волині» («День», 1837, № 4) та низка інших ненаукових статей, що нібито земля і князівство Київське завжди належали до Польської корони. Викриваючи такі погляди, Михайло Максимович у своїй статті «Нечто о земле Киевской» пропонує таку хронологію української історії:

864–1240 рр. – Київська держава.

1240–1320 рр. – Київське князівство під монголо-татарською владою.

1320–1569 рр. – Київське та Переяславське князівства приєднані до Великого князівства Литовського. У цей період необхідно говорити про значну автономію українських земель, оскільки довгий час князівством керували руські князі до смерті Симона Олександровича та Омельковича. Пізніше ці посади обіймали русини, литвини, а згодом волинці.

1569–1654 рр. – у результаті Люблінської унії українські землі Великого князівства Литовського переходять до Польщі, але й у цей період польський король зобов'язувався давати всі чини і посади жителям землі Київської.

1654–1764 рр. – Київсько-Переяславські землі, чи Україна, разом із Запоріжжям входить до Московської держави із застереженням автономії.

1764 р. – ліквідовано Малоросійську Гетьманщину, що її створив Богдан Хмельницький та і до складу якої входили Київщина, Чернігівщина [10].

Не зважаючи на прихильність Михайла Максимовича до ідеї спільного походження українського, російського та білоруського народів, що вийшли з однієї держави – Київської Русі, а також відсутність окремого розгляду Галицько-Волинського періоду та ще

ряд істотних деталей, можемо стверджувати, що вчений розглядає українську історію як окрему, що має свій самостійний шлях і природне право на існування. На думку автора, це була спроба першого наукового викладу хронології української історії. Пізніше цей підхід обґрунтував відомий історик Володимир Антонович, а остаточно сформулював Михайло Грушевський у своїй статті «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства».

Варто нагадати й принципову наукову позицію Михайла Олександровича в обстоюванні слов'янського походження Київської держави в дискусії з прихильниками «норманської теорії». За мету написання роботи «Откуда идет Русская земля» вчений поставив довести, «що руська земля почалася і розповсюджувалася з Києва і що руси були варягами і норманами племені слов'янського, а не скандинавського і не фінського...» (Максимович М. Откуда идет Русская земля. К., 1837. С. 3.)

Михайло Максимович висловив надзвичайно сміливу на той (і не лише на той!) час думку про скасування анафема Іванові Мазепі – беззаперечне свідчення про кардинальні зміни в його оцінці постаті великого гетьмана. Так, у листі до багатолітнього редактора газети «Киевские епархиальные ведомости» П. Лебединцева вчений відверто пропонує, «що може...вже зняти анафему в Києві з того, якого пам'ятників стільки в Києві – і Лаврська кам'яна огорожа, і Нікольський собор, і Братська Богоявленська церква, хто золотив своїм коштом і верхи колишньої Лаврської великої церкви, котрі від громового удару згоріли; старанням якого відновлена стародавня єпархія переяславська і збудований там Вознесенський собор і ін. 157 років вже проклинали його щорічно. І якщо прокляття було накладено на нього і його однодумців, і знято з останніх – за велінням царським, то з нього можна

теж, врешті, зняти по милостивій волі царській, церковним проханням Києва...» [11].

Як бачимо, на зміну світоглядній «двоїстості» вченого прийшла чітка визначеність у сповідуванні та обстоюванні української ідеї.

Участь Максимовича у діяльності Кирило-Мефодіївського братства; дружба з Тарасом Шевченком; сміливі заяви на захист українських мови, історії, права українців на національну ідентичність – остаточно утвердили в очах тодішніх владців небезпечність вченого. Спроби повернутися до викладацької діяльності в Київському університеті чи деінде стикаються з відмовами. Не допомагають листи до колег-професорів і міністра Уварова.

Більше десяти років Михайло Олександрович отримує відмови у працевлаштування в Києві на будь-яку посаду. «Тепер закінчується десятий рік, як я у відставці, в теперішньому вересні почнеться вже 47 рік життя мого, і мені шкода, що мої кращі робочі роки проходять не з тією корисністю, якою могла б від них бути для батьківщини і науки, за обставин і засобів більш сприятливих» [12].

Останні роки життя Михайло Максимович провів у рідній Михайловій Горі – у творчих пошуках і роздумах, покликаних осмислити історичну роль України та її знакових постатей. Безумовно, він потребував дружньої підтримки й духовного опертя. Серед тих, хто підтримував опального вченого, найперше згадаємо Тараса Шевченка. Під час роботи над псалмами для народу М. Максимович звертається до Т. Шевченка: «Привіт і поклін! Як ти себе маєш, земляче... І як здравствує твоє розумне чоло...будь ласкавий, подивись на ці псалми пильненько, і що не до ладу, одміть мені все до посліднього слова...» [13].

Улітку 1859 р., під час свого останнього приїзду до України, Шевченко навідався до Михайлової Гори. Товаришування, перерване

поетовим засланням, відновилося. А в особі дружини Максимовича – Марії Василівни (в дівоцтві Товбич) – Кобзар знайшов іще одного вірного друга. Шевченко створив прекрасний портрет Марії Максимович, подарував їй автограф свого вірша «Садок вишневий коло хати...».

А ще, мріючи про щасливий родинний затишок, просив знайти йому дружину, що за своїми якостями була би схожою на неї.

Подружжя Максимовичів пропонувало Шевченкові оселитися в їхній садибі в Прохорівці, однак поет розривався між прагненням втілити свої великі творчі плани й бажанням спокійно жити на березі рідного Дніпра.

Принагідно зауважу, що з Михайлової Гори Шевченко не раз милувався краєвидами протилежного Дніпрового берега, й Канівські гори зачарували поетове серце. Він не лише прагнув оселитися в цій любій місцині, а й у своєму «Заповіті» висловив бажання саме тут бути похованим: «...Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, Як реве ревучий...»

Звістка про смерть друга тяжко вразила Максимовича. Коли труну з тілом Т. Шевченка привезли до Чернечої гори, Михайло Олександрович дістався човном до місця поховання і над могилою прочитав землякам свій вірш на смерть Кобзаря:

Сподівалися Шевченка
Сей год на Вкраїну;
А діждалися побачить
Його домовину.
Стоїть в Каневі, в соборі,
Вся квітами ввита;
По-козацьки – червоною
Китайкою вкрита.
Їдуть люди, – перед нею
Поклон покладають
І за душу Кобзареву
Господа благають... [14].

Висновки і перспективи (Discussion). Проведене дослідження дає підстави зробити кілька висновків, які, можливо, проливають світло на те,

що на початку цієї статті названо життєвою і світоглядною таємницею Максимовича.

Видатний вчений міг стати правдивою окрасою науки в імперській Росії. На це він мав блискучі здібності в багатьох галузях науки й безцінний дар дослідника-першовідкривача.

Однак М. Максимович обрав шлях опального «інакодумця». І місце вигнання вченого стало місцем його триумфу як мислителя і творця державницької свідомості, чий науковий дослідження та громадська діяльність дають право називати його серед найвизначніших діячів української історії XIX століття. Наукові висновки М. О. Максимовича про необхідність окремого, цілісного розгляду української історії; історичний шлях та значущість української мови; особливості характерології українців склали передумови для становлення української історіософської школи.

Без перебільшення, Михайло Максимович своєю працею зводив підмурівок українського національного самоусвідомлення та прагнув творити «Український світ» в Київському університеті Святого Володимира, якому Російська імперія планувала роль форпосту «русского мира» в тодішній Україні.

У цьому – високий сенс, велична місія й велика таємниця світоглядних метаморфоз видатного українця, помножених на потужний інтелект і наснажених силою любові до свого, єдиного, рідного.

Список використаних джерел

1. Острянин Д. Світогляд М. О. Максимовича. К., 1960. С. 127
2. Письмо Н. Гоголя к М. Максимовичу 9 ноября 1833 г. // Кулиш П. Опыт биографии Н. В. Гоголя со включением до сорока писем. СПб., 1854. С. 59
3. Письмо М. А. Максимовича к NN. Киевская старина. 1898.

4. Максимович М. А. Письмо к М. Погодину. Киевская старина. 1898.

5. Журнал слідства III відділення в справі Кирило-Мефодіївського товариства // Кирило-Мефодіївське товариство в 3-х т. К., 1990.

6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. С. 98.

7. Максимович М. Новые письма к М. Погодину. О старобытности малороссийского наречия. М., 1863. С. 9–10.

8. Письмо М. П. Погодина к М.А. Максимовичу 28 августа 1871 года // Киевская старина. 1904. Т. LXXXVI. Сентябрь. С. 76

9. Максимович М. Нечто о земле Киевской / /Украинец. 1864. С. 5

10. Переписка М. А. Максимовича и П. Г. Лебединцева // Киевская старина. 1904. Сентябрь.

11. Скорбная страничка из жизни М. А. Максимовича // Киевская старина. 1898. LXIII. Октябрь. С. 137

12. Лист М. Максимовича до Т. Шевченка. 15 березня 1858 р. // Рукописний відділ ЦНБ ім. В. Вернадського.

13. Максимович М. На похорон Т. Шевченка // Основа. 1861. № 6.

Reference

1. Ostrianyn D. Svitohliad M. O. Maksymovycha. K., 1960. S. 127
2. Pysmo N. Hoholia k M. Maksymovychu 9 noiabria 1833 h. // Kulysh P. Opyt byohrafyy N. V. Hoholia so vkluchenyem do soroka pysem. SPb., 1854. S. 59
3. Pysmo M. A. Maksymovycha k NN. Kyevskaia staryna. 1898.
4. Maksymovych M. A. Pysmo k M. Pohodynu. Kyevskaia staryna. 1898.
5. Zhurnal slidstva III viddilennia v spravi Kyrylo-Mefodiivskoho tovarystva // Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo v 3-kh t. K., 1990.
6. Chyzhevskyi D. Narysy z istorii filosofii na Ukraini. S. 98.

7. Maksymovych M. Новые письма к М. Pohodynu. O starobynosti malorossyiskoho narechyia. M., 1863. С. 9–10.

8. Pysmo M. P. Pohodyna k M.A. Maksymovychu 28 avhusta 1871 hoda // Kyevskaia staryna. 1904. T. LXXXVI. Sentiabr. С. 76

9. Maksymovych M. Nechto o zemle Kyevskoj/ /Ukraynets. 1864. С. 5

10. Perepyska M. A. Maksymovycha y P. H. Lebedyntseva // Kyevskaia staryna. 1904. Sentiabr.

11. Skorbnaiia stranychka yz zhyzny M. A. Maksymovycha // Kyevskaia staryna. 1898. LXIII. Oktiabr. S. 137

12. Lyst M. Maksymovycha do T. Shevchenka. 15 bereznia 1858 r. // Rukopysnyi viddil TsNB im. V. Vernadskoho.

13. Maksymovych M. Na pokhoron T. Shevchenka // Osnova. 1861. № 6.

ACTIVITY AND SCIENTIFIC HERITAGE OF MYKHAILO MAKSYMOVYCH IN THE CONTEXT OF CREATING THE WORLDVIEW OF THE “UKRAINIAN WORLD” IN THE 19TH CENTURY

M. Tomenko

Abstract. *The worldview values in the views and scientific activities of the first rector of St. Volodymyr University of Kyiv, the outstanding scientist Mykhailo Olexandrovych Maksymovych, have been studied. His life path, scientific formation, breadth of scientific interests and views are considered. The circle of Maksymovych's scientific interests were natural and cosmological studies, ethnographic studies of the Ukrainian history, ethnography and folklore, philosophical work, in which he, following Hryhoriy Skovoroda, expresses the Ukrainian "philosophy of the heart". The scientist's interest in "Little Russian" topics caused Maksymovych's evolution towards pro-Ukrainian views. Indicative in this context is his desire to turn Kyiv University into an oasis of the Ukrainian science and culture, where talented, highly educated personalities, in particular Mykola Hohol, would teach. Those were Maksymovych's pro-Ukrainian views that influenced his exclusion from administrative and scientific positions at Kyiv University after his recovery. Special attention is paid to the scientific work of the researcher in the field of ethnopsychology, peculiarities of the Ukrainian characterology, and mentality. The conclusion of the scientist regarding the "submissive spirit" of Russians and the "passion, short firmness and strength of feelings" of the Ukrainian spirit is worthy of attention. Maksymovych actively participated in a philological discussion with Mykhailo Pohodin, defending the provisions on the chronological primacy and origin of the Ukrainian language since the time of princely Ukraine-Rus', and the independence of the Ukrainian Slavic history. Based on the conducted research, an independent scientific conclusion is offered about the mission, civic position and the role of Mykhailo Maksymovych as the first rector of St. Volodymyr University of Kyiv and the scientist in the creation of the Ukrainian idea, the worldview of the "Ukrainian world" in the 19th century.*

Key words: *the "Ukrainian world", the "Russian world", the Ukrainian ethnopsychology and historiosophy, national character, origin of the Ukrainian language, scheme and chronology of the Ukrainian history.*

ФІЛОСОФІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.144-151

УДК 378:811.124

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

О. Ю. БАЛАЛАЄВА, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
ORCID: 0000-0002-2675-5554

E-mail: olena.balalaeva@gmail.com

О. О. БОЙКО, студентка 4 курсу спеціальності «Журналістика»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. За даними ЮНЕСКО, глобальна картина свідчить про недотримання гендерного балансу щодо репрезентації жінок у сучасному медіаконтенті. Ситуація в Україні лише підтверджує глобальну картину, а статистичні дані свідчать про її погіршення (за даними щорічного Індексу глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Index), 2021 року позиція Україна знизилася на 15 пунктів порівняно з 2020). Регулярний моніторинг масмедіа показує, що у національних і регіональних ЗМІ України дедалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів. Це підкреслює актуальність проблеми та нагальну потребу її всебічного дослідження. Мета дослідження – проаналізувати особливості репрезентації жінок у сучасних українських медіа, простежити еволюцію образу жінки на шпальтах газети «Вечірній Київ». У дослідженні застосовано методи аналізу статистичних даних всеукраїнських моніторингових для визначення особливостей репрезентації образу жінки в медіа та аналізу архівних матеріалів для дослідження еволюції образу жінки на шпальтах українських газет. У результаті аналізу з'ясовано, що залежно від етапу розвитку суспільства змінюється і образ жінки у ЗМІ – ударниці, домогосподарки, ляльки тощо. Можемо стверджувати, що 2022 року в ЗМІ з'явився новий образ жінки – громадянки України. Це складний образ, який інтегрує в собі різні іпостасі: дружини, матері, коханої, працівниці, господині, волонтерки, захисниці та інші, але не тотожний кожному. Він не дорівнює сумі стереотипів, а є новим інтегрованим образом, ключовим елементом у конструкті якого є національна самосвідомість. Жінка постає як громадянка демократичного суспільства, свідомо та активна виразниця національних інтересів і національного духу, яка нарівні з чоловіками робить внесок у загальну справу, виражає готовність і волю до здійснення національної мети – перемоги над ворогом і визволення батьківщини.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерний баланс, образ жінки, медіадискурс, медіаконтент.

Актуальність (Introduction). За рекомендацією ЮНЕСКО щодо гендерного виміру плюралізму медіа, ЗМІ мають відображати реальність чоловіків і жінок у всій її різноманітності. «Медіа

можуть як перешкоджати, так і прискорювати структурні зміни, спрямовані на досягнення гендерної рівності. Нерівність у суспільстві відтворюється в медіа. Ця нерівність стає

ще більш помітною, коли йдеться про присутність жінок у медіаконтенті як з точки зору якості, так і кількості, а також те, що жінки нечасто виступають у ролі експертів» [5, с.44].

В Україні протягом останнього року ситуація щодо гендерного балансу значно погіршилася – за даними щорічного Індексу глобального гендерного розриву, 2021 року Україна посіла 74 місце зі 156 країн [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Теоретичні та практичні аспекти проблем гендерного балансу в ЗМІ висвітлено у працях А. Волобуєвої, Ю. Гончар, І. Киянка, С. Кушніра, С. Котової-Олійник, Т. Кравець, М. Маєрчик, Т. Марценюк, Л. Мацько, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, Т. Старченко, О. Панченко, О. Плахотнік, О. Синчак, О. Слінчук, Б. Стельмаха, Л. Чернявської, Ю. Штурхецького, О. Ярош та ін. Проте регулярний моніторинг масмедіа свідчить, що у національних і регіональних ЗМІ України дедалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів. Це підкреслює актуальність проблеми та нагальну потребу її всебічного дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати особливості репрезентації жінок у сучасних українських медіа, простежити еволюцію образу жінки на шпальтах газети «Вечірній Київ».

У дослідженні застосовано **методи** аналізу статистичних даних всеукраїнських моніторинрів – для визначення особливостей репрезентації образу жінки в національних та регіональних медіа та аналізу архівних матеріалів для дослідження еволюції образу жінки на шпальтах українських газет.

Результати (Results). Матеріалом дослідження слугували публікації на шпальтах найдавнішої діючої газети столиці «Вечірній Київ»

(заснована в 1927 р.). Репрезентація образу жінки у радянських газетах віддзеркалює офіційне замовлення держави і партії щодо формування образу ідеальної жінки у свідомості громадян як активної та рівноправної будівниці соціалізму.

У періодичній пресі також постійно повідомлення про досягнення жінок на державному та місцевому рівнях, пропонують соціально схвальні рольові моделі, образ думок ставлення до дійсності. Оскільки ця тематика призначалася передусім для жіночої аудиторії, в двох третинах пропонованих тем головними дійовими особами в тих чи інших іпостасях виступали жінки. Насамперед, визначалася роль жінок у будівництві соціалістичного суспільства, наголошувалося, що жінка в СРСР «...рівноправний громадянин соціалістичного суспільства», Неодноразово підкреслювалася «Роль жінки в колгоспному будівництві», окреслювалися ключові ролі і завдання жінок: «...у боротьбі за новий економічний і культурний розквіт нашої соціалістичної батьківщини» [6].

Отже, образ жінки в ЗМІ, пропагований радянською ідеологією – це передусім обрах жінку-трудівниці. Від кінця 40-х і до початку 80-х років, у газеті – на першій шпальті було обов'язкове вітання зі святом від ЦК КПРС. Інколи світлини «передовичок» праці, а в номері газети – історії радянського жіноцтва, яке працює в колгоспах, на фермах, фабриках, заводах. Переважно цього дня згадували заслуги жінок робітничих професій (особливо в післявоєнні часи, та в період 50-70-х, коли активно розбудовували комунізм).

Розглянемо, як подавали образ жінки у газеті 8 березня – у Міжнародний жіночий день. На шпальтах газети «Вечірній Київ» образ жінки спочатку подавався як емансипованої

та «звільненої з кухонного рабства», що нарівні з чоловіками працює на складних виробництвах. Проте цей день сприймався саме як символ боротьби за права лише до 1965 року, після якого було прийнято постанову про запровадження 8 березня вихідним днем. Це перетворило державне відзначення боротьби за права жінок на домашнє свято із даруванням квітів і солодоців.

Ще один образ радянської жінки, який з року в рік згадували в цей день був образ матері. У 80-і роки цього дня починають згадувати не лише про робітниць і колгоспниць, й про представниць інтелігентці: вчительок, юристок, артисток, фельдшерок, керівниць підприємств тощо.

«Невтомні трудівниці», «працьовиті», робітниця, ударниця – переважно так характеризує преса жінок, вартих наслідування. Жінки, які переймаються власним зовнішнім виглядом або сфокусовані на особистому житті, підлягають осуду та критиці і стають героїнями анекдотів та фельєтонів, які друкують газети.

З падінням СРСР образ жінки трансформується під впливом західних ЗМІ, в пресі починає панувати установка на зовнішню привабливість, екстравагантність, успішність жінки. На сторінках газет домінують два образи: домогосподарка і лялька-красуня, що насаджувало моделі фемінності, які не передбачали розвитку особистості, творчих здібностей тощо [7].

Тиражування такої моделі триває в сучасних ЗМІ і дотепер. Водночас наявна й протилежна тенденція – до висвітлення образу жінки з позицій гендерночутливої журналістики.

8 березня 2021 року «Вечірній Київ» запропонував кілька матеріалів, де образ жінки подано з позицій

гендерночутливої журналістики. Передусім привертає увагу матеріал про «Марш за права жінок, який відбувся цього дня на Михайлівській площі», де зібралися кілька сотень жінок та чоловіків, які вийшли вимагати ратифікувати Стамбульську конвенцію та висловити свою позицію щодо прав жінок [4]. На марші учасники та учасниці також вимагали припинення урізання соціальних гарантій для тих, хто втратили роботу, створення безпечних умов праці для жінок, які зайняті у сферах із високим ризиком зараження Covid19, забезпечення доступу до всіх медичних та профілактичних послуг, відкриття державних шелтерів у різних регіонах України для жінок, які зазнають домашнього насилля та справедливого розслідування випадків насилля з боку ультраправих організацій. Газета повідомляє, що 2021 р. марш намагався привернути увагу до наслідків пандемії COVID-19, що суттєво вплинула на життя людей в усьому світі, змінила звичний ритм функціонування суспільства, загострила соціальні проблеми та спричинила появу нових викликів. Найбільше негативні наслідки пандемії відбилися на жінках (рівень домашнього насильства в умовах карантину стрімко зріс, натомість відповідальність тих, хто здійснює насильство, досі не є безумовною перед законом; 82% людей, зайнятих у сфері охорони здоров'я, – це жінки. Водночас працівниці цих сфер не отримують необхідних ресурсів для створення безпечних умов праці. Саме жінки опинилися на передовій боротьби із вірусом та його наслідками. На жінок було покладено ще більший обсяг репродуктивної та доглядової праці. Жінки мають доглядати літніх родичів, виховувати дітей, слідкувати за здоров'ям родини, займатися «хатніми

справами» та доглядовою працею поряд із роботою) [4].

Іншим, не менш цікавим матеріалом, опублікованим 8 березня 2021 р., була стаття про початок мистецького марафону, присвяченого гендерній рівності. Це марафон HeForShe Arts Week, що об'єднує музеї, галереї, кінотеатри та інші арт-інституції навколо теми ґендерної рівності та прав людей. «Вечірній Київ» повідомляє, що за підтримки ООНВ Жінки в Україні та Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) запустили освітній арт-проект «Наука – це вона», покликаний відновити історичну та гендерну справедливість щодо видатних українських науковиць, адже інтелект, працелюбство, талант та відданість свої справі не залежать від статі та віку! Проект є частиною кампанії ООН Жінки «Покоління рівності», з популяризації гендерного паритету серед молоді та забезпечення лідерства жінок в технологіях та інноваціях. У цьому ж матеріалі видання проанонсувало і вручення премії Women in Arts за досягнень жінок у мистецтві.

Не обійшлося й без традиційних портретних замальовок. З нагоди 8 березня «Вечірній Київ» зробив добірку інтерв'ю, в яких киянки розповіли про свої улюблені, цікаві та відповідальні професії [3]. З-поміж них:

– пілотеса Вікторія Арделян (журналісти «Вечірнього Києва» познайомилися з жінкою, яка втілила у життя свою дитячу мрію про небо і продовжила династію авіаторів і яка ламає стереотипи щодо гендерних різниць у професії льотчика);

– водійка трамвая Ольга Заболотна («Вечірній Київ» знайомить читачів жінкою, яка вже майже пів століття керує пультом трамвая);

– тортівниця Крістіна Дольник (створює надзвичайні торти і має замовлення вже до 2023-го року.

Журналісти «Вечірки» запитали у Крістіни, яка сьогодні є засновницею власного бренду Dolnyk Art Cake, про її шлях до успіху);

– чергова метро Наталія Маслянич (працює в столичному метрополітені вже більше ніж 13 років);

– автогонщиця Галина Алмазова (жінка, яка має звання «Народний Герой України», військова волонтер-парамедикія з позивним «Вітерець» розповіла які важкі випробування можуть здолати українські жінки на шляху до успіху);

– машиністка фунікулера Наталія Шеховцова (у професії вже 10 років);

– директорка заповідника Влада Литовченко (у минулому, знаменита модель, і успішна менеджерка модельного бізнесу а нині директорка Вишгородського історико-культурного заповідника розповіла «Вечірньому Києву» про зміни і зростання в професії) [3].

Саме з таких замальовок складається новий образ жінки, як її бачать сучасні медіа – активної борчині за власні права, проте бореться вона не проти чоловіків, а проти стереотипів, соціальні ролей та моделей поведінки, які побутують у суспільстві. Така жінка не претендує, а має власне місце в політиці, науці, мистецтві, опановує нові професії, не боїться змін, порушує стереотипи щодо розподілення гендерних ролей у суспільстві.

З початком повномасштабної війни в Україні, змінився й образ жінки в засобах масової інформації. Сьогодні жінки несуть військову службу у Збройних Силах України нарівні з чоловіками, зокрема і на офіцерських посадах, їм забезпечено рівний доступ до військових звань. Жінки у дзеркалі газети не просто покірні, лагідні й ніжні створіння, які люблять прикраси, одяг, квіти – вони пліч-о-пліч з чоловіками боронять

Батьківщину на фронті і забезпечують надійний тил.

За результатами моніторингу українських медіа, проведеного Волинським прес-клубом «Гендерночутливий простір сучасної журналістики» у квітні 2022 року [2], представленість жінок у друкованих

медіа більша, ніж в онлайн-виданнях: в третині випадків жінки є експертками, і в чверті випадків – героїнями матеріалів про війну. Ключовими темами в межах загальної воєнної тематики, де фігурували жінки, були: волонтерство, політика та підтримка переселенців (рис 1).

Рис. 1. Теми війни, де фігурували чоловіки та жінки (джерело: Волинський прес-клуб [2])

Загалом у суто мілітарних контекстах і як герої публікацій, і як експерти домінують чоловіки. Однак відсоток жінок зріс у кілька разів: якщо у лютому вони були експертками і тою чи іншою мірою коментували питання, пов'язані з війною/армією лише в 16% випадків, то у квітні – в 27% випадків. При чому – не лише як матері чи доньки загиблих бійців, а й і як активні учасниці процесів, пов'язаних із війною. Схожа ситуація і з жінками, які фігурували в публікаціях, але не коментували подій чи ситуацій (тобто були героїнями, але не експертками): у лютому їхня кількість складала всього в 6%, тоді як у квітні – 21%. Волонтерська тема є майже збалансованою – у публікаціях чоловіків

лише на кілька відсотків більше, ніж жінок [2].

Найчастіше жінки коментували події та ситуації в контексті війни у херсонських, харківських, черкаських, чернівецьких та хмельницьких медіа, чоловіки – у сумських, львівських, запорізьких, донецьких, луганських, житомирських. Якщо розглядати увесь контент гіперлокальних медіа, то найбільш гендернозбалансованим був контент черкаських медіа (46% експерток і 54% експертів, 48% героїнь і 52% героїв). Жінки як експертки майже однаковою мірою з експертами присутні у матеріалах київських (51%), хмельницьких (44%), херсонських (44%),

харківських (42%), кіровоградських (40%) видань [там само].

Розглянемо, яким є образ жінки в матеріалах «Вечірнього Києва», опублікованих 8 березня 2022 року. Загалом лише кілька публікацій мали вітальний характер. Таким є нарис «8 березня: як вітають жінок у Києві», який починається словами «Вітаємо зі святом наших ніжних, мужніх і відважних жінок! Бажаємо найбільшої розкоші – життя в мирі, спокої, без війни! Ми працюємо і життя продовжується!» [8]. Так, співробітники Дарницького зеленбуду вітали весняними квітами породіль у лікарнях, адже життя триває! Чоловічий колектив КАРС «Київська служба порятунку» також привітав жінок зі святом 8 березня зі словами «тільки ви даруєте нам надію і віру в наближення перемоги».

А чоловіки 72-ї ОМБр ім. Чорних Запорожців змалювали такий образ українки: «Наші любі козаки – Ви стали надійною опорою та підтримкою в цей непростий час. Ви бережете спокій наших думок. Ви знаходите слова підтримки, та пояснення для дітей на непросте питання «що таке війна?». Ви нехтуючи своєю безпекою, віддаєте останні сили щоб нагодувати незнайомого Вам захисника України. Ви із тяжким серцем і в сльозах – благословляєте нас на боротьбу за рідний край. Ви на рівні із чоловіками взялися до зброї і нищите ворога» [8].

«Вечірній Київ» розмістив й інформацію про те, що мер столиці Віталій Кличко привітав жінок-військових із 8 березня подарував їм червоно-жовті тюльпани та опублікував вітання очільника Києва: «Зі святом весни вас, наші найкращі, найгарніші й найнадійніші! І ті, хто боронить сьогодні Україну, і ті, хто забезпечує тил та пригортає до серця наших дітей!».

Світова преса теж 8 березня 2022 року публікувала на перших шпальтах фото українських жінок, проте тут

переважає образ жертви. *The Times* публікує образ українки, яка частково засліпла внаслідок російських обстрілів, коли снаряд зруйнував її будинок у Харкові. Газета пише, що жахливі поранення, отримані мирними жителями, пояснюють дії «краще, ніж будь-яка військова карта». *Metro* та *Financial Times* теж розмістили на перших шпальтах фото українок, які через війну були змушені покинути власний дім.

Висновки і перспективи (Discussion). Можемо стверджувати, що 2022 року в ЗМІ з'явився новий образ жінки – *громадянки України*. Це складний образ, який інтегрує в собі різні іпостасі: дружини, матері, коханої, працівниці, господині, волонтерки, захисниці та інші, але не тотожний кожному. Він не дорівнює сумі стереотипів, а є новим інтегрованим образом, ключовим елементом у конструкті якого є національна самосвідомість. Жінка постає як громадянка демократичного суспільства, свідомо та активна виразниця національних інтересів і національного духу, яка нарівні з чоловіками робить внесок у загальну справу, виражає готовність і волю до здійснення національної мети – перемоги над ворогом і визволення батьківщини.

Список використаних джерел

1. Балалаєва О. Ю. Класифікація жанрів новинної журналістики: вітчизняні та зарубіжні підходи. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації». 2017. Вип. 12. С. 36-39

2. Війна, медіа і гендер... Як ситуація в країні впливає на контент (результати квітневого моніторингу 2022). Волинський прес-клуб. URL: http://volynpressclub.org.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=10&Itemid=21 (дата звернення: 18.05.2022).

3. Жінки у сучасному Києві: захоплюючі історії. Вечірній Київ. 08 березня 2021. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/50310/> (дата звернення: 18.05.2022).

4. На Михайлівській площі пройшов Марш за права жінок. Вечірній Київ. 08 березня 2021. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/50359/> (дата звернення: 18.05.2022).

5. Посібник із впровадження Рекомендації CM/Rec (2013) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо гендерної рівності та медіа. Київ, 2017. 51 с.

6. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика, 2011. Вип. 16. С. 162-174.

7. Сушкова О.М. Періодичні видання для жінок в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 10.01.08. Львів : 2005. 18 с.

8. 8 березня: як вітають жінок у Києві. Вечірній Київ. 08 березня 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/62422/>

9. Balalaieva O. The problem of gender balance in Ukrainian media: outlines of a solution. *Euromentor*. 2019. No. 3. P. 79-92.

10. Global Gender Gap Report 2021. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

References

1. Balalaieva, O.Yu. (2017). Classification of genres of news journalism: domestic and foreign approaches. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. Karazin. Series "Social Communications"*, 12, 36-39.

2. War, media and gender ... How the situation in the country affects the content (results of the April, 2022 monitoring). (2022). *Volyn Press Club*. Retrieved from: <http://volynpressclub.org.ua/index.php?opti>

on=com_content&view=category&layout=blog&id=10&Itemid=21.

3. Women in modern Kyiv: fascinating stories. (2021, March 8). *Vechirniy Kyiv*. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/50310/>

4. The March for Women's Rights was held on Mykhailivska Square. (2021, March 8). *Vechirniy Kyiv*. Retrieved from: https://vechirniy.kyiv.ua/news/50359

5. Guide to the implementation of Recommendation CM / Rec (2013) of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on gender equality and the media (2017). Kyiv.

6. Smolnitskaya, M. (2011). Woman in Soviet society: the official image and real practice. *Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 16, 162-174.

7. Sushkova, O.M. (2005). Periodicals for women in Ukraine: PhD thesis: 10.01.08. Lviv.

8. March 8: how women are greeted in Kyiv. (2022, March 8). *Vechirniy Kyiv*. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/62422/>

9. Balalaieva, O. (2019). The problem of gender balance in Ukrainian media: outlines of a solution. *Euromentor*, 3, 79-92.

10. Global Gender Gap Report 2021. (2021). World Economic Forum. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

EVOLUTION OF THE IMAGE OF WOMEN ON THE NEWSPAPER PAGES: A GENDER ASPECT

O. Yu. Balalaieva, O. O. Boico

Abstract. *The democratic media should reflect the reality of men and women in all its diversity. Inequality in society is reproduced in the media. According to UNESCO, the global picture shows a lack of gender balance in the representation of women in modern media content. The situation in Ukraine only confirms the global picture, and statistics show its deterioration (under the annual Global Gender Gap Index, in 2021, Ukraine's position decreased by 15 points compared to 2020). Regular monitoring shows that the Ukrainian national and regional mass media are increasingly publishing materials with signs of sexism and gender stereotypes. This emphasizes the relevance of the problem and the urgent need for its comprehensive study. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the representations of women in contemporary Ukrainian media, to trace the evolution of the image of women in the columns of the newspaper "Vechirniy Kyiv". The study uses methods of analysis of all-Ukrainian monitoring statistical data to determine the features of the representations of the women image in the mass media and analysis of archival materials to study the evolution of the image of women in the columns of Ukrainian newspapers. As a result of the study, it was found that image of a woman in the media: working woman, housewife, doll, etc. changes according to the stage of development of society. According to the results of the Ukrainian media monitoring conducted by the Volyn Press Club "Gender-Sensitive Space of Modern Journalism" in April 2022, the representation of women in print media is higher than in online publications: in a third cases women are experts, and in a quarter heroines of materials about the war. The key themes of the general military theme, involving women, were: volunteering, politics and support for displaced persons. We can say that in 2022 a new woman image – a national citizen of Ukraine – appeared in the media. This is a complex image that integrates different incarnations: wife, mother, lover, worker, housewife, volunteer, defender and others, but not identical to everyone. It is not equal to the sum of stereotypes, but is a new integrated image, the key element in the construction of which is national identity. A woman appears as a citizen of a democratic society, a conscious and active voice of national interests and national spirit, who along with men contributes to the common cause, expresses readiness and will to achieve the national goal – the victory over the enemy and liberation of the motherland.*

Key words: *gender equality, gender balance, woman image, media discourse, media content*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.133-143

УДК:159.95

ІГРОВІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

О. ХАЙРУЛІН

Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського

м. Київ, Україна

E-mail: oleg.khairulin.ph@gmail.com

Анотація. Сучасні умови життєдіяльності людини пов'язані із чинниками, дію яких важко передбачати та прогнозувати їх зміни через актуальність і динаміку факторів неврівноваженості, мінливості, складності та невизначеності. Такий соціальний стан узагальнюється науковим поняттям "світ VUCA" (VUCA-world) або простір існування з домінуючими ознаками Неврівноваженості (Volatility), Невизначеності (Uncertainty), Складності (Complexity) та Неоднозначності (Ambiguity). Наведені соціальні умови висувають перед сучасною людиною вимоги щодо постійної готовності до ефективної адаптації та результативного розвитку у мінливій, плінній реальності. Водночас наведені обставини радикально і динамічно змінюють горизонти сучасної освіти, вимагають від національних освітніх систем гнучкого налаштування до особливостей VUCA-середовища. Наведене дослідження має на меті здійснити теоретичну розвідку психологічних закономірностей феномену гри як базису модернізації навчання, обґрунтувати дидактичну доцільність та ефективність сучасних методів навчальної діяльності – ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльничої гри в контексті завдань підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності. У дослідженні застосовано методи абдукції, феноменологічної редукції, метод аналізу і систематизації наукових положень та підходів до вивчення психологічних закономірностей ігрової діяльності, метод теоретичної реконструкції (моделювання) психологічної детермінації впливу ігрових закономірностей на ефективність підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності. За результатами дослідження обґрунтовано психодидактичну доцільність використання у навчанні ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльничої гри, окреслено підходи до психологічного детермінізму удосконалення підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності, конкретизовано категоріально-понятійний зміст перспективних ігрових аспектів освітніх систем. Також поглиблено наукові уявлення про універсальний зв'язок ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльничої гри з перспективами розвитку систем навчання осіб різних вікових категорій. Дослідження надало змогу актуалізувати психологічну проблематику ролі та значення гри, як універсального програмного засобу життєдіяльності сучасної людини. Результати дослідження та їх обговорення дозволяють висновки про психодидактичну доцільність використання методів і технологій ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльничої гри як перспективних освітніх систем, актуальність продовження психологічних розвідок щодо ігрових аспектів удосконалення систем навчання, опрацювання структурно-функціональної моделі формування і розвитку екзистенційних можливостей сучасного суб'єкта життєдіяльності на методологічній і технологічній основі ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльничої гри.

Ключові слова: світ VUCA, невизначеність, гра, навчання, метод, освітня система, ед'ютейнмент, воркшоп, організаційно-діяльнична гра, психодидактична технологія.

Актуальність

(Introduction). Умови життєдіяльності сучасної людини як на мікро-, так і на макрорівні часто пов'язані із факторами соціального середовища, які їй важко передбачати та спрогнозувати їх зміни через актуальність та динаміку неврівноваженості, мінливості, складності та невизначеності. Науковцями запропоновано поєднувати такі середовищні умови спеціальним поняттям "світ VUCA" (VUCA-world), або простір існування з домінуючими ознаками Неврівноваженості (Volatility), Невизначеності (Uncertainty), Складності (Complexity) та Неоднозначності (Ambiguity) [2; 16].

Сутність світу VUCA влучно описує один із провідних дослідників соціальних особливостей епохи постмодернізму З. Бауман, терміном власного авторства "плинна сучасність" ("liquid modernity"). У контексті оцінки дійсності він обґрунтовує "... засновки для того, щоб вважати "плинність" або "рідкий стан" слухними (дотичними) метафорами, якщо ми бажаємо досягнути характер дійсності здебільшого як новий етап у сучасній історії" [2, с. 8]. Водночас він указує на загальне спричинення для "плинної сучасності": "У рідкій сучасності заправляють ті, хто є найбільш невловимими та вільними для руху без попередження. .. Капітал спроможний мандрувати швидко та необтяжливо, його невагомість і рухливість перетворилися у головне джерело невпевненості для інших. Це стало сучасним базисом домінування та основним фактором розшарування суспільства" [2, с. 131-132]. Наведені соціальні умови висувають перед людиною жорсткі вимоги щодо постійної готовності до ефективної адаптації та результативного руху у мінливій, плинній реальності. Такі обставини радикально і динамічно змінюють горизонти сучасної освіти, вимагають від національних освітніх систем гнучкого налаштування до

особливостей VUCA-середовища. Наведене вимагає від сучасної наукової психології обґрунтованих пропозицій щодо прагматичних моделей підготовки людини до результативної активності в умовах невизначеності та високої динаміки соціальних змін, забезпечення належного рівня формування і розвитку у суб'єкта його надійної соціальної і професійної компетентності.

Об'єктом вивчення є гра як універсальна онтофеноменальна та онтогенетична форма і продуктивна програма життєдіяльності сучасної людини, атрибутивний спосіб її буття в актуальних умовах ускладнених та непередбачуваних соціальних ситуацій.

Предметне поле дослідження становить узмістовлення гри як атрибутивного засобу модернізації навчання і підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності, неврівноваженості, мінливості, складності та високої динаміки змін.

Мета дослідження полягає у спробі засобами наукової рефлексії здійснити теоретичне дослідження психологічних закономірностей феномену гри, як базису модернізації навчання, обґрунтувати дидактичну доцільність та ефективність сучасних технологій навчальної діяльності – ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльній гри в контексті завдань підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності.

Методи та процедура дослідження. Стаття має характер теоретико-методологічної розвідки, тому основними методами дослідження є метод абдукції, феноменологічної редукції, метод аналізу і систематизації наукових положень та підходів до вивчення психологічних закономірностей ігрової діяльності, метод теоретичної реконструкції (моделювання) психологічної детермінації впливу ігрових закономірностей на ефективність

підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності.

Методологічну основу наведеної дискурсивної розвідки складають підходи наукової школи А.В. Фурмана у предметному полі якої феномен і категорійне поняття “гра” має виразний науково-філософський вектор і наповнення. Ці підходи ґрунтуються на тому, що феномен гри займає особливе місце в соціогуманітаристиці і має виражений трансдисциплінарний характер [4; 6; 7; 10; 14; 13-15]. Класик наукової психології, засновник культурно-історичної парадигми Л.С. Виготський визначав гру “магістральним шляхом розвитку мислення людини”, яка соціально відбувається й інтенсивно окультурюється у грі, через гру, за допомогою гри [12].

Один із відомих представників наукової школи А.В. Фурмана С.К. Шандрук власним дослідженням визначає актуальність окремої “ігрової компетентності і навіть майстерності” [12, с. 215] для професійної діяльності фахівця, зокрема – практичного психолога. Він доводить, що гра є фундаментальною основою практичного вчинення у складних умовах, а для психології і педагогіки – “психодидактичною технологією розвитку креативності особистості” [12]. Цей учений “здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми під час професійної діяльності” визначає “інтегральною компетентністю”, як для професійного практикування, так і в процесі професійного навчання фахівців. Причому як для праці, так і для навчання С.К. Шандрук вважає “комплексність та невизначеність умов” атрибутивними властивостями, принципами. Такий підхід інтегрує об’єктивність сучасного життя з його невірноваженістю та невизначеністю і суб’єктивність особистої готовності людини до ефективних дій за вказаних умов [12, с. 358].

Сприймаючи феномен гри через оптику діяльнісного і компетентнісного

методологічних підходів стає очевидним, що гра, як матриця діяльності в умовах складності й невизначеності займає *фокальне місце* у всьому комплексі компетентностей і формуючих їх компетенцій сучасної людини. Це підтверджується не лише сучасними дослідженнями і поширюється далеко за межі простору сприйняття гри у контексті феноменів дитинства [1; 3; 4; 6; 7; 10].

Гра як вид провідної діяльності відповідно таксономії таких видів атрибутивно включає в себе безпосередню комунікацію (спілкування як первинний вид), предметно-маніпулятивну діяльність (як похідну інструментальну, засобову), надалі генетично обумовлюючи і насичуючи функціональним змістом усі наступні види провідної діяльності: навчання, суспільно-корисну діяльність і професійну діяльність. Це є цілком логічним, адже соціальні обставини й утворюються як власне соціальні, через наявність нетотожних елементів – суб’єктів, які через власні предметно-маніпулятивні дії обмінюються смислами, взаємно впливають один на одного і спільно у своїй взаємодії.

Якщо звільнити таксономію видів провідної діяльності від хронологічного аспекту і виконати об’єктивну умову, що психічний розвиток суб’єкта, а відтак – його життєдіяльність, у дорослому віці іманентно характеризується своєрідною інтегрованою системою усіх видів діяльності від 1) спілкування-комунікації, через 2) предметне маніпулювання, 3) гру, 4) навчання, 5) суспільно-корисну (непрофесійну, волонтерську) діяльність і 6) професійну діяльність до повного спектру соціального функціонування, логічним буде висновок про особливий, за певних умов, статус у цій таксономії саме третього виду провідної діяльності – гри.

Для універсального забезпечення соціальної та професійної компетентності гра

набуває свого фундаментального системогенетичного значення, на нашу думку тому, що відповідно до таксономії видів провідної діяльності наступними після гри, генетично обумовленими видами, є навчання, суспільно-корисна активність і праця – модальності життєдіяльності, що узмістовлюють розвиток особистості у напрямку її кооперативної соціальної функціональності, включно й навчальної і професійної діяльності.

За висновками вченої О.В. Єрьомкіної “особистісно-орієнтовані технології в системі професійної підготовки ... формують сприйняття світу у всьому його забарвленні, передбачають діагностику особистості, ситуаційне проектування, самоактуалізацію, самореалізацію, *ігрове моделювання*, діалогове навчання” [3, с. 75].

О.О. Смірнова в кортежі компонентів ігрової компетентності виокремлює “креативність і розвинену уяву, тактичність і чуйність, недирективність” - чинники, що визначають зміст цього виду компетентності і знаходяться в її основі [4, с. 95]. Виходячи із змісту вказаних компонентів ігрової компетентності, вони тотожні поняттю “гнучких компетенцій” (“soft-компетенції”, soft skills). Також О.О. Смірнова вважає ігрову компетентність “базовою складовою кваліфікації ... педагога” [4, с. 95].

У науковому апараті визначень компетентнісного методологічного підходу “ігрова компетентність” поступово набуває своєї прагматичної актуалізації та узмістовлення [3; 4; 10; 12].

Обговорення результатів.

Сучасна реальність, зміст її процесів не дозволяють і надалі ставитися до гри виключно як до протилежності утилітарно-практичній діяльності. Сама природа “плинної сучасності” (“liquid modernity”) [2] є об’єктивно такою, що *гра як вид, матриця та подієва “механіка” життєдіяльності* у

теперішньому соціумі поступово прискорює й поширює свою актуальність, множить власні прагматичні форми, модуси, техніки, процедури. Зокрема, це інтенсивно відбувається у сфері економічної поведінки і військової справи (теорія ігор, теорія проксі-війни), сфері гейміфікації (виконання ігрових практик і механізмів у неігровому контексті для залучення користувачів до вирішення проблем), нової психодидактичної технології навчальної діяльності – ед’ютейнменту (англ. edutainment), ігрового способу навчання, навчання через задоволення (скажімо, з допомогою психомистецьких технологій модульно-розвивального навчання [8; 9]).

Психодидактична технологія навчальної діяльності – ед’ютейнмент (від англ. edutainment = education + entertainment, “освіта” та “розвага”) - це альтернативний для традиційної освіти метод, що з’явився як результат бурхливого розвитку засобів комунікації та масової інформації наприкінці ХХ-го сторіччя. Навчання за його допомогою означає особливе використання навчального матеріалу в освіті громадян, а не загальні методи розважального навчання, такі як, скажімо, рольові ігри [17]. Освітні програми на основі ед’ютейнменту передбачають використання усього сучасного арсеналу інформаційних технологій від традиційних і до новаторських, таких як, наприклад, інтерактивний освітній захід або вебінар (от англ. webinar) — різновид веб-конференції, проведення навчальних онлайн-заходів або презентацій за допомогою мережі Інтернет.

Стрімкий розвиток технічних засобів масової інформації та концепцій їх використання, що спостерігається протягом останніх десятиліть, спричинив серйозні потреби в підготовці вчителів та зміни теорій навчання та виховання у просторі

традиційної освіти, чим і став ед'ютейнмент. Його умовно можливо розділити відповідно до цілей та змісту [17]:

1) розвиток для покращення якості контролю над власним життям з боку громадян або неформальна освіта, що представлена зазвичай дискусійними або наративними формами.

2) поширення і вивчення досвіду в опануванні новими навичками навчання (skills education), у тому числі на моделювання (віртуальну мобільність) власної участі у певних проблемних соціальних ситуаціях на відомих взірцях.

Ед'ютейнмент поділяється і за цільовою групою [17], а саме на: а) мотиваційне зорієнтування користувачів, які мають однаковий інтерес незалежно від їхнього віку, рівня знань тощо) і б) проблемне зорієнтування на певну вікову категорію. Водночас вказана інновація передбачає інтеграцію технічних та дидактичних засобів освіти на основі гри, що досягається через актуалізацію в учнів таких ефектів:

- захопленого відчуття вмотивованої співпричетності до розв'язання проблемної теми, опанування змістом, процесу привласнення пропонованого матеріалу, завдяки чому утримується стійкий невимушений інтерес до навчання;

- толерантно вибудованій модераторами навчального заходу змагальній атмосфері з-поміж його учасниками, що ініціює їх активність та креативність, стимулює до пошуку нестандартних рішень;

- предметноцентричне, динамічне та продуктивне спілкування усіх учасників, що сприяє подоланню психологічних бар'єрів спілкування у процесі навчання, підсилює освітню активність завдяки використанню різноманітних комунікаційних та технічних засобів (multi-form teaching);

- гарантованого задоволення від самостійного, невимушеного розв'язання навчальних та особистих проблем.

Впровадження сучасних засобів комунікації, таких як відео- та аудіоматеріали, кінофільми, музика, настільні та відеоігри, мультимедіа та інтернет-ресурси у систему традиційної освіти також унеобхіднює інтегрування ед'ютейнмент-методу до освітнього процесу середньої і вищої школи. У цьому аналітичному контексті розроблений також *метод воркшоп*. Узагальнення його змісту як засобу розв'язання проблем подано у роботах К. Фопеля, який розглядає цей засіб як:

- інтенсивний навчальний захід, на якому учасники навчаються передусім завдяки власній активній участі;

- навчальну групу, яка допомагає всім учасникам стати після закінчення навчання більш компетентними, аніж до її початку;

- навчальний процес, у якому кожен бере активну участь та під час якого учасники багато дізнаються один від одного;

- тренінг, результати якого залежать передусім від внеску учасників і меншою мірою – від знань ведучого;

- психологічний процес, у центрі уваги якого перебувають відчуття та враження учасників, а не компетентності ведучого;

- привід для учасників відкрити для себе неочікувані власні можливості, усвідомити те, що знаєш та вмієш більше, аніж до початку, що навчаєшся у людей, від яких зовсім цього не очікував [5].

А.В. Фурманом слушно зазначається, що гра "може бути і розвагою, і серйозною справою. Тому немає підстав виділяти гру за принципом серйозно-несерйозно, адже це її другорядна ознака. Потибне інше онтичне підґрунття, принаймні не епіфеноменальне, не емпіричне. Мовиться про особливу онтологію люди

ни загалом та про *онтологію гри* як похідне утворення у єдності з опрацюванням її конституювальних ознак” [6]. Окреслюючи центр науково-практичного формулювання змісту, архітектури та “механіки” гри як особливого онтичного засобу у людини, інструменту модернізації її екзистенційних можливостей, А.В. Фурман та представники його авторської наукової школи вважають, що найпродуктивнішою та водночас універсальною психодідактичною технологією навчальної діяльності є організаційно-діяльнісна гра [6; 7; 12; 13-15]. Організаційно-діяльнісна гра (ОДГ) стала результатом провідних технологічних розробок у просторі досліджень *системомиследіяльнісної (СМД-) методології*, що бере свій початок у працях Г.П. Щедровицького [13-15]. ОДГ є універсальним методом теоретичного і прикладного практикування, практичною формою або каналом утілення *СМД-методології*, що бере свій початок у працях Г.П. Щедровицького [13-15] та активно розвивається у вітчизняній науковій психології [6; 7]. В рамках цього наукового підходу “...гра є практикою методології особливого типу – СМД-методології. Це – практична перевірка [думки на зрілість – О.Х.]. Вам можуть приходити у голову будь-які фантазії, але тепер реалізуйте їх” [14, с. 74]. До того ж фундатор цієї методологічної школи Г.П. Щедровицький зазначав, що задум та зміст ОДГ спрямовані на “розвиток форм колективної миследіяльності”, яку він [13, с. 18] узагальнює як мислення, “включене в контекст практичної діяльності...” [15, с. 115].

Організаційно-діяльнісна гра є своєрідною матрицею або прикладним універсальним знаряддям для миследіяльності та прикладної (практичної) діяльності суб’єкта в умовах, коли одночасно актуалізуються *три можливі позиції суб’єктного пізнання як процесу*: 1) пізнання предмету як того, що вже відбулося, 2) пізнання предмету як того, що відбувається *hic et nunc* (тут і зараз) і 3) пізнання предмету як того, що з високою вірогідністю може відбутися у

майбутньому. Через це, висновки і практикування СМД-методології передбачають проведення ОДГ як методологічного базису миследіяльності їх учасників в умовах невизначеності, коли увесь попередній особистісний та професійний досвід кожного не спрацьовує: “... перше, що відбувається у грі (ОДГ), коли люди повинні відмовитися від себе самих і вільного професіоналізму, це відчуття, що світ перед ними починає коливатися. Учасники гри потрапляють в умови невизначеності й починають розуміти, що всі їхні знання і вміння у таких нових умовах не працюють. Відчуття це посилюється завдяки запитанням, що закономірно з’являються ...” [14, с. 195].

Організаційно-діяльнісна гра як метод і психодідактична технологія навчальної діяльності має структурно-функціональну логіку розгортання через гармонійну наступність п’яти складників загальної структури ОДГ [6]:

1. Комплексна проблемна ситуація у певній сфері людської діяльності.
2. Комунікативно-діяльнісна імітація даної сфери.
3. Конкретна проблемна ситуація в певному колективі учасників, що безпосередньо пов’язана із розв’язанням цієї проблеми.
4. Активна проблематизація предметних способів і засобів миследіяльності.
5. Проективне програмування колективної миследіяльності за нормами і рамковими умовами її загальної методологічної схеми.

Водночас імплементація такої структурно-функціональної логіки розгортання ігрового вчинення у простір життєдіяльності сучасної особистості та поза умов, у яких вона з метою самоудосконалення безпосередніх виробничих процесів та їх якості розроблялась Г.П. Щедровицьким, потребує істотного уточнення. Адже обставини напруженого високопроблемного сьогодення у реальності глобалізованого світу через вплив невизначеності, інтенсивності та мінливості соціальних процесів вочевидь є далеко не

штучними, а такими, що найкраще відпо- відають висновку Г.П. Щедровицького: “якщо людина не буде у відчай – вона ро ззиватись не буде” [13, с. 74].

Таким чином, до наведеного вище переліку спільних для різновидів гри ознак-характеристик (параметрів), що претендують на статус принципів, долучається інтегральна риса-якість, котру доцільно визначити як *природний* або *органічний ризик*. Функціональна сутність та особливість цього різновиду ризику вносить у логіку сценарування і використання ОДГ в реальній людській ігровій екзистенції фундаментальні уточнення наступного характеру.

Передусім загальна п'ятикомпонентна структура ОДГ [6] як матриця для втілення “механіки” життєвої “гри” набуває свого бінарного використання: а) із навчально-розвивальною метою і б) із практичною спрямованістю в реалізації ситуаційної (ковітальної) плінності повсякдення людини.

Навчально-розвивальний формат ОДГ в нашому дослідженні цілком відповідає умовам та алгоритмам, які застосовував у своїх освітніх, управлінських та виробничих локаціях Г.П. Щедровицький, а також науково-освітні напрацювання методологічної школи А.В. Фурмана. Тут певна технологічна новизна може бути лише у рамках та сенсі інтегрування ОДГ і психологічного тренінгу як методу і техніки для розвитку освітніх платформ і розширення навчальних форм практикування та персоніфікованих способів в самоосвіті.

Органічний, життєвий формат використання ОДГ спрямований на оптимізацію життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності, тому передбачає дію фактору суб'єктивного вибору. Мовиться про те, що у реальних буденних ситуаціях із високим ризиком ситуаційних чинників невизначеності, інтенсивності та швидкоплинної мінливості процесів, особа повинна розраховувати на своє право вибору – доводити “гру” до кінця, або уникати участі в ній з мінімальними втратами для себе. Адже очевидно, що за умо-

в високого особистого ризику людина може опинитися у мотиваційній фрустрації, коли їй буде об'єктивно важко обирати стратегію подальшої участі у ситуації – уникнути чи продовжити власне ігрове практикування.

Природно, що мотиваційно фрустрована особа, навіть за умов надійної діяльної “ігрової” підготовки у форматі навчальної ОДГ, із значним досвідом поведінки у подібних проблемних ситуаціях (1-ий етап ОДГ), навичками особистого виконання певних ролей у таких ситуаціях (2-ий етап ОДГ), може не скористатися ситуативною можливістю та “точкою можливої біфуркації”, схильна “вийти з гри” та не завершити її, не пройшовши останні три етапи ігрового вчинення. Відтак не зробити крок у своєму *magnum opus* та не набути корисного досвіду “розвитку через відчай” і вольове надзусилля на шлях особистісного самовдосконалення. Психодидактичні аспекти природних, органічних екзистенційних ризиків як обов'язкових атрибутів виходять із самої природи сучасних соціальних процесів.

Теоретичний і технолого-прагматичний синтез двох сучасних універсальних методів навчальної діяльності – ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діяльній гри у їх спільній психодидактичній оптиці застосування дозволяє позиціонувати наведені методи як єдиний освітній технологічний інструмент.

Архітектоніку (комплекс складників загальної структури) організаційно-діяльній гри доцільно сприймати як етапи організації та здійснення упредметненої навчальної активності стосовно будь-якої вікової категорії навчаємих:

1. Комплексна проблемна ситуація у певній сфері людської діяльності на основі свідомого мотиваційного зорієнтування навчаємих, які мають однаковий інтерес незалежно від їхнього віку, рівня знань

тощо, через їх проблемне зорієнтування на конкретному екзистенційному проблемному сюжеті створюють одночасно цікаву і корисну навчальну ситуацію як в індивідуальному, груповому, так і в суспільному сенсі.

2. Комунікативно-діяльнісна імітація актуальної предметної сфери (ситуації) через актуалізацію у навчаємих суб'єктів їх умотивованої співпричетності до розв'язання проблемної теми, очевидних позитивних перспектив опанування змістом, процесу привласнення пропонуваного матеріал забезпечує появу та утримування протягом усієї навчальної активності стійкого невимушеного інтересу до навчання.

3. Конкретна проблематизація певної екзистенційної ситуації в певному колективі учасників, що безпосередньо пов'язана із особистісною актуальністю її розв'язанням для учасників, завдяки творчості модераторів та модераторами навчального заходу змагальній атмосфері учасників ініціює їх активність та креативність, стимулює до пошуку нестандартних рішень.

4. Активна проблематизація предметних способів і засобів мислєдіяльності (моделювання) через предметноцентричне, динамічне та продуктивне спілкування усіх учасників сприяє подоланню психологічних бар'єрів спілкування у процесі навчання, підсилює освітню активність завдяки використанню різноманітних комунікаційних та технічних засобів (multi-form teaching).

5. Проективне програмування колективної мислєдіяльності (творчого процесу) за нормами і рамковими умовами (угодами всіх учасників) її загальної методологічної схеми (сценарію модератора/вчителя/викладача), фактичні спроби проблемно-упредметненої реалізації власних моделей учасників, їх обговорення, перевірки їх ефективності опираючись на власного і колективного досвіду, наявних зразків вирішення схожих ситуацій, творчої уяви гарантує як вихід на оптимальну модель групового рішення, так і задов

олення від самотійного, невимушеного розв'язання навчальних та в у тому числі й особистих проблем.

6. Очевидна атрибутивність та актуальність певного природного, органічного екзистенційного ризику або їх комплексу, як фундаментальної складової певної навчальної проблемної ситуації стимулює як свідому й високо мотивовану поточну активність учасників, так і створює підстави для їх подальших особистих ініціатив щодо опанування новими навичками навчання, індивідуального розвитку для покращення якості контролю над власним життям.

Висновки і перспективи (Discussion). Проведене теоретичне дослідження психологічних закономірностей феномену гри в контексті модернізації методів навчальної діяльності, розвитку комплексу освітніх технологій дозволило обґрунтувати дидактичну доцільність та ефективність ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діялісної гри, окреслити підходи до психологічного детермінізму удосконалення підготовки суб'єкта до життєдіяльності в умовах соціальної невизначеності, конкретизувати категоріально-понятійний зміст перспективних ігрових аспектів освітніх систем. Також дослідження надало змогу актуалізувати психологічну проблематику ролі та значення гри, як універсального програмного засобу життєдіяльності сучасної людини. Результати дискурсивно-прикладного дослідження ігрової проблематики в контексті удосконалення освітніх систем відповідно до особливостей VUCA-середовища засвідчують актуальність і перспективність розвитку наведених наукових гіпотез. Потребує подальшого ретельного опрацювання структурно-функціональна модель формування і розвитку екзистенційних можливостей сучасного суб'єкта життєдіяльності на методологічній і технологічній основі ед'ютейнменту, воркшопу та організаційно-діялісної

гри через їх нормативне упредметнення як обов'язкових навчальних (освітніх) систем.

Список використаних джерел

1. Вірна, Ж.П., & Мудрик, А.Б. (2014). Особистісна вимогливість як чинник професійної компетентності. Луцьк : Вежа-Друк.

2. Бауман, З. (2008). Текущая современность. [Санкт-Петербург](#) : Питер.

3. Еремкина, О.В. (2006). Формирование психодиагностической культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования. (Монографія). Москва : Изд. дом Рос. акад. образования.

4. Смирнова, Е.О. (2013). Игра в современном дошкольном образовании. *Электронный журнал Психологическая наука и образование*, 3, 92-98.

5. Фопель, К. (2003). Эффективный воркшоп. Динамическое обучение. Москва : Генезис.

6. Фурман, А.В., & Шандрук, С.К. (2014). Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі. (Монографія). Тернопіль : ТНЕУ.

7. Фурман, А.В., & Шандрук С.К. (2014). Сутність гри як учинення. (Монографія). Тернопіль : ТНЕУ.

8. Фурман, А.В. (2009). Освітні сценарії у системі модульно-розвивального навчання. Тернопіль: НДІ МЕВО.

9. Фурман, А.В. (2009). Освітні сценарії: сутність, композиція, принципи створення. *Психологія і суспільство*. 3. 174–192.

10. Хейзинга, Й. (2011). Homo ludens. Человек играющий. [Санкт-Петербург](#) : Изд-во Ивана Лимбаха.

11. Чуланова, О.Л. (2017). Управление персоналом на основе компетенций. (Монографія). Москва : ИНФРА-М.

12. Шандрук, С.К. (2016). Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей

майбутніх практичних психологів. Doctoral Dissertation. Тернопіль.

13. Щедровицкий, Г.П. (2004). Организационно-деятельностная игра. Сборник текстов. (Т. 1-9). (Т.1). Москва : Наследие ММК.

14. Щедровицкий, Г.П. (2005). Организационно-деятельностная игра. Сборник текстов. (Т. 1-9). (Т.2). Москва : Наследие ММК.

15. Щедровицкий, Г.П. (1995). Избранные труды. Москва : Шк. культ. полит.

16. Bennett, N. & J. Lemoine (2014). What VUCA really means for you. Harvard Business Review.

17. Sari Wallden, Anne Soronen, Edutainment. From Television and Computers to Digital Television, May 2004, University of Tampere Hypermedia Laboratory <http://www.uta.fi/hyper/>.

References

1. Virna, Zh.P., & Mudryk, A.B. (2014). Osobystisna vymohlyvist yak chynnyk profesiinoi kompetentnosti. Lutsk : Vezha-Druk. (in Ukrainian).

2. Bauman, Z. (2008). Tekuchaya sovremennost. Sankt-Peterburg : Piter. (in Russian).

3. Yeremkina, O.V. (2006). Formirovanie psikhodiagnosticheskoy kultury uchitelya v sisteme nepreryvnogo pedagogicheskogo obrazovaniya. (Monografiya). Moskva : Izd. dom Ros. akad. obrazovaniya. (in Russian).

4. Smirnova, Ye.O. (2013). Igra v sovremennom doshkolnom obrazovanii. Elektronnyy zhurnal Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie, 3, 92-98. (in Russian).

5. Fopel, K. (2003). Effektivnyy vorkshop. Dinamicheskoe obuchenie. Moskva : Genezis. (in Russian).

6. Furman, A.V., & Shandruk, S.K. (2014). Orhanizatsiino-dialnisni hry u vyshchii shkoli. (Monohrafiia). Ternopil : TNEU.

7. Furman, A.V., & Shandruk S.K. (2014). Sutnist hry yak uchynennia. (Monohrafiya). Ternopil : TNEU. (in Ukrainian).

8. Furman, A.V. (2009). Osvitni stsenarii u systemi modulno-rozvyvalnoho navchannia. Ternopil: NDI MEVO. (in Ukrainian).

9. Furman, A.V. (2009). Osvitni stsenarii: sutnist, kompozytsiia, pryntsyipy stvorennia. Psykholohiia i suspilstvo. 3. 174–192. (in Ukrainian).

10. Kheyzinga, Y. (2011). Homo ludens. Chelovek igrayushchiy. Sankt-Peterburg : Izd-vo Ivana Limbakha. (in Russian).

11. Chulanova, O.L. (2017). Upravlenie personalom na osnove kompetentsiy. (Monografiya). Moskva : INFRA-M. (in Russian).

12. Shandruk, S.K. (2016). Psykholohichni zasady rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei maibutnykh praktychnykh psykholohiv.

Doctoral Dissertation. Ternopil. (in Ukrainian).

13. Shchedrovitskiy, G.P. (2004). Organizatsionno-deyatelnostnaya igra. Sbornik tekstov. (T. 1-9). (T.1). Moskva : Nasledie MMK. (in Russian).

14. Shchedrovitskiy, G.P. (2005). Organizatsionno-deyatelnostnaya igra. Sbornik tekstov. (T. 1-9). (T.2). Moskva : Nasledie MMK. (in Russian).

15. Shchedrovitskiy, G.P. (1995). Izbrannye trudy. Moskva : Shk. kult. polit. (in Russian).

16. Bennett, N. & J. Lemoine (2014). What VUCA really means for you. Harvard Business Review.

17. Sari Wallden, Anne Soronen, Edutainment. From Television and Computers to Digital Television, May 2004, University of Tampere Hypermedia Laboratory <http://www.uta.fi/hyper/>.

GAME ASPECTS OF LEARNING MODERNIZATION

O. Khairulin

Abstract. *Modern conditions of human life are associated with factors, the action of which is difficult to predict and predict their changes due to the relevance and dynamics of the factors of imbalance, variability, complexity and uncertainty. This social state is generalized by the scientific concept of "VUCA-world" or the space of existence with the dominant features of Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity. These social conditions put forward to modern man the requirements for constant readiness for effective adaptation and effective development in a changing, liquid modernity. At the same time, these circumstances radically and dynamically change the horizons of modern education, require national educational systems to flexibly adapt to the peculiarities of the VUCA environment. This study aims to theoretically explore the psychological patterns of the phenomenon of play as a basis for modernization of learning, to substantiate the didactic feasibility and effectiveness of modern methods of educational activities – edutainment, workshop and organizational-activity game in the context of preparing the subject for life in social uncertainty. The study uses methods of abduction, phenomenological reduction, the method of analysis and systematization of scientific positions and approaches to the study of psychological patterns of play, the method of theoretical reconstruction (modeling) of psychological determination of the impact of game patterns on the effectiveness of preparation for social uncertainty. The results of the research substantiate the psychodidactic expediency of using edutainment, workshop and organizational-game play in teaching, outline approaches to the psychological determinism of improving the subject's preparation for life in conditions of social uncertainty, specify the categorical and conceptual content of promising game aspects of educational systems. It also deepens the scientific understanding of the universal connection between edutainment, workshop and organizational-activity game with the prospects of development of education systems for people of different ages. The study provided an opportunity to update the psychological issues of the role and importance of the game as a universal software tool for modern life.*

© Хайрулін О.

The results of the study allow conclusions about the psychodidactic expediency of using methods and technologies of edutainment, workshop and organizational-activity game as perspective educational systems, urgency of continuing psychological investigations on game aspects of improving learning systems, elaboration of structural-functional model of formation and development of existential possibilities of modern life on the methodological and technological basis of edutainment, workshop and organizational-activity game.

Keywords: *VUCA-world, uncertainty, game, learning, method, educational system, edutainment, workshop, organizational-activity game, psychodidactic technology.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.179-184

УДК 168.5

ОСОБИСТІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОСТІ: ВІД ПОСТМОДЕРНОГО ІНДИВІДА – ДО ДУХОВНО ЗРІЛОГО ГРОМАДЯНИНА

Л. А. ЧЕКАЛЬ, кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниL_chekal@nubip.edu.ua

ORCID:0000-0002-3081-3876

Анотація. Подано аналіз духовних засад сучасних соціально-політичних подій в Україні і світі в контексті особистісних трансформацій XXI століття. Зважаючи на те, що нині наша країна опинилась в епіцентрі усвідомлення і обстоювання головних цінностей людства, у даній статті йдеться передусім про нагальність захисту загальнолюдських духовних цінностей та найкращих, найважливіших рис гідної особистості у цивілізованому світі. Духовні цінності людства кристалізувались протягом усієї історичної практики та зберігаються у Священних книгах усіх народів світу. Вони є тими самими для всіх націй та етносів, хоча через певні одіозні історичні колізії та завдяки певним одіозним лідерам ці цінності деформувались та знеохочувались у свідомості цілих народів, що заблукали стежками історії. У статті розглянуто соціально-етичні аспекти особистісних трансформацій сучасності. Розглянуто специфічні риси сучасного індивіда, приналежного до розвинутого цивілізованого суспільства, яке тривалий час було позбавлене гострих суспільних проблем та міжнародних конфліктів. Здійснено порівняльний аналіз характерних рис людини цивілізованого світу та зомбованої особи тоталітарного режиму. Наголошено на тому, що нині у надскладних обставинах українці впевнено тримаються на межі розлому світу на цивілізовану та варварську територію. Українські громадяни редукували актуальність релятивних постмодерних моделей світосприйняття. Українці відновили прозорий, сталий і надійний моральний образ представника сучасної молоді: патріота, інтелектуала і оптиміста.

Ключові слова: особистість, трансформація, духовність, демократія, рефлексія, аксіологія, моральність, релятивність, постмодерн, індетермінізм, цивілізація, тоталітаризм, свобода, патріотизм.

Актуальність (Introduction). Нині наша країна опинилась в епіцентрі усвідомлення і обстоювання головних цінностей людства. І йдеться передусім про загальнолюдські духовні цінності та найкращі, найважливіші риси гідної особистості у цивілізованому світі. Сьогодні саме на нас, українців, нагальною реальністю покладена місія відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізованого людства. І сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Увесь наш об'єднаний в одне ціле народ, наша молодь впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми

важкою ціною захищаємо. Увесь цивілізований світ прокинувся від благодушної летаргії, усвідомивши небезпеку нерефлексованої юрби. Українські воїни, волонтери, політики – усе українство піднялось на боротьбу за обстоювання як власних етнонаціональних здобутків та цінностей, так і за відновлення загальнолюдського аксіологічного стрижня, за свободу і демократію. У надскладних обставинах ми впевнено стоїмо на межі розлому світу на цивілізовану та варварську територію. Ми редукували актуальність релятивних постмодерних моделей світосприйняття. Ми відновили

прозорий, сталий і надійний моральний образ представника сучасної молоді: патріота, інтелектуала і оптиміста. І актуальність аналізу таких особистісних трансформацій визначається нині значущістю самих соціально-політичних колізій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Дана стаття присвячена сьогodenній соціально-політичній та етико-філософській проблематиці і є результатом власних аналітичних студій автора. Очевидно, з часом з'являться численні міждисциплінарні дослідження в контексті розглянутої проблематики.

Мета (Purpose). Метою даного дослідження є обґрунтування тези щодо покладеної на Україну та українців місії відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізованого людства. І щодо того, що сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Увесь наш об'єднаний в одне ціле народ, наша молодь впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми важкою ціною захищаємо. І ми впевнені у підтримці загальнолюдської демократичної спільноти, так само, як впевнені у нашій перемозі над бездуховністю.

Матеріали і методи дослідження (Methods). Дослідження спирається на системний, компаративістський підхід до розв'язання поставлених проблем. Метод історичної ретроспекції дозволив позначити проблемне поле і специфіку сучасних соціально-політичних колізій, а також визначити перспективи та основні тенденції подальшої історичної ходи для України й світу. Порівняльно-аналітичний метод надав можливості усвідомити якісні зміни, що відбулись у світосприйнятті постмодерного індивіда під впливом воєнних подій в Україні. Йдеться про актуальну аксіологічну

трансформацію сучасної особистості у цивілізованому світі.

Результати (Results).

Визначено, що нині саме на нас, українців, нагальною реальністю покладена місія відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізованого людства. І сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Увесь наш об'єднаний в одне ціле народ, наша молодь впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми важкою ціною захищаємо. І ми впевнені у підтримці загальнолюдської демократичної спільноти, так само, як впевнені у нашій перемозі над бездуховністю і тоталітарним російським злом. Після нашої перемоги ми відновимось як психологічно, так і економічно. І наша молодь переконана у цьому і готова до цього. Більш того, ми спонукаємо усе людство переусвідомитись, переоцінити реальність. Йдеться про реконструкцію наявної аксіологічної ситуації на бік гуманізму, глобального розвитку правової свідомості, духовності та альтруїзму.

Виклад основного матеріалу. (Discussion). У XVI столітті німецький засновник протестантства М. Лютер, висунувши свої видатні тези проти духовного зубожіння через продаж індульгенцій, казав: «На тому стою і не можу інакше!». Цим він позначив необхідність, за будь-яких обставин і небезпек, зберігати особистісний моральний стрижень та справжню духовність-віру. Через 300 років, у XIX столітті данський мислитель С. К'еркегор, транслюючи вплив на світосприйняття ірраціональності, перефразував цей афоризм: «На тому стою: на голові чи ногах – не знаю...». А ще через більш, як століття, французький постмодерніст Ж-Ф. Ліотар знов модернізував цей вислів, позначаючи риси сучасної людини: «Стою на тому, але можу де завгодно і як завгодно...».

Таку релятивістську ознаку людино-маси новітнього часу виокремлював ще Х. Ортега-і-Гассет у відомій праці «Бунт мас», де наголошував на небезпеці юрби безособових індивідів, що не мають ані чеснот, ані «інтелігентських комплексів». Така «людино-маса» була загрозою для демократії, свободи, громадянського суспільства та правової цивілізованої держави вже у ХХ столітті. Така, вирощена тоталітаризмом юрба тепер, у ХХІ столітті, напала на Україну.

Увесь цивілізований світ здригнувся від усвідомлення глибини морального занепаду та бездуховності величезної людино-маси із зомбованою свідомістю. Благополучним та вільним громадянам європейських суспільств добробуту та США й Канади навіть на думку не спадало, що тут, поряд із цивілізованим світом, є велика загроза свободі й демократії з боку темних заздрісних варварів, не здатних ані до ефективної праці, ані до творчості, ані до моральності й відповідальності. А розум цієї людино-маси затьмарений ненавистю як до всього, що невідомо, так і до того, що є кращим за власне їхнє. У цьому контексті Френсіс Фукуяма у нещодавньому інтерв'ю відзначив: «Поразка Росії зробить можливим нове народження свободи». І ще додав, що це позбавить увесь світ від занепаду глобальної демократії.

Нині наша країна опинилась в епіцентрі усвідомлення і обстоювання головних цінностей людства. І йдеться передусім про загальнолюдські духовні цінності та найкращі, найважливіші риси гідної особистості у цивілізованому світі. Духовні цінності людства кристалізувались протягом усієї історичної практики та зберігаються у Священних книгах усіх народів світу. Вони є тими самими для всіх націй та етносів, хоча через певні одіозні історичні колізії та завдяки певним одіозним лідерам ці цінності деформувались та знеохочувались у свідомості цілих народів, що заблукали

стежками історії. Так, приміром, росіяни впевнені у тому, що їхні цінності, або ж «духовні скрепи», - затвержені указом президента. Тут бачимо класичний зразок ментальності особи, вирощеної провладною пропагандою у тоталітарному суспільстві. Тут не йдеться про гуманістичні цінності : цінність людини та людського життя передусім! Так само, як не йдеться тут і про права, демократію й громадянську гідність людини у цивілізованому соціумі. Головна риса тоталітаризму – зневага до людського життя і гідності. Люди в такому суспільстві є лише гвинтики, виконавці чужої волі. А невпинний тиск на свідомість людей з боку потужної провладної пропаганди перетворює їх мислення на стандартизоване, конвеєрне та патерналістське. Адже усе державне! За таких умов людина не має і не може подбати про себе: «подбає держава»! Такі люди не зреалізують свої власні спроможності й здібності, вони не розвинуть економіку та інші цивілізаційні сфери. Це – обмежені та психологічно травмовані люди. У тоталітарному суспільстві ти – не вільний обирати, як діяти. І ти не можеш бути собою – особистістю, яка відрізняється від усіх інших та є самодостатньою і вільною.

Українці не такі! Ми не скоряємось. Ми завжди переконані, що гідні кращого життя. Ми маємо невичерпну силу обстоювати свободу і захищати її.

Протягом нашої драматичної історії у лещатах радянських наративів кожна українська родина мала когось свого - закатованого, знищеного радянською державою. Хто висловлювався проти панівної ідеології, партійної лінії, - потрапляв до Сибіру у заслання. Українське селянство не сприйняло сталінських планів колективізації. Історично і географічно ми маємо найродючіші ґрунти в Європі. І нашим аграріям завжди можна було, не об'єднуючись у великі артелі на чолі

з призначеним згори лідером, ефективно обробляти свою ділянку землі індивідуально: своєю родиною або невеликим хутором. Працьовитих хазяїв, які відмовлялись підпорядковуватись комусь сторонньому, «розкуркулювали», їхню землю і хліб відбирали, влаштували в Україні геноцид-голодомор 1932-33рр. Потім ми втрачали кращих представників української інтелігенції – втрачали генофонд нації у сталінських репресіях. Широко розповсюджувались корупція, кумівство, насильство і страх. А керувала такими аксіологічними деформаціями спотворена радянська еліта. Влада в умовах тоталітарного режиму була неконтрольованою та корумпованою. Відбувалось тотальне, на усіх соціальних щаблях свідоме знищення довіри, у тому числі й до влади. Усі зраджували усіх. Усі писали на всіх.

Після таких травм, пережитих протягом нашої історії, маємо долати нові, пов'язані з російською військовою агресією. Сьогодні саме на нас, українців, нагальною реальністю покладена місія відновлення і ствердження істинних цінностей цивілізованого людства. І сплачуємо ми за це повернення до витоків людяності велику ціну. Увесь наш об'єднаний в одне ціле народ, наша молодь впевнені у тих загальнолюдських цінностях, які ми важкою ціною захищаємо. І ми впевнені у підтримці загальнолюдської демократичної спільноти, так само, як впевнені у нашій перемозі над бездуховністю і тоталітарним російським злом. Після нашої перемоги ми відновимось як психологічно, так і економічно. І наша молодь переконана у цьому і готова до цього. Більш того, ми спонукаємо усе людство переусвідомитись, переоцінити реальність. Йдеться про реконструкцію наявної аксіологічної ситуації на бік гуманізму, глобального розвитку правової свідомості, духовності та альтруїзму.

Наша нація є сильною, волелюбною і оптимістичною. І наша молодь є творчою та інтелектуальною. Українцям після своєї перемоги не забракне вміння вибудувати оновлене соціально-економічне середовище із одночасним ствердженням і захистом як загальнолюдських, так і національно-патріотичних цінностей. При цьому українська молодь, залучившись до захисту своєї країни, до волонтерства, - вже подала для усього світу зразки флексибільності у нових реаліях. Але разом із креативністю, високою швидкістю адаптації та мультирольовою участю у подіях – ми зберігаємо наш моральний стрижень, людяність і духовність, розвиваємо правову свідомість і «зелене мислення», патріотизм та мультикультуралізм. Таким чином, давня лютерівська теза відновлює свій глибинний зміст і ціннісне значення.

В сучасних європейських постмодерних концепціях щодо популярного образу молодого індивіда XXI сторіччя йшлося про його певні вищезазначені соціо-психологічні особливості. Інтерпретуючи лютерівсько-ліотарове «стою на тому, але можу де завгодно і як завгодно», маємо виокремити такі риси сучасного індивіда, як наявність «потоків бажань» замість звичної класичної свідомості; як «імперсональна швидкість», флексибільність, що межує з аксіологічною релятивністю; індетермінізм та критика будь-яких сталих істин та теоретичних схем – «неконцептуалізована інтенсивність». А оскільки плин подій та порядок речей у світі не піддається трансформації і навіть мстить людині, - то обґрунтовується доцільність «софт-ідеології»: відсутність стрижня, сталої особистісної основи індивіда. Зрештою у нього виникає зневір'я у можливість свободи, породжене неофаталізмом випадкового везіння. При цьому йдеться не про творчість, а про

компіляцію і цитування, а також врешті-решт – про ігнорування будь-яких обов'язкових для всіх правил. Формується специфічний соціальний вибір індивіда: «по той бік оцінок, рамок, цінностей». І у цьому контексті в працях відомих сучасних мислителів (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. де-Льоз, Ж. Дерріда) знаходимо варіанти типового індивіда постмодерного суспільства: «яппі» та «зомбі».

У першому випадку йдеться про молодого професіонала, мешканця міста, який є представником середніх верств суспільства. Він звик до споживання усіх можливих благ цивілізації та при цьому він не обтяжений «інтелігентськими комплексами».

Другий варіант, або «зомбі», - є запрограмованою істотою, що не здатна самостійно мислити. Він живе одним днем. Головним прагненням «зомбі» є фінансовий успіх і якомога швидше. А про засоби для досягнення цієї мети не йдеться. Отже, тут маємо актуалізацію макіавеллівського аморалістичного орієнтуру: «мета виправдовує засіб». Але такому сповзанню до латентної релятивізації особистісних загальнолюдських цінностей прийшов кінець. І цей кінець позначений розпачатою Росією війною проти України та усього українського. Людино-маса зазомбованих тоталітаристською брехливою пропагандою істот нищить волелюбних та самодостатніх сусідів. Увесь цивілізований світ прокинувся від благодушної летаргії, усвідомивши небезпеку нерелфлексованої юрби. Українські воїни, волонтери, політики – усе українство піднялось на боротьбу за обстоювання як власних етно-національних здобутків та цінностей, так і за відновлення загальнолюдського аксіологічного стрижня, за свободу і демократію. У надскладних обставинах ми впевнено стоїмо на межі розлому

світу на цивілізовану та варварську територію. Ми редукували актуальність релятивних постмодерних моделей світосприйняття. Ми відновили прозорий, сталий і надійний моральний образ представника сучасної молоді: патріота, інтелектуала і оптиміста.

Українці – сильна волелюбна нація. Ми – не раби і не жертви! Ми – господарі своєї родини, землі, країни. За умов поєднання розвиненого громадянського суспільства, правової держави, раціональної економічної та соціальної політики і підтримки з боку демократичного світу – матимемо широкий простір для найсучасніших інновацій в усіх сферах життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. К'єркегор Сьорен // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. — 742 с.
2. Ліотар Жан-Франсуа // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. — 742 с.
3. Ортега-і-Гасет, Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. «Вибрані твори». — К. : Основи, 1994, - 140 с.

List of References

1. Kierkegaard Soren // Philosophical Encyclopedic Dictionary (2002). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Abris..
2. Lyotard Jean-François // Philosophical Encyclopedic Dictionary (2002). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Abris.
3. Jose Ortegay Gasset, The Revolt of the Masses / Jose Ortegay Gasset "Selected works" (1994). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.

PERSONALITY TRANSFORMATIONS OF THE MODERN AGE: FROM A POSTMODERN INDIVIDUAL TO A SPIRITUALLY MATURE CITIZEN**L. A. Chekal**

Abstract. *The study includes the analysis of the spiritual foundations of modern socio-political events in Ukraine and the world in the context of personality transformations of the XXI century. Given that today our country is at the epicenter of awareness and defense of the core values of mankind, this article is primarily about the urgency of protecting universal spiritual values and the best, most important features of a worthy personality in the civilized world. The spiritual values of mankind have crystallized throughout historical practice and are preserved in the Holy Books of all nations of the world. They are the same for all nations and ethnic groups, although due to certain odious historical conflicts and due to certain odious leaders, these values have been distorted and discouraged in the minds of entire nations lost in the paths of history. The article considers the socio-ethical aspects of personality transformations of today. It continues with a review of the specific features of a modern individual belonging to a developed civilized society, which has long been free of acute social problems and international conflicts. The author provides a comparative analysis of the characteristics of a man of the civilized world and a zombie person of the totalitarian regime. It is emphasized in the study that today, in extremely difficult circumstances, Ukrainians are confidently holding on the edge of a cliff dividing the world's civilized and barbaric territories. The latest experience of Ukrainian citizens has gradually reduced the relevance of relative postmodern worldview models. Ukrainians have restored a transparent, stable and reliable moral image of the representative of modern youth: an intellectual and optimistic patriot.*

Key words: *personality, transformation, spirituality, democracy, reflection, axiology, morality, relativity, postmodernism, indeterminism, civilization, totalitarianism, freedom, patriotism.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.16-23

УДК 373.3(477.87) «18/21»

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З УЧНЯМИ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ЗАКАРПАТТЯ**О. А. БІДА**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології**Закарпатський угорський інституту ім. Ференца Ракоці II***E-mail: tetyanna@ukr.net***І. І. ОРОС**, доктор філософії, доцент, президент, професор кафедри педагогіки та психології**Закарпатський угорський інституту ім. Ференца Ракоці II***E-mail: ildiko@kmf.uz.ua***А. П. ЧИЧУК**, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології**Закарпатський угорський інституту ім. Ференца Ракоці II***E-mail: Toniabida@ukr.net***Т. С. ЗОРОЧКІНА**, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти**Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького***E-mail: Zvezdochcina@gmail.com*

Анотація. У статті доведено, що в умовах глобалізації та включення української освіти до єдиного європейського освітнього простору та з метою збереження національної самобутності, особливо важливим є досвід Закарпаття як поліетнічного регіону. Необхідність оновлення змісту, форм організації навчання в початкових школах в умовах поліетнічного середовища вмотивовує підвищені вимоги до активного застосування вже накопиченого педагогічного досвіду, адаптації провідних ідей минулого до сучасних вимог та викликів. Підготовка вчителя початкових класів, готового до взаємодії з представниками інших культур, обміну культурними цінностями, трансляції смислів культури, є пріоритетним завданням вищої освіти, а його розв'язання сприяє ефективній організації простору міжкультурної взаємодії в Закарпатті. Окреслено необхідні принципи створення міжкультурного простору початкової школи в Закарпатті. Підкреслено важливість створення позитивного характеру взаємостосунків між учнями, представниками різних культурних груп, особливо міжкультурною більшістю та культурною меншістю. у закладі вищої освіти важливо сформувати педагога як особистість, яка є носієм і оберегом національної культури, духовних цінностей.

Ключові слова: учитель початкової школи, учні, міжкультурний простір, Закарпаття, Україна, поліетнічне середовище.

Актуальність (Introduction).

Сучасні тенденції глобалізації призводять до стрімкого розвитку контактів між представниками різних культур. Український соціум складається з низки спільнот, що мають різні етнокультурні, мовні, конфесійні характеристики, плекають власні культурні традиції. Співіснування різноетнічних груп у певних умовах сприяло напрацюванню соціального

досвіду, певних норм взаємин. Наявність культурних відмінностей у межах одного середовища не може не впливати на систему освіти.

Географічне розташування Закарпаття є своєрідним у порівнянні з іншими регіонами України, оскільки межує з декількома країнами – Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Польщею. Відтак, освітній простір Закарпаття перебуває на перехресті

© Біда О. А., Орос І. І., Чичук А. П., Зорочкіна Т. С

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

культур, у якому перетинаються мови, погляди, звичаї, манери поведінки, суспільні устрої представників різних етносів [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Проблемою підготовки учителів початкової школи до роботи з учнями в міжкультурному просторі Закарпаття займалися українські дослідники: Я. Гулецька, Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко та ін., які вивчали становлення міжкультурної освіти; сучасні концепції розвитку освіти й освітнього простору аналізували О. Іванов, В. Козирєв, І. Крупіна, В. Левін та ін.; розвитку міжкультурної компетентності педагогів присвятили свої праці О. Березовська, Л. Гончаренко, Б. Жанкіна, А. Маслова та ін.; сучасні тенденції виховання культури міжнаціонального спілкування обґрунтували Н. Воскресенська, Н. Ганнусенко, В. Заслуженюк та ін.; вивчила теорію і методику міжкультурної взаємодії під час професійної підготовки майбутніх учителів Н. Якса; О. Фізеші розглядала актуалізацію ретродосвіду початкової школи Закарпаття в умовах реформування освіти України; Т. Молнар займалась підготовкою майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів.

Мета (Purpose). Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей роботи учителів початкової школи з учнями в міжкультурному просторі Закарпаття.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення.

Результати (Results). В умовах глобалізації та включення української освіти до єдиного європейського освітнього простору та з метою збереження національної самобутності, особливо важливим є досвід Закарпаття як поліетнічного регіону, який упродовж останніх ста п'ятдесяти років перебував у складі різних держав і

зумів при цьому зберегти свою етнічну розмаїтість за рахунок поширення початкових шкіл, в яких діти з раннього віку залучалися до вивчення рідної мови, культури, історії, традицій при цьому зберігаючи толерантне відношення до численних етносів, які споконвіку проживали на території Закарпаття. Характерною рисою освітніх процесів, які мали місце в краї впродовж досліджуваного періоду, є не тільки толерантне ставлення до представників різних національностей, але й активне включення до вивчення мови та засвоєння їхньої культури, адже традиційним у Закарпатті є володіння двома або трьома мовами, що забезпечувалося в тому числі й у межах початкових шкіл. Відтак, необхідність оновлення змісту, форм організації навчання в початкових школах в умовах поліетнічного середовища вмотивовує підвищені вимоги до активного застосування вже накопиченого педагогічного досвіду, адаптації провідних ідей минулого до сучасних вимог та викликів [11].

Історично склалося так, що Закарпаття – один із найбільших поліетнічних, самобутніх регіонів України, де проживають понад 100 етнічних спільнот. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 року, в краї проживають 1010,1 тисячі українців (80,5 відсотка), 151,5 тис. угорців (12,1 відсотка), 32,1 тис. румунів (2,6 відсотка), 14,0 тис. ромів (1,1 відсотка), 5,6 тис. словаків (0,5 відсотка), 3,5 тис. німців (0,3 відсотка), а також 1540 білорусів, 565 євреїв, 518 поляків, 490 вірмен та ін. Багатонаціональний склад населення Закарпаття зумовив його поліконфесійний характер. Сьогодні в області близько 40 конфесій, течій, напрямів, 1,5 тисяч релігійних організацій. Конфесії відігравали важливу роль у розвитку освіти області. До I світової війни засновниками всіх шкіл краю в основному були різні релігійні організації. У період між двома

світовими війнами (період входження Закарпаття до складу Чехословаччини) функцію утримання навчальних закладів бере на себе держава, але засновником великої кількості шкіл залишається церква [8].

Сьогодні на Закарпатті діє 51 громадське об'єднання національних спільнот та етнічних груп, у тому числі 11 - угорської, 15 - ромської (13 товариств і 2 асоціації), 4 - словацької, 4 - румунської, 2 – німецької, 2-єврейської тощо. По одному об'єднанню мають польська, вірменська, білоруська та азербайджанська громади. І нещодавно було зареєстровано ще одне громадське товариство - «Еллада», яке об'єднало греків Закарпаття. В області створена унікальна мережа освітніх та культурно-мистецьких закладів, що зробило Закарпаття базовою областю у забезпеченні державної політики та соціальних гарантій представників національних меншин. В Ужгороді діє Центр культур національних меншин Закарпаття, крім того, в Мукачеві - Центр німецької культури «Паланок», в смт. Солотвино Тячівського району - Центр румунської культури і в Ужгороді - Центр ромської культури «Романі Яг». Мовами нацменшин проводиться навчання у 128 загальноосвітніх школах області. За офіційними даними Закарпатської ОДА, із 359 зареєстрованих друкованих періодичних видань в області 30 видається мовами національних меншин [9].

Проблеми міжкультурної комунікації в поліетнічному інформаційному просторі (на прикладі аналізованого регіону) доводять, що шлях до демократичного життєстрою має супроводжуватися насамперед якісною зміною властивостей організаційних структур: від притаманної тоталітарному суспільству ієрархічної організації через конкуруючу й індивідуалістську до організації

консолідуючого типу в демократичному суспільстві [2].

Проблема полікультурності та поліетнічності є надзвичайно актуальною й для багатонаціонального регіону України – Закарпаття. Так, згідно інформації департаменту освіти і науки Закарпатської ОДА із 668 шкіл регіону у 118 навчаються мовами нацменшин. У тому числі – 66 з угорською, 12 – румунською, 1 – українсько-словацькою, 31 – з українською та угорською, 2 – українською, румунською мовами та ін. Для нечисельних меншин відкрито недільні школи з ромською, єврейською, польською мовами навчання. Мережа навчальних закладів постійно удосконалюється та розбудовується. З огляду на це, одним із пріоритетних завдань місцевих органів влади є подальше зміцнення історично-традиційної атмосфери міжетнічної злагоди, толерантності співжиття та високого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп, конкретне вирішення їхніх запитів щодо збереження національної ідентичності [7].

У наш час у країні склалася ситуація, коли культурне розмаїття, що реально існує, недооцінюється, а іноді сприймається як гальмо на шляху національної консолідації. Незважаючи на фактичне культурне, етнічне та конфесійне розмаїття в країні, більшість населення не бажає приймати світ у всьому його різноманітті. Протягом багатьох десятиліть формувалися забобони і стереотипи щодо різних груп населення. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб понукає шукати дієві інструменти для адаптації та соціалізації в регіонах України людей, відмінних своїми мовними, релігійними, культурними та іншими характеристиками. Також надзвичайно актуальними є розвиток громадянської освіти й системна цілеспрямована робота з об'єднання країни, розвитку

міжрегіональних зв'язків, інтеграційних процесів і співпраці. Відповіддю на ці виклики може бути увага до регіональних особливостей та їхнє широке представлення в загальноукраїнському контексті, а також системний інтегрований підхід до знайомства з довколишнім середовищем. Формування громадянської, міжкультурної та соціальної компетентностей дітей є також важливим компонентом розвитку особистості й підготовки її до реалій життя у світі, що швидко змінюється [3].

Проблема організації соціокультурного життя в міжкультурному середовищі є однією з найактуальніших для сучасного людства, причому такою, що стосується існування різних цивілізацій, країн, етнічних і соціальних груп і, врешті-решт, кожної окремої особистості. Умови сьогодення в якості основних вимог до сучасного вчителя визначають знання засад полікультурної освіти, як-от: формування вміння і готовності жити в поліетнічному середовищі, розвиток культури міжнаціонального спілкування, розвиток особистості як суб'єкта своєї національної культури, розвиток здатності протистояти расизму, збереження різноманіття культурних цінностей тощо [4]. Особистість майбутнього вчителя є носієм і провідником ідеї міжкультурності, яка не зможе результативно здійснювати педагогічну діяльність у складних соціокультурних умовах без належної підготовки [5]. Як підкреслює М. Семікін, саме майбутнім учителям особливо важливо «вміти працювати з різними в культурному відношенні людьми, правильно розуміти людську відмінність, бути толерантними до інших, уміти підтверджувати своїми особистими справами і словами культурний плюралізм у суспільстві» [10].

Підготовка вчителя початкових класів, готового до взаємодії з представниками інших культур, обміну

культурними цінностями, трансляції смислів культури, є пріоритетним завданням вищої освіти, а його розв'язання сприяє ефективній організації простору міжкультурної взаємодії в Закарпатті [6]. Українським школам, де спільно навчаються представники різних народів з різною національною культурою, різноманітними національними звичаями, психологічним укладом і менталітетом, властивий поліетнічний характер, що пояснює значимість проблем пов'язаних з подоланням деяких особливостей і складностей, зумовлених взаємовідносинами учасників освітнього процесу. Посилена увага до проблем толерантності та поваги до різних етнічних груп та народів, які проживають на території поліетнічного Закарпаття, зумовлена проявом різних конфліктних ситуацій й детермінована певною втратою інтересу суспільства до виховання підростаючого покоління в навчальних закладах, через неготовність сучасного педагога до професійної діяльності в полікультурному середовищі. Саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів. Оскільки культура стає джерелом духовності тільки в руках духовної людини, основним завданням вітчизняної освіти є ґрунтовна полікультурна підготовка вчителів гуманітарного профілю, в тому числі вчителів початкових класів, відповідальних за формування у молодого покоління інтересу до інших культур і толерантного ставлення до представників інших національностей [1].

На основі проведеного О. Фізеші історико-педагогічного дослідження початкових шкіл Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХІ століття, а також на основі аналізу та узагальнення конструктивного ретро досвіду їх діяльності окреслено основні напрями його актуалізації в умовах сучасного

реформування освіти України, в тому числі й початкової: розроблення нормативно-правового забезпечення початкових шкіл узгоджено з документальною базою європейських держав; урізноманітнення мережі закладів початкової освіти за типами та формами власності; розширення доступу до створення початкових шкіл приватних осіб, місцевих громад та релігійних організацій з обов'язковою умовою дотримання освітніх стандартів; забезпечення можливості здобуття національними меншинами початкової освіти рідною мовою; підсилення краєзнавчого компоненту в навчальних планах і програмах початкових шкіл; особлива увага до національного, громадянського, патріотичного, морально-релігійного виховання тощо [11].

Т. Молнар окреслено необхідні принципи створення міжкультурного простору початкової школи в Закарпатті:

- гуманізму і демократизму, що передбачає рівноправність, відкритість до сприйняття гуманістичних, міжкультурних цінностей, прагнення до взаєморозуміння, поваги до прав людини – представника національних меншин;

- наступності і безперервності, що визначає процес формування міжкультурного діалогу як єдиного багатоетапного освітнього процесу, що починається у дошкільному віці, розвивається в молодшому шкільному віці й триває впродовж усього життя людини;

- культуровідповідності, що визначає органічну єдність міжкультурного виховання з історією та культурою представників національних меншин, їх мовою, народними традиціями і звичаями, що забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь тощо.

Важливо створити позитивний характер взаємостосунків між учнями,

представниками різних культурних груп, особливо міжкультурною більшістю та культурною меншістю. Слід ознайомлювати школярів із прикладами успішної взаємодії з національними культурами, громадами, які формують спільну культурну спадщину українського суспільства. Важливо в цьому процесі не демонструвати переваги однієї культури над іншою, а пізнавати культуру й традиції різних народів у єдиній парадигмі, акцентуючи на позитивному взаємовпливі й подібності між ними. Такий підхід є особливо актуальним для української педагогіки на тлі мовного, етнічного, релігійного та регіонального розмаїття суспільства.

Дослідження міжкультурного простору в різних мікрорайонах міського осередку (м. Мукачево) дають підстави стверджувати, що він впливає на етичний досвід молодшого школяра, а саме: учні, які мешкають у районах, що історично давно склалися, краще поінформовані, активніше взаємодіють із різними закладами, отже, значну роль у виборі початкової школи відіграє соціокультурне середовище цих мікрорайонів; чим далі знаходиться школа від культурного осередку, тим активнішою має бути участь дітей у житті національної меншини; знання і врахування культурно-освітнього потенціалу мікрорайону необхідні під час моделювання міжкультурного простору в конкретному закладі. А у закладі вищої освіти важливо сформувати педагога як особистість, яка є носієм і оберегом національної культури, духовних цінностей. Культурологічна спрямованість є важливою властивістю особистості вчителя і визначає його світоглядні позиції, творчий потенціал, систему цінностей, переконань, смаків, ціннісно-емоційне ставлення до себе, до колег, до науки, предмет якої він викладає, до культурно-духовних надбань, образу життя тощо [6].

Висновки і перспективи (Discussion). В умовах глобалізації та включення української освіти до єдиного європейського освітнього простору та з метою збереження національної самобутності, особливо важливим є досвід Закарпаття як поліетнічного регіону. Необхідність оновлення змісту, форм організації навчання в початкових школах в умовах поліетнічного середовища вмотивовує підвищені вимоги до активного застосування вже накопиченого педагогічного досвіду, адаптації провідних ідей минулого до сучасних вимог та викликів.

Підготовка вчителя початкових класів, готового до взаємодії з представниками інших культур, обміну культурними цінностями, трансляції смислів культури, є пріоритетним завданням вищої освіти, а його розв'язання сприяє ефективній організації простору міжкультурної взаємодії в Закарпатті. Окреслено необхідні принципи створення міжкультурного простору початкової школи в Закарпатті. Підкреслено важливість створення позитивного характеру взаємостосунків між учнями, представниками різних культурних груп, особливо міжкультурною більшістю та культурною меншістю. у закладі вищої освіти важливо сформувати педагога як особистість, яка є носієм і оберегом національної культури, духовних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Білак М.В. Вплив поліетнічного середовища Закарпаття на розвиток полікультурної компетентності вчителя іноземних мов. Молодий вчений. № 1 (41) січень, 2017. 361-364
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): моногр. К.: Либідь, 2001. 334
3. Комплект навчальних програм наскрізного інтегрованого

курсу за вибором «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА» розроблений колективом авторів під керівництвом М. А. Араджионі, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського Національної академії наук України. Київ.2018. 313.

4. Молнар Т. І. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів. Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 19-20 травня 2016) І ред. кол. : Т. Д. Щербан (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. 153-155.

5. Молнар Т. І. Формування кроскультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах: зб. тез доповідей II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Мукачево, 07 листопада 2019 р.). Мукачево : МДУ, 2019. 277-279

6. Молнар Т. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до реалізації мовно-літературної змістової лінії державного стандарту Перспективи і пріоритети педагогічної освіти в епоху соціальних викликів: монографія / Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець та колектив авторів / За заг. ред. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2021. 367.

7. Національні меншини Закарпаття: цифри і факти. – Електронний ресурс. Режим доступу URL: <http://zakarpattia.net.ua/News/64717>

8. Палько Т.В., Іваць О.М. Особливості забезпечення освітньо-мовних потреб національних меншин Закарпаття. Науково-методичний журнал «Освіта Закарпаття» 18'2013. 24-29.

9. Перелік засобів масової інформації, зареєстрованих в Закарпатській області станом на

15.06.2007 р. URL:
<http://www.carpathia.gov.ua/ua/163.htm>.

10. Семікін М. Крос-культурна грамотність сучасного педагога: методологічний аспект. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2013. № 2 (11). 84-91.

11. Фізеші О.Й. Актуалізація ретродосвіду початкової школи Закарпаття в умовах реформування освіти України. Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції. Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2018. 126-130.

Reference

1. Bilak M.V. Vplyv polietnichnoho seredovyscha Zakarpattya na rozvytok polikul'turnoyi kompetentnosti vchytelya inozemnykh mov. Molodyy vchenyy. № 1 (41) sichen', 2017. 361-364

2. Donchenko O. Arkhetypy sotsial'noho zhyttya i polityka (Hlybynni rehulyatyvy psykhopolitychnoho povsyakdennya): monohr. K.: Lybid', 2001. 334

3. Komplekt navchal'nykh prohram naskriznoho intehrovanoho kursu za vyborom «KUL'TURA DOBROSUSIDSTVA» rozrobleny kolektyvom avtoriv pid kerivnytstvom M. A. Aradzhioni, Instytut skhodoznavstva im. A. YU. Kryms'koho Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. Kyiv.2018. 313.

4. Molnar T. I. Pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly do polikul'turnoho vykhovannya uchniv. Nauka ta osvita: aktual'ni problemy doslidzhen' na suchasnomu etapi: zb. tez dopovidey Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Mukachevo, 19-20 travnya 2016) I red. kol. : T. D. Shcherban (hol. red.) ta in. Mukachevo : Vyd-vo MDU, 2016. 153-155.

5. Molnar T. I. Formuvannya kroskul'turnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly.

Aktual'ni problemy navchannya i vykhovannya v umovakh intehratsiynykh protsesiv v osvith'omu ta naukovomu prostorakh: zb. tez dopovidey II Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Mukachevo, 07 lystopada 2019 r.). Mukachevo : MDU, 2019. 277-279

6. Molnar T. Pidhotovka maybutn'oho vchytelya pochatkovoyi shkoly do realizatsiyi movno-literaturnoyi zmistovoyi liniyi derzhavnoho standartu Perspektyvy i priorityty pedahohichnoyi osvity v epokhu sotsial'nykh vyklykiv: monohrafiya / N. M. Avshenyuk, H. V. Tovkanets' ta kolektyv avtoriv / Za zah. red. N. M. Avshenyuk, H. V. Tovkanets'. Mukachevo: Redaktsiyno-vydavnychy tsestr MDU, 2021. 367.

7. Natsional'ni menshyny Zakarpattya: tsyfry i fakty. – Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/64717>

8. Pal'ko T.V., Ivats' O.M. Osoblyvosti zabezpechennya osvith'omovnykh potreb natsional'nykh menshyn Zakarpattya. Naukovo-metodychnyy zhurnal «Osvita Zakarpattya» 18"2013. 24-29.

9. Perelik zasobiv masovoyi informatsiyi, zareyestrovanykh v Zakarpats'kiy oblasti stanom na 15.06.2007 r. URL: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/163.htm>.

10. Semikin M. Kros-kul'turna hramotnist' suchasnoho pedahoha: metodolohichnyy aspekt. Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika. 2013. № 2 (11). 84-91.

11. Fizeshi O.Y. Aktualizatsiya retrodosvidu pochatkovoyi shkoly Zakarpattya v umovakh reformuvannya osvity Ukrayiny. Pidhotovka suchasnoho pedahoha doshkil'noyi ta pochatkovoyi osvity v umovakh rozbudovy Novoyi ukrayins'koyi shkoly: zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi z mizhnarodnoyu uchastyu naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Kherson: TOV «Borysfen-pro», 2018. 126-130.

PECULIARITIES OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS 'WORK WITH STUDENTS IN THE INTERCULTURAL SPACE OF TRANSCARPATHIA

O. A. Bida, I. I. Oros, A. P. Chichuk, T. S. Zorochkina

Abstract. *The article proves that in the conditions of globalization and inclusion of Ukrainian education in the single European educational space and in order to preserve national identity, the experience of Transcarpathia as a polyethnic region is especially important. The need to update the content, forms of organization of education in primary schools in a polyethnic environment motivates increased requirements for the active use of already accumulated pedagogical experience, adaptation of leading ideas of the past to modern requirements and challenges.*

Training primary school teachers who are ready to interact with representatives of other cultures, exchange cultural values, transmit cultural meanings is a priority of higher education, and its solution contributes to the effective organization of intercultural interaction in Transcarpathia. Necessary principles of creation of intercultural space of primary school in Transcarpathia are outlined. The importance of creating a positive relationship between students, representatives of different cultural groups, especially the intercultural majority and cultural minority, was emphasized. in a higher education institution it is important to form a teacher as a person who is the bearer and guardian of national culture, spiritual values.

Key words: *primary school teacher, students, intercultural space, Transcarpathia, Ukraine, polyethnic environment.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.57-61

УДК: 378.6:091.212:63:004

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ ТА ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

СОПІВНИК І.В., доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: sopivnyk_i@nubip.edu.ua

ОВДІЙ Н.М., аспірантка кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: nataliom@ukr.net

ШИНКАРУК В.Д., доктор філологічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vashyn2010@ukr.net

СОПІВНИК С.Р., магістрантка факультету ветеринарної медицини
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: sofiasmart02@gmail.com

Анотація. У статті розкрито особливості інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти. До таких особливостей відносимо: 1) здатності, які формуються через зміст фахової підготовки, що має бути спрямованим на розвиток умінь: а) пошуку, аналізу і використання джерел інформації за фахом; б) застосовувати сучасне програмне забезпечення та техніку для реалізації виробничих процесів; в) професійних (навчальні, рекламні відеоролики про особливості будови, налаштування сільськогосподарської техніки, насіннєвий матеріал, органічні та мінеральні добрива, засоби захисту рослин); 2) здатність здійснювати майбутню професійну діяльність на засадах цифрового сільського господарства (аерозйомка, GPS-трекінг техніки і контроль за використанням палива, системи точного землеробства, технології штучного інтелекту, використання геоінформаційних систем (GIS); 3) ставлення до сучасних цифрових технологій, яке має певні особливості в залежності від місцевості проживання, при цьому варто врахувати, що до складу студентських контингентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти належать у більшості молоді люди, що є вихідцями із сільської місцевості; 4) здатність реалізувати професійну діяльність в умовах необхідності зростання рівня екологічної культури, що передбачає потребу у веденні сільськогосподарської діяльності на засадах сталого розвитку, із застосуванням точного землеробства, інноваційних екологічних технологій виробництва та переробки продукції сільського господарства; 5) здатність і вмотивованість молоді до праці у сільській місцевості, оскільки саме молодь є динамічною групою суспільства, яка здатна швидко навчатися, опановувати та застосовувати нові інформаційні технології у професійній діяльності. Метою статті є виокремлення та обґрунтування особливостей інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти.

Ключові слова: інформаційно-цифрова компетентність; студенти аграрних та природоохоронних ЗВО; цифрове землеробство; сільська студентська молодь.

Актуальність

(Introduction).Цифрова компетентність у широкому розумінні визначається як «впевнене, критичне та творче використання ІКТ для досягнення цілей, пов'язаних з роботою, працевлаштуванням, навчанням, дозвіллям, залученням та/або участю в суспільстві» [1, С. 2]. Складовими цифрової компетентності, відповідно до DigComp Європейської рамки цифрових компетенцій, є

такі: інформація грамотність та уміння працювати з даними (здатність визначати, знаходити, фільтрувати, зберігати, впорядковувати, аналізувати та керувати цифровою інформацією та даними); комунікація та взаємодія (здатність комунікувати в цифровому середовищі, ділитися ресурсами за допомогою онлайн-інструментів, спілкуватися з іншими та співпрацювати за допомогою цифрових

© Сопівник І.В., Овдій Н.М., Шинкарук В.Д., Сопівник С.Р.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

інструментів, взаємодіяти та брати участь у спільнотах і мережах); створення цифрового контенту (здатність створювати та редагувати цифровий та мультимедійний контент, інтегрувати та переробляти цифровий контент, дотримуватися прав інтелектуальної власності); безпека (здатність до захисту персональних даних, дотримання заходів безпеки, безпечне та стале використання); розв'язання проблем (здатність вирішувати технічні проблеми, визначати цифрові потреби та ресурси, вирішувати проблеми за допомогою цифрових засобів, творчо використовувати цифрові технології, оновлювати власні компетенції та інших людей) [2].

Формування цифрової компетентності населення позитивно вплине на різні галузі та сфери життя як окремої людини, так і українського суспільства в цілому. Оскільки аграрний сектор відіграє важливу роль в економіці України, варто звернути увагу на формування цифрової компетентності студентів аграрних і природоохоронних закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Дослідження, присвячені формуванню інформаційно-цифрової компетентності, висвітлюються у матеріалах міжнародних конференцій, які традиційно проводяться у НУБІП України «Цифрові технології в сільському господарстві – поточний стан та значення для освіти. Цифрова освіта у природничих університетах» (<http://surl.li/diyky>). У працях вітчизняних дослідників розкриваються окремі аспекти формування цифрової компетентності студентів, наприклад: Ніколаєнко С., Глазунова О. розкривають проблеми і шляхи вирішення формування цифрової компетентності студентів природничих університетів; Євстрат'єв С. висвітлює впровадження цифрових компетентностей у освітній процес підготовки молодших бакалаврів з агрономії; Лазебник Л., Войтенко В. досліджують теоретичні та практичні засади використання цифрових технологій в управлінні сільськогосподарським підприємством. Аналіз останніх публікацій свідчить, що у вітчизняній науковій думці, питання особливостей інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних закладів вищої освіти висвітлено не достатньо.

Мета (Purpose) статті полягає у виокремленні та обґрунтуванні особливостей

інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти.

Методи. Контент-аналіз, аналіз, синтез, узагальнення.

Результати. В умовах сьогодення цифрове землеробство уже стає ключовим пріоритетом для світової економіки, оскільки за допомогою цифрових технологій у сільському господарстві відкрилося безліч нових можливостей. «Віддалені датчики, супутники та дрони можуть контролювати стан здоров'я рослин, стан ґрунту, температуру, утилізацію азоту та багато іншого – в режимі 24/7. Інструменти на основі штучного інтелекту можуть аналізувати цей величезний обсяг даних з високою швидкістю та скеровувати їх фермерам у вигляді корисних відомостей, допомагаючи аграріям приймати критично важливі та своєчасні рішення» [3].

Погоджуємося із думкою Шерстюк Л. М., Нездойминого О. Є., що «цифровізація змінить всі ланки агропродовольчого ланцюжка. Управління ресурсами будь-якого елементу системи можна буде будувати на засадах оптимізації, індивідуального підходу, розумності та передбачуваності. Цифрове сільське господарство дозволить створити системи, для яких будуть характерні висока продуктивність, передбачуваність і здатність адаптуватися до змін, в тому числі і до тих, які провокує мінливий клімат. Це, в свою чергу, може сприяти підвищенню рівня продовольчої безпеки, прибутковості і стійкості» [4, С. 311].

Саме тому, здійснюючи підготовку фахівців для агропромислового комплексу України, необхідно враховувати важливість готовності сучасного студентства до впровадження цифрового сільського господарства. Студенти аграрних закладів вищої освіти мають володіти комплексом важливих цифрових умінь, зокрема: вміти застосовувати цифрові пристрої для професійних потреб; вміти працювати із онлайн-сервісами та файлами; вміти шукати необхідну інформацію у цифрових середовищах, так, наприклад, за допомогою онлайн-платформи для дрібних фермерів MySgor можна отримати інформацію про найсучасніші технології в сільському господарстві, інноваційні бізнес-моделі, рекомендації з автоматизації праці із врахуванням даних про погоду, хвороби, шкідників, якість ґрунтів; вміти аналізувати дані, інформацію, критично її оцінювати, що дасть можливість швидко приймати

правильні рішення наприклад, щодо рослин, які варто вирощувати у певний період часу, так онлайн-платформа для аграріїв Watson Decision Platform for Agriculture [5] дозволяє визначити фактори, які впливають на врожайність (температуру ґрунту, рівень вологості, наявність шкідників чи хвороб); вміти передавати професійну інформацію іншим суб'єктам господарювання, так наприклад, додаток ЕМА-і, розроблений FAO (Food and Agriculture Organization) для раннього оповіщення, дає можливість ветеринарам з місць в реальному часі передавати високоякісну інформацію про хвороби тварин; вміти застосовувати цифрові технології для ефективного просування виробленої продукції на ринках; вміти застосовувати на практиці розроблені технології цифрового землеробства, наприклад, застосування IoT & AI дозволяє підвищувати продуктивність сільського господарства в умовах дефіциту води, або ж система ET-Agricultural Brain (передбачає застосування штучного інтелекту на фермах для визначення стану здоров'я тварин на основі розпізнавання за зовнішнім виглядом, температурою і голосом). 80 % фермерів США певним чином застосовують інформаційні технології в своїй діяльності. В Японії та Південній Кореї використовуються системи для управління мікрокліматом в теплицях, а також системи віддаленого моніторингу, що дозволяє фермерам управляти температурою, рівнем вологи й іншими показниками на відстані. В Німеччині, використання інформаційних технологій в землеробстві дозволило збільшити урожай на 30 %. При цьому затрати на мінеральні добрива знизилися на 30 %, а затрати на інгібітори – на 50 %. В Україні 10–12 % застосування високих технологій в агросекторі [4, С. 311].

Результати опитувань, проведених на замовлення Міністерства цифрової трансформації України (<https://cutt.ly/QBFHEHN>) свідчать, що цифрові навички українців покращуються, зокрема протягом 2019-2021 років зменшилося на 1,09 млн. людей, які не мають жодних цифрових навичок. Бажання навчатися цифровим навичкам у населення України, за даними опитування, є актуалізованим у більше 40% осіб (7,2% – не бажать; 48,4% – бажання не актуалізовано; 44,4% – мають актуалізоване бажання). Найбільш зацікавленими у навчанні цифровим навичкам є молодь віком від 10 до 29 років. При цьому, актуальність запиту на

навчання залежить від загального рівня володіння цифровими технологіями та загального рівня освіти. Так, вищий рівень цифрових навичок та незакінчена вища або вища освіта актуалізує потребу у поглибленні вже наявних компетенцій. Цікавим є той факт, що спостерігається певна різниця між рівнями сформованості цифрових навичок, а також бажанням їх здобувати серед представників сільської і міської місцевості. Так, рівень володіння цифровими навичками високий у 24,8% населення у сільській місцевості проти 36% – у містах, відсутні цифрові навички у 17% мешканців сіл і 8,7% – жителів міст. Показовим є і те, що більший відсоток мешканців міст (46,5%) у порівнянні із жителями сіл (39,6%) мають актуалізовану потребу пройти навчання цифровим навичкам. Варто відзначити, що студенти аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти у своїй більшості – це вихідці із сільської місцевості, тому необхідно враховувати актуальний рівень цифрової грамотності та спрямовувати зусилля на їх розвиток, базуючись на кращому досвіді інших країн.

Важливо також залучати молодь до праці у сільській місцевості. На думку єврокомісара з питань сільського господарства Януша Войцеховського «інновації в сільському господарстві, зокрема такі як GPS у тракторах або цифрові технології в сільській місцевості, мають використовуватися також для залучення молоді. Аналогічне зауваження висловив на недавньому засіданні депутат Європарламенту Френк Богович, який розповів про те, як передати нові технології молодим фермерам та зробити їх доступнішими. Завдяки цифровим технологіям можна зробити фермерство привабливим та цікавим для молоді, наголосив політик» [6].

Погоджуємося із думкою Шерстюк Л. М., Нездойминого О. Є. про те, що «цифровізація землеробства та сільського господарства є, зокрема, інструментом масштабної програми цифровізації сіл, підключення їх до цифрових інфраструктур, подолання цифрового розриву та соціально-економічного відродження сільських територій» [4, С. 311].

Ще один важливий аспект полягає у тому, що формування інформаційно-цифрових навичок студентів аграрних ЗВО сприятиме й зростанню рівня екологічної культури, так як цифрове сільське господарство є більш екологічним. Оскільки,

«використання цифрових технологій та інструментів у сільському господарстві створює можливість змінювати стратегії управління, беручи за основу точне землеробство. Все це впроваджується заради максимізації врожайності та якості врожаю, щоб оптимізувати посів, скоригувати зрошення або покращити застосування внесених добрив, щоб впроваджувати ефективні рішення протягом усього сезону за допомогою відповідних інструментів» [7].

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, до основних особливостей інформаційно-цифрової компетентності студентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти відносимо: 1) здатності, які формуються через зміст фахової підготовки, що має бути спрямованим на розвиток умінь: а) пошуку, аналізу і використання джерел інформації за фахом; б) застосовувати сучасне програмне забезпечення та техніку для реалізації виробничих процесів; в) професійних; 2) здатність здійснювати майбутню професійну діяльність на засадах цифрового сільського господарства; 3) ставлення до сучасних цифрових технологій, яке має певні особливості в залежності від місцевості проживання, при цьому варто врахувати, що до складу студентських контингентів аграрних та природоохоронних закладів вищої освіти належать у більшості молоді люди, що є вихідцями із сільської місцевості; 4) здатність реалізувати професійну діяльність в умовах необхідності зростання рівня екологічної культури, що передбачає потребу у веденні сільськогосподарської діяльності на засадах сталого розвитку, із застосуванням точного землеробства, інноваційних екологічних технологій виробництва та переробки продукції сільського господарства; 5) здатність і вмотивованість молоді до праці у сільській місцевості, оскільки саме молодь є динамічною групою суспільства, яка здатна швидко навчатися, опановувати та застосовувати нові інформаційні технології у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Punie, Y. and Brecko, B., editor(s), Ferrari, A., DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. EUR 26035, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2013, ISBN 978-92-79-31465-0, doi:10.2788/52966, JRC83167.

2. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, DigComp : the European Digital Competence Framework, Publications Office, 2019, <https://data.europa.eu/doi/10.2767/744360>

3. Цифрове землеробство стає ключовим стратегічним пріоритетом ЄС // URL <https://landlord.ua/news/tsyfrove-zemlerobstvo-staie-kliuchovym-stratehichnym-priorytetom-ies/>

4. Шерстюк Л. М., Нездойминога О. Є. Цифрове сільське господарство: зарубіжний досвід та особливості впровадження й використання в Україні // Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва : колективна монографія. Полтава : Видавництво ПП «Астрая», 2019. 364 с. С. 310-318.

5. Інноваційна платформа Watsons від IBM: планування урожаю, боротьба зі шкідниками та прогноз цін // URL <https://landlord.ua/news/innovatsiina-platforma-watsons-vid-ibm-planuvannia-urozhaiu-borotba-zi-shkidnykamy-ta-prohnoz-tsin/>

6. Європарламент знайшов спосіб утримати молодь на селі // <https://landlord.ua/news/ievroparlament-znaishov-sposib-utrymaty-molod-na-seli/>

7. Хорхе Мартінес, Олексій Коваленко. Цифрове сільське господарство є більш продуктивним і екологічним. URL <https://infoindustria.com.ua/czifrove-silске-gospodarstvo-%D1%94-bilsh-produktivnim-i-ekologichnim/>

8. Форд Мартін. Пришестя робіт. Техніка і загроза майбутнього безробіття. К.: Наш формат. 2016. 400 с.

References

1. Punie Y., Brecko B. (2013). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. EUR 26035, Publications Office of the European Union, Luxembourg. doi:10.2788/52966, JRC83167.

2. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, DigComp : the European Digital Competence Framework, Publications Office. 2019. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/744360>

3. Tsyfrove zemlerobstvo staie kliuchovym stratehichnym priorytetom EU [Digital agriculture is becoming a key strategic priority]. Available at:

<https://landlord.ua/news/tsyfrove-zemlerobstvo-staie-kliuchovym-stratehichnym-priorityetom-ies/>

4. Sherstiuk L. M., Nezdoimynoha O. Ye. (2019) Tsyfrove silske hospodarstvo: zarubizhnyi dosvid ta osoblyvosti vprovadzhennia y vykorystannia v Ukraini [Digital agriculture: foreign experience and peculiarities of implementation and use in Ukraine]. Ekonomichnyi, orhanizatsiyni ta pravovyi mekhanizm pidtrymky i rozvytku pidpriemnytstva : kolektyvna monohrafiia. Poltava: Vydavnytstvo PP «Astraia». 364.

5. Innovatsiina platforma Watsons vid IBM: planuvannia urozhaiu, borotba zi shkidnykamy ta prohnoz tsin [IBM's innovative Watsons platform: crop planning, pest management and price forecasting]. Available at: <https://landlord.ua/news/innovatsiina-platforma-watsons-vid-ibm-planuvannia-urozhaiu-borotba-zi-shkidnykamy-ta-prohnoz-tsin/>

6. Ievroparlament znaishov sposib utrymaty molod na seli [The European Parliament found a way to keep young people in the countryside]. Available at: <https://landlord.ua/news/ievroparlament-znaishov-sposib-utrymaty-molod-na-seli/>

7. Khorkhe Martines, Oleksii Kovalenko. Tsyfrove silske hospodarstvo ye bilsh produktyvnym i ekolohichnym [Digital agriculture is more productive and sustainable]. Available at: <https://infoindustria.com.ua/czifrove-silske-gospodarstvo-%D1%94-bilsh-produktivnim-i-ekolohichnim/>

8. Ford Martin (2016). Pryshestia robotiv. Tekhnika i zahroza maibutnoho bezrobittia [The arrival of robots. Technology and the threat of future unemployment]. K.: Nash format. 400.

FEATURES OF INFORMATION AND DIGITAL COMPETENCE OF STUDENTS OF AGRARIAN AND ENVIRONMENTAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

I. V. Sopivnyk, N. M. Ovdij, V. D. Shynkaruk, S. R. Sopivnyk

Abstract. *The article reveals the features of the information and digital competence of students of agricultural and environmental institutions of higher education. These features include: 1) abilities formed through the content of professional training, which should be aimed at developing skills: a) search, analysis and use of information sources in the specialty; b) use modern software and equipment for the implementation of production activities; c) professional (educational, advertising videos about the features of the structure, setting up agricultural machinery, seeds, organic and mineral fertilizers, plant protection products); 2) the ability to carry out future professional activities based on digital agriculture (aerial photography, GPS tracking equipment and control over fuel use, precision farming systems, artificial intelligence technologies, the use of geographic information systems (GIS); 3) the relationship to modern digital technologies that has certain features depending on the area of residence, it should be noted that the composition of the student contingents of agrarian and environmental institutions of higher education is mostly young people who come from rural areas; 4) the ability to implement professional activities in the context of the need to increase the level of environmental culture, which implies the need for agricultural activities on the basis of sustainable development, using precision farming, innovative environmental technologies for the production and processing of agricultural products; 5) the ability and motivation of young people to work in rural areas, since it is young people who are a dynamic group of society that is able to quickly learn, master and apply new information technologies in their professional activities. The purpose of the article is to highlight and substantiate the features of the information and digital competence of students of agricultural and environmental institutions of higher education.*

Keywords: *information and digital competence; students of agricultural and environmental sciences; digital farming; rural student youth*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.89-95

УДК 378.147

PROFESSIONALISATION OF TRANSLATOR TRAINING IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

L. SHEN, PhD student

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-7421-2899

E-mail: shen923801@gmail.com

Abstract. *This paper deals with the problem of professionalisation of translators. It looks at the system of professionalisation that has developed in Chinese universities that train translators. The essence of the concept of 'professionalisation' is specified in the context of this study. The trend of recent years towards an increasing number of higher education institutions authorised to offer the Master of Translation and Interpretation (MTI) programme has been noted. The focus is on marketisation is an important factor in MTI training. The most important teaching methods for effective professionalisation are presented: specialisation in a particular field, case-study, the comparative analysis method, method of combining theory and practice, process-oriented approach, the product-oriented approach, the computer assisted translation method, the translation workshop method, the translation corpus method, the consciously practical method. The main advantages of the translator training system are identified: the continuity of the professionalisation process – from the beginning of university studies to further training during the career, the practical orientation of the majority of the courses, the wide range of practical training opportunities in different organisations and institutions, the specialisation in specific fields (technology, medicine, economics, etc.), the use of effective teaching methods to develop practical skills in interpretation and translation. The important role of on-campus learning centres and off-campus internship bases set up by colleges and universities to facilitate internships for students is noted.*

Key words: *professionalisation, educational process, interpretation and translation, translator.*

Introduction. The focus of translator training in higher education institutions is driven by the needs of the translation market and employment opportunities. Considering that an important factor in organising translator training and determining the content of the respective educational programmes is the specialisation of their prospective activities, universities in the People's Republic of China have recently developed a system of translator training that is based on professionalisation. A synthesis of the experiences of Chinese universities in training translators on the basis of professionalisation may be useful to incorporate this aspect into the educational process of universities in other countries.

The relevance of the issue is related to the interaction of opposing tendencies in translation education – towards universalisation and towards specialisation. On the one hand, the professional activity of a translator in today's world is becoming more versatile than before. In addition, the translator's deeper involvement in the performance of translation in a particular field or domain requires background knowledge in that field and hence specialisation.

Analysis of recent researches and publications. An analysis of the works of Chinese academics, education policy makers and primary materials relating to translator training programmes and the educational process itself has revealed that the issue of professionalisation of translator training is one of the most

pressing issues in today's translation education. This is underscored by Deputy Education Minister Wu Qidi, who called the translation situation an "emergency" because of China's "acute shortage of qualified foreign language professionals in translation and interpretation" [3].

Scholars understand the concept of professionalisation in different ways. There is a broader definition, for example: «Professionalization is a social process by which any trade or occupation transforms itself into a true profession of the highest integrity and competence» [2]. The academic literature also presents a narrower and more specific definition with a focus on a particular aspect, where professionalisation is seen, for example, as education, training and coaching that transforms a worker into a professional [5].

Even considering some discrepancies in the understanding of professionalisation, it can be seen that this process includes training at an educational institution (particularly a university), internships, apprenticeships, improvement in profession, further training, and participation in professional associations.

Let us consider what professionalisation means for translators and how it is carried out during university studies. Undoubtedly, it is very important to learn two languages – the source language and the target language. However, as J. Czopik, it is clear that language skills alone are not enough to translate texts. Without knowledge of the subject matter described in the text, the text cannot be understood, let alone translated into another language. It is therefore also necessary to ensure that the text, especially the technical vocabulary in the source language, is not an incoherent set of technical words in the target language. The combination of language knowledge with technical knowledge and the ability to express it correctly in the target language is very important [1]. The acquisition of linguistic and specialist knowledge, the formation and development of translation skills and

specialisation in a particular field or type of translation can contribute to the professionalisation of translators.

The purpose of this paper is to identify the main features of the professionalisation of translator training in the People's Republic of China.

Methods. Several research methods were used to achieve this purpose, namely: theoretical analysis – to study the research workers' heritage on the problem under study, method of generalisation of teaching experience – to identify the features of professionalisation of translator training in the People's Republic of China, method of instantiation – to highlight the main advantages of translator training system in Chinese universities.

Results and discussions. The success of preparing translators for their future professional career depends on the orientation of the educational process, the content of the educational programme and the current needs of the translation market. The introduction at Fudan University Shanghai of a new educational programme for translators entitled "Translation English-Chinese", the content of which deserves special attention, is evidence of the flexible response to this set of conditions. The peculiarity of this and similar educational offerings has been pointed out by scholars at Chinese universities. In particular, He Gangqiang, Dean of the Translation Institute at Fudan University, called the widely held view that understanding a foreign language is inevitably linked to the ability to translate completely wrong. After all, only people who are not only fluent in a foreign language but also have professional experience as a translator are suitable for such work. This is why Professor Chai Mingjiong of Shanghai University of International Studies supports offering translation programmes only as part of postgraduate studies – for students who have already completed their foreign language studies, because translation is a "demanding job that requires foreign language skills" [3].

In general, educational programmes in translation are relatively new for China. In order to meet the increasing demand for professional translators from/into Chinese, only in 2007 did the Chinese Ministry of Education implement university programmes in translation and interpretation. However, the magnitude of the needs of the translation market, and consequently the programmes to deliver them, is evidenced by the fact that 206 higher education institutions have been authorised to offer the Master of Translation and Interpretation (MTI) programme [4].

Universities are specialising in translator training – e.g. technical translation, legal translation, economic translation. Higher education institutions are reforming the model of translator training, attaching great importance to practice in the educational process and improving curricula and syllabuses for MTI specialisations. Marketisation is an important factor in MTI training, and the training of professional translators is an inevitable market requirement. Most of the existing MTI training units provide some degree of market-oriented training for undergraduates, offer relevant courses and lectures and provide relevant practical opportunities.

The MTI Education Centre at Guangdong University of Foreign Languages and International Trade offers six majors for Master of Translation: International Conference Interpretation, Applied Translation, Business Translation, Legal Translation, Media Translation, Translation and Localization Management. Students can choose according to their aspirations, interests and abilities. Studies and internships are available in a variety of fields.

The MTI Education Centre of Peking University has established permanent translation practice bases at World Knowledge Press, China Foreign Languages Press, Xinhua News Agency, China Translation and Publishing Corporation and other institutions. As

required by the MTI program of Peking University, each base provides postgraduate students with timely opportunities for translation, compilation, editing, etc.

Shanghai University of Foreign Languages maintains a "comprehensive strategic partnership" with the United Nations and the European Union at the same time. MTI postgraduate students specialising in simultaneous interpretation at conferences from the university's Graduate School of Translation can apply to the United Nations office in Geneva and other units for internships.

All colleges and universities do their best to provide students with quality internship opportunities, especially to instil market concepts and employment awareness to realise the specialisation of translators. This introduction runs through the entire MTI training process.

The work of the translation market also has a strong influence on the special development of translators. First and foremost, translators need to be 'professional', improve professional ethics and industry standards for translators. Secondly, in order to increase the specialisation of translators, a system of access to the translation market must be established and certification of translators must be implemented in order to improve the overall quality of the translation industry.

For students specialising in translation, translation practice runs through the whole study process. Professional translation practice for MTIs usually takes place in the third semester after enrolment, and this time is usually at least one semester. Students may self-refer to an internship site or universities may recommend students to intern at government agencies or companies that meet the qualifications for internships to ensure that students receive standardised and effective training and practice, and improve their translation skills and professional ethics. The content of translation practice may include activities

such as translation practice (extracurricular homework) in practical classes, part-time translation and translation practice in professional internships.

Masters in Interpretation have a minimum of 400 hours of interpreting practice (calculated on the basis of recording time) and at least 25 working days of interpreting practice during university studies. The practice content may include interpreting at an exhibition, interpreting for a front desk escort, consecutive interpretation at meetings or simultaneous interpreting, etc. Masters in Translation must have at least 100,000 Chinese characters or foreign words to practice translation, in the content of literary translation, translation of letters, translation of official documents, translation of commercial advertising materials, translation of academic writing, etc.

To facilitate internships for students, colleges and universities have set up their own on-campus training centres and off-campus internship bases.

For example, the study centre of the Shanghai University of Foreign Languages can provide short-term and long-term internships for translation students. Short-term projects are organised during the winter and summer holidays and last from 6 to 8 weeks. The Training Centre takes all translation students as short-term trainees and carries out non-urgent translation tasks under the guidance of internal translators in the Training Centre. Long-term projects cover the entire period of students' studies at the university. Under the responsive guidance of experienced translators in the training centre, trainees can carry out more complex translation tasks. Organisations that have signed cooperation agreements with the university in the field of professional practice for students include the UN, EU, Shanghai Foreign Affairs Office, Shanghai Pudong New District Foreign Affairs Office, Kunshan Jiangsu Province Foreign

Affairs Office, Shanghai Culture and Trade Language Service Base, Shanghai Daily Editorial Office, Huawei Company, Johnson Medical Instrument Company of America, etc.

The internship bases of MTI Education Center of Peking University include: foreign language teaching and research publisher, Chinese language translation publisher, intellectual property publisher, Xinhua News Agency Reference News Editorial Office, China Daily and Beijing Weekly Editorial Office, Huawei Company, Boya Language Service Company, etc.

The Translation and Interpretation School of Beijing Language and Culture University has established good and stable cooperation relations with foreign language bureaus, China Educational Television, China Central Television (foreign languages), China Translation and Publishing Corporation, foreign language teaching and learning publishing house, Tongwen Translation Bureau, Oriental Culture Development Corporation and many other translation companies, which provide many internship and practical opportunities for students

Teaching methods are also important for effective professionalisation. Teachers usually use the following methods when teaching translation:

- 1) The first way, the most popular, is to teach translation in a specific field (e.g. technical translation, legal translation, etc.). Teaching starts with learning the vocabulary in that field and finding equivalents in the target language. Based on this, students work with the complex grammatical structures of specialised written texts. This method concentrates mainly on the acquisition of skills and specialised vocabulary in the chosen field. The trainees will master and learn: the theory of technical translation; the terminology of scientific and technical literature and documentation; the practice of translating special materials/texts; the subject area (a specific domain), which

fundamentally constitutes the content of technical translation training for students.

2) A method of combining theory and practice. This methodology can manifest itself in two ways. First, translation theory can be used to analyse existing examples of translation, and it is best to use multiple translations of the same source text. By analysing the different methods used by predecessors to solve the same problem, the pros and cons of the different translation methods can be compared. Secondly, according to the principles and skills learned, with appropriate exercises. Exercises can be of two kinds: firstly, the students analyse an existing translation on their own; secondly, the students translate it themselves. It is better to choose a few typical examples of translation and do a comparative analysis in class. Comparative analysis should be the most important method of teaching translation.

3) The comparative analysis method. The action of the comparative translation method in a translation class is as follows: the teacher divides the whole class into several groups of five to six students each. Before each class, organize a corpus of translations for the students and then report their translation results to the class in class and take questions and comments from the other groups of students. The teacher then shows the class 3-5 translated versions of the corpus and helps the students compare and analyse different translations of the same work from different perspectives of language and culture.

4) Case study method. The use of the case method in translation classes gives students the opportunity to acquire theoretical knowledge on the theory of translation, to broaden their practical experience, to develop their ability to express their thoughts, proposals, ideas, as well as the ability to listen to an alternative point of view and express their opinion in a well-reasoned way. This method also improves students' analytical and evaluation skills, teamwork skills and

the application of theoretical material in practice.

Other methods such as the process-oriented approach, the product-oriented approach, the computer assisted translation method, the translation workshop method, the translation corpus method, the consciously practical method, etc. are also widely used.

The professionalisation of translators in China is an ongoing process and also continues in their professional activities. There are a large number of organisations for translator training and professional development courses in China. They function both offline and online. They mainly offer the following specialisation: consecutive interpretation course, simultaneous interpretation course, translation course.

Some universities have higher schools of translation and interpretation that specialise in the further education of translators. These include the Graduate School of Translation and Interpretation at Beijing Foreign Studies University, Shanghai Foreign Studies University and Guangdong University of Foreign Studies and International Trade, for example.

Peking University of Foreign Studies has an Asia-Pacific Translation Training Centre, established on 11 August 2008. It was established when the Graduate School of Translation and Interpretation of Beijing Foreign Studies University became a member of the Permanent International Conference of University Institutes of Translation and Interpretation (CIUTI). The centre is designed to train translators from professional translation organisations in the Asia-Pacific region.

Conclusion. The professionalisation of translators is one of the principal means of ensuring the quality of translations. Recently, universities in the People's Republic of China have developed a system for training translators that is based on professionalisation and whose study may be useful for consideration in training these professionals in other

countries. The main advantages of the translator training system are the continuity of the professionalisation process – from the beginning of university studies to further training during the career, the practical orientation of the majority of the courses, the wide range of practical training opportunities in different organisations and institutions, the specialisation in specific fields (technology, medicine, economics, etc.), the use of effective teaching methods to develop practical skills in interpretation and translation.

References

1. Czopik J. (2014). Quo Vadis, Übersetzer A. D. 2014? Professionalisierung als Dolmetscher und Übersetzer. Mitteilungen des BDÜ Landesverbandes Nordrhein-Westfalen e.V. 1. Ausgabe 2014. Nr. 43. Februar 2014
2. Nilsson H.(2021). "Professionalism, Lecture 5, What is a Profession?" URL: <http://www.cs.nott.ac.uk/~psznhn/G52GRP/LectureNotes/lecture05-4up.pdf>
3. Schneider R.(2004). China professionalisiert Übersetzer Ausbildung. Shanghai Daily, 2006-04-03. URL: <https://uepo.de/2006/04/07/china-professionalisiert-uebersetzer-ausbildung-neue-seminare-an-fudan-universitaet-shanghai/>
4. Wang Han. (2016). Found in Translation: How China's most elite interpreters and translators are cultivated. URL: <http://en.shisu.edu.cn/resources/features/found-in-translation>
5. What is Professionalization, and why is it important? (2021) URL: <https://www.ecoleglobale.com/blog/professionalization-and-its-importance/>
6. Wright D. Yan Fu and the Tasks of the Translator. New Terms for New Ideas. Western Knowledge and Lexical Change in Late Imperial China. Ed. by Michael Lackner, Iwo Amelung and Joachim Kurtz. Leiden: Brill, 2001. P. 235-256.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У КНР Л. Шен

Анотація. Статтю присвячено проблемі професіоналізації перекладачів. Розглянуто систему професіоналізації, яка склалась у китайських університетах, що здійснюють навчання перекладачів. Конкретизовано сутність поняття «професіоналізація» у контексті проведеного дослідження. Констатовано тенденцію останніх років до зростання кількості закладів вищої освіти, авторизованих для підготовки перекладачів за програмою the Master of Translation and Interpretation (MTI). Акцентовано на маркетингу як важливому фактору у навчанні за програмою MTI. Представлено деякі методи навчання для ефективної професіоналізації майбутніх перекладачів: спеціалізація в певній галузі, тематичні дослідження, метод поєднання теорії та практики, процесно-орієнтований підхід, продукт-орієнтований підхід, метод перекладу з комп'ютерною підтримкою, метод перекладацьких семінарів, метод перекладацького корпусу, свідомо-практичний метод. Визначені основні переваги системи підготовки перекладачів – безперервність процесу професіоналізації – від початку навчання в університеті до подальшого навчання протягом кар'єри, практична спрямованість більшості курсів, широкий спектр можливостей практичного навчання в різних організаціях та інституціях, спеціалізація в окремих галузях (техніка, медицина, економіка тощо), використання ефективних методів навчання для розвитку практичних навичок усного та письмового перекладу. Відзначена важлива роль навчальних центрів на

території кампусу та позауніверситетських баз стажування, створених коледжами й університети для сприяння практичному навчанню студентів.

Ключові слова: професіоналізація, освітній процес, усний і письмовий переклад, перекладач.

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.41-48

УДК 373.2.015.31

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ**Г. С. ЗАДОРЖНА**, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології та фахових методик, викладач вищої категорії<https://orcid.org/0000-0001-5527-3725>Email: Aqnehka0404@gmail.com

Анотація. У статті здійснено аналіз правової, психологічної, соціальної та педагогічної літератури з проблем правової соціалізації та виховання особистості, уточнено ключові поняття дослідження. Правову соціалізацію особистості визначено як процес, що забезпечує її адаптацію у правовій життєдіяльності суспільства, інтеграцію у правове середовище та правові взаємини, формування правових якостей особистості та її правової активності для адекватного функціонування особистості у правовій реальності.

Взаємодію закладів освіти із сім'єю у правовому вихованні дітей уважаємо складним процесом взаємовпливу цих соціальних інститутів правової соціалізації один на одного, якому властива реалізація зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи, головною метою якої стає ефективне правове виховання дитини на етапі переходу з дошкільного в молодший шкільний вік.

Під правовою вихованістю дітей і молоді розуміємо особистісне утворення, що визначається ступенем володіння правовими уявленнями про власні права й обов'язки та права інших людей, сформованістю ставленням до права і правового закону як до цінностей, оволодіння навичками використовувати свої права, виконувати обов'язки і дотримуватися заборон протиправної поведінки в соціумі.

Результати дослідження та їх обговорення свідчать про динамічні позитивні зміни показників сформованості правової вихованості дітей і молоді експериментальних груп під впливом впроваджених заходів в освітній процес щодо профілактики порушень прав дитини в сім'ї та соціумі.

Ключові слова: права, правове виховання, правова соціалізація, наступність у правовому вихованні дітей і молоді, правосвідомість особистості.

Актуальність (Introduction). В умовах інтегрування України до європейського освітнього простору формування соціально зрілої, вільної особистості, яка володіє правовими знаннями, поважає право і законність, уважає їх вищими соціальними цінностями, реалізовує власну громадянську активність у правомірній поведінці, є стратегічним напрямом державної політики. Це відображено в державних документах: Конституції України, Сімейному і Цивільному кодексах, Законах України «Про громадянство України», «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепції виховання дітей та молоді у національній системі

освіти, Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Національній програмі правової освіти населення, Державній соціальній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес учених до вивчення психолого-педагогічних аспектів правової соціалізації молодого покоління, формування правосвідомості та правової культури дітей і молоді, а саме: педагогічні основи політико-правової, громадянської,

суспільствознавчої освіти в Україні (В. Арешонков, В. Андрейцев, Т. Ліхневська та ін.); правової культури, громадянської свідомості, правового менталітету, їх взаємозв'язок і значення в педагогічному процесі (В. Денисов, В. Годованець, В. Головченко, О. Прудникова та ін.); правова культура в сучасних умовах розбудови демократичного суспільства (Є. Аграновська, М. Горшенєва, І. Іванніков, О. Костенко, Н. Плахотнюк, Д. Проков'єва, В. Сальніков, О. Скакун, В. Тацій, Є. Федика, В. Федорін та ін.); сутність і специфіка правової освіти й культури школярів (В. Дубровський, Г. Давидов, В. Квасов, І. Котюк, В. Оржеховська, М. Подберезський, О. Пометун, Т. Ремех, Л. Твердохліб, Н. Ткачова, М. Фіцула, М. Щербань та ін.) [1 – 5].

Важлива роль у формуванні правосвідомої особистості належить процесам правової соціалізації та правового виховання дітей і молоді, створенню умов для адаптації молодого покоління до суспільно-правових норм і цінностей, формуванню гуманістично зорієнтованої, законослухняної особистості з розвиненим правовим світоглядом, громадянськими якостями, почуттям власної гідності, поваги до закону, відповідального ставлення до прав і свобод інших людей.

Мета (Purpose). Метою статті є обґрунтування особливостей формування правосвідомої особистості в контексті соціалізації та правового виховання дітей і молоді. Головним завданням дослідження є підтвердження ефективності правового виховання дітей і молоді, в залежності від цілеспрямованої і систематичної роботи педагогів і батьків, спрямованої на підвищення власної правової культури.

Методи (Methods). Аналіз, синтез, узагальнення.

Результати (Results). *Правову соціалізацію особистості* визначено як процес, що забезпечує її адаптацію у правовій життєдіяльності суспільства, інтеграцію у правове середовище та правові взаємини, формування

правових якостей особистості та її правової активності для адекватного функціонування особистості у правовій реальності [3, с. 39].

Правове виховання дітей і молоді розуміємо як суспільно й особистісно важливий напрям процесу їхньої правової соціалізації, який цілеспрямовано здійснюється у взаємодії сім'ї і закладу освіти та передбачає формування основ правосвідомості особистості дитини, засвоєння уявлень і переконань про норми права із відповідним ставленням до них і практики їх реалізації у повсякденному житті, як детермінанти їхньої правомірної поведінки та профілактики асоціальних учинків [2, 3, 4].

Взаємодію закладів освіти із сім'єю у правовому вихованні дітей і молоді уважаємо складним процесом взаємовпливу цих соціальних інститутів правової соціалізації один на одного, якому властива реалізація зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи, головною метою якої стає ефективно правове виховання дитини на етапі переходу з дошкільного в молодший шкільний вік [1, 3, 5].

Наступність у правовому вихованні дітей і молоді розуміємо як спрямованість педагогічного процесу закладів дошкільної і початкової освіти на спільну і єдину мету – виховання дітей і молоді на засадах поваги до прав людини через виховання у них почуття гідності, справедливості, свободи, рівності, а також поваги до інших людей, ставлення до права і правового закону як до цінностей, переведення правових знань на рівень особистісних переконань, формування навичок правомірної поведінки [2, с. 15].

Під *правовою вихованістю* дітей і молоді розуміємо особистісне утворення, що визначається ступенем володіння правовими уявленнями про власні права й обов'язки та права інших людей, сформованістю ставленням до права і правового закону як до

цінностей, оволодіння навичками використовувати свої права, виконувати обов'язки і дотримуватися заборон протиправної поведінки в соціумі [1, 2, 4].

Констатувальний експеримент дослідження складався із двох етапів. На *першому етапі* було виявлено наявність педагогічних знань, теоретичної та практичної підготовки батьків і готовності педагогів до здійснення роботи з правового виховання дітей і молоді та проаналізовано взаємодію між ними. На *другому етапі* здійснювали діагностування рівнів правової вихованості дітей і молоді до та після викладення курсу правознавства. З метою вивчення ставлення батьків до питань правового виховання дітей та виявлення стану їхньої обізнаності в цій галузі, було проведено анкетування, у якому взяли участь 200 респондентів.

Розкриваючи розуміння прав дитини, батьки визначили згідно результатів анкетування, що це гарантовані державою можливості і свободи (25,2%); законодавчо закріплені можливості жити належним чином (18,3%); право на освіту, працю, відпочинок, свободу слова (62,1%); решта батьків не дали відповіді на це запитання. Стосовно обов'язків, які має дитина, батьки вказали на такі: «допомагає мені по господарству, виносить сміття, поливає квіти, мие посуд» – 75,2% респондентів; «поважати старших членів сім'ї» – 13,2% батьків; «виконувати правила поведінки, слухатися батьків» – 23,1%.

Батьки знають, що вдарити дитину означає порушити її права, водночас 69,5% респондентів використовують фізичні покарання, серед яких перевага надається підзатильникам, дітей шльопають, лупцюють; 31,1% вважають таке покарання допустимим в окремих випадках. Лише 10,1% батьків указали на категоричну недопустимість фізичних покарань ні у яких ситуаціях. Серед причин, які спонукають батьків

використовувати покарання вказано такі: «дитина не слухається» (27,1%); «і мене батьки били» (26,4%); «не витримують нерви» (16,3%); «закінчуються аргументи і терпіння» (9,2%); «психологічне напруження після роботи» (6,1%); «порушення норм поведінки» (5,3%); «впертість дитини» (4,1%); «свідомо чинить наперекір батькам» (3,2%) тощо.

Таким чином, проведене серед батьків і вчителів початкових шкіл анкетування щодо їхньої обізнаності з сутністю і особливостями правового виховання дітей надало змогу дійти висновків, що переважна їх більшість потребують підвищення компетентності з правової проблематики та методичних розробок з метою цілеспрямованої організації процесу правового виховання дітей і забезпечення ефективних умов для організації конструктивної взаємодії закладу освіти з сім'ями вихованців.

Надалі вихідний рівень правової вихованості дітей і молоді досліджувався в експериментальній групі (ЕГ) та контрольній групі (КГ), що склалися із 102 осіб, вихованців закладів початкової освіти та 98 осіб, діти після вивчення курсу правознавства. Кількісні результати діагностики рівнів правової вихованості дітей, за визначенням правової соціалізації кожної із груп, було отримано завдяки поділу суми коефіцієнтів усіх показників на їх кількість, що наведено у таблиці 1.

Курс правознавства містив інформацію щодо набуття дітьми та молоддю правових знань з теорії держави і права, основних засад конституційного, адміністративного, цивільного та інших галузей права задля підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, сприяння виробленню уміння орієнтуватися у діючому законодавстві, правильному застосуванню правових норм у конкретних правовідносинах і вирішенні конфліктів. Метою курсу було забезпечення умов для

формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів. Безпосередньо він містив, інформацію про елементи теорії права, основні права, свободи, обов'язки людини та способи їх захисту. Особливу увагу приділено правовому статусу неповнолітніх в цих сферах [5, с.116 – 121].

Задовільний рівень правової вихованості (табл. 1) продемонстрували діти та молодь ЕГ осіб, які відрізнялися недостатніми знаннями своїх основних прав і обов'язків, неусвідомленням їх значення і відмінності, не завжди правильно означали ці категорії словами; у цих дітей загалом були наявні знання норм правомірної поведінки у соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), але вони не завжди розуміли необхідність їх

дотримання у різних соціальних ситуаціях; емоційно реагували на порушення своїх прав, але не завжди виявляли повагу до прав і свобод інших людей, не завжди правильно оцінювали поведінку інших людей з позиції дотримання чи порушення правових норм, уміння відчувати межі припустимої поведінки і давати морально-правову оцінку порушенням прав дітей виявляли ситуативно; аналізували вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм лише за допомогою дорослого; виявляли не завжди позитивні характеристики індивідуальної поведінки, лише подекуди демонстрували уміння реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, загалом уміли узгоджувати свої дії, поведінку з іншими, проте діяли таким чином лише за підказки дорослого.

Таблиця 1

Рівні вихованості дітей і молоді за визначенням особливостей їх соціалізації та правового виховання (у%)

Показник и	Груп и	Рівні		
		Достатн ій	Задовільн ий	Низьк ий
Знання основних понять із права	ЕГ	15,6	31,8	52,6
	КГ	63,3	21,4	15,3
Розуміння щодо порушень прав своїх та інших дітей	ЕГ	17,8	37,6	44,6
	КГ	64,3	17,8	17,9
Повага до прав і свобод інших	ЕГ	16,1	27,8	56,1
	КГ	66,4	17,9	16,6
Оцінка поведінки інших людей з позиції дотримання правових норм	ЕГ	24,1	35,5	40,4
	КГ	50,6	25,8	23,6
Уміння відчувати межі припустимої поведінки	ЕГ	28,1	28,7	43,2
	КГ	50,8	19,9	29,3

© Г. С. Задорожна

Надання морально-правової оцінки порушенню прав дітей	ЕГ	11,4	38,5	50,1
	КГ	52,1	27,8	20,1
Ставлення дітей до різних життєвих подій морально-правового характеру	ЕГ	19,9	29,4	50,6
	КГ	60,2	19,7	20,4
Особливості індивідуальної поведінки дитини	ЕГ	24,4	37,2	38,4
	КГ	48,3	27,1	24,5

Низький рівень правової вихованості (табл. 1) засвідчує відсутність знань своїх основних прав і обов'язків, неусвідомлення їх значення і відмінності, невміння означити ці категорії словами; ці діти мали поверхневі знання норм правомірної поведінки у соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), не розуміли необхідності їх дотримання у різних соціальних ситуаціях; не реагували на порушення прав, не виявляли повагу до прав і свобод інших людей; не вміли правильно оцінювати поведінку інших людей з позиції дотримання чи порушення правових норм, не відчували межі припустимої поведінки; не давали морально-правову оцінку порушенням прав дітей; не вміли аналізувати вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм; виявляли негативні характеристики індивідуальної поведінки, не вміли реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими.

В КГ осіб (табл. 1) представлено результати *достатнього рівня правової вихованості* в дітей та молоді, що характеризується повними і усвідомленими знаннями своїх основних прав і обов'язків, усвідомленням їх значення і відмінності,

означення цих категорій словами; обізнаністю дітей із нормами правомірної поведінки в соціумі (в сім'ї, закладі освіти, у громадських місцях), розуміння необхідності їх дотримання у різних соціальних ситуаціях; відповідним емоційним відгуком дитини на порушення своїх прав та прав інших дітей, повагою до прав і свобод інших, адекватною оцінкою поведінки інших людей з позиції дотримання правових норм, умінням відчувати межі припустимої поведінки, давати морально-правову оцінку порушенням прав дітей; умінням аналізувати вчинки з позиції дотримання чи недотримання морально-правових норм, виявленням позитивних характеристик індивідуальної поведінки дитини, вмінням реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими

Таким чином, результати констатувального експерименту підтвердили необхідність не лише уточнення і розширення уявлень про права у дітей і молоді, а й приведення їх у систему на засадах наступності.

В процесі формування правосвідомої особистості в контексті соціалізації та правового виховання дітей і молоді серед методів і прийомів для ознайомлення дітей з їх правами педагоги використовували такі:

«бесіди», «читання художньої літератури», «ілюстрації», «дидактичні ігри», «перегляд презентацій», «приклад інших людей або власний», «розповідь», «притчі, легенди, казки й оповідання», «сюжетно-рольові ігри».

В правовій підготовці дітей також було задіяно клуб «Батьківська академія», засідання яких проводилися один раз на квартал. Тематика кожного засідання клубу узгоджувалася із бажаннями і пропозиціями батьків дітей. Тривалість засідання клубу годину – півтори (час міг варіюватися залежно від питань, які обговорювалися, кількості учасників, глибина усвідомлення ними власної проблеми тощо). Організація клубів для батьків сприяла розумінню ними особливостей сімейного виховання дітей, умінню обрати оптимальні способи взаємодії з ними, умінню ставати на позицію дитини, бачити проблему її очима, умінню налагоджувати тісні емоційні контакти з дитиною, як стають джерелом її переживань, активізувати комунікації у родинному колі.

Ще одним важливим напрямом роботи з сім'ями дітей і молоді була профілактика порушень прав дитини в сім'ї. Запропонована робота з сім'ями сприяла тому, що батьки мали змогу порівняти власний досвід з позиціями інших батьків, які використовують у сімейному вихованні дітей методи і прийоми, які не травмують їхню психіку. Після цього педагогами у співпраці із соціальними працівниками було виокремлено групи ризику для проведення тематичних психологічних консультацій для батьків, що дозволило створити дискусійний рефлексивний простір для оптимізації виховного процесу і зміни способу впливу батьків на власну дитину.

Така робота у групах, організована психологом і соціальним педагогом, дозволила батькам розширити межі їхнього сприйняття проблеми правового виховання дитини,

зокрема застосування методів покарань, по-іншому поглянути на неї, а відтак – і краще зрозуміти негативний вплив на психіку дитини. Завдяки інформації, отриманій від психолога, а також можливості обговорити проблемні ситуації з іншими батьками, актуалізується розуміння того, що агресивна поведінка дорослого стає для дитини предметом для наслідування. Помічено, що в найбільшою мірою агресія виражається у дошкільників у грі з ляльками, а у молодших школярів – стосовно молодших і більш слабких дітей та тварин. Як стверджують психологи, першопричиною виникнення проблем у дітей є нелюбов, неприязнь з боку батьків, які викликають у дитини відчуття беззахисності, власної непотрібності і відповідно агресивні прояви.

Основними темами, які пропонували психолог і соціальний педагог сім'ям групи ризику для консультацій, стали: «Значення батьківської любові для становлення психічно здорової особистості дитини»; «Питання, пов'язані з проявами агресивної поведінки дитини»; «Караючи, подумай: навіщо?»; «Причини емоційних переживань дітей»; «Покарання без приниження»; «Жорстокість у сім'ї»; «Щасливий той, хто щасливий у себе вдома». Паралельно цих батьків навчали використовувати індуктивні методи (похвалу, пояснення дитині наслідків її вчинку, обґрунтування вимог тощо) управління поведінкою дитини, а також проводили корекційну роботу з дітьми, які звикли до травмуючих способів спілкування з батьками і не сприймають інших форм взаємодії.

Організована таким чином педагогічна взаємодія сприяла підвищенню рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків із питань правового виховання дітей, і підтвердила положення про те, що ефективність правового виховання дітей залежить від цілеспрямованої і

систематичної роботи педагогів і батьків, спрямованої на підвищення власної правової культури.

Таблиця 2

Рівень сформованості правової вихованості дітей і молоді

Рівень розвитку	ЕГ осіб		КГ осіб
	До експерименту	Після експерименту	
Достатній	26 осіб (25,49%)	81 особи (79,41%)	77 осіб (78,58 %)
Задовільний	43 особа (42,16%)	12 осіб (11,76%)	23 особи (23,47%)
Низький	31 осіб (30,39%)	7 осіб (6,86%)	--

Прикінцевий етап експерименту (табл. 2) засвідчив позитивну динаміку рівнів правової вихованості дітей і молоді ЕГ осіб у порівнянні з КГ респондентів. Зокрема, кількість досліджуваних в експериментальній групі з достатнім рівнем правової вихованості збільшилася на 53,92%, із задовільним рівнем зменшилася на 30,4 %, а з низьким рівнем – на 23,53%. Математична обробка отриманих кількісних результатів діагностування рівнів правової вихованості дітей і молоді засвідчила статистичну значущість позитивних зрушень, що відбулися в результаті застосування методів і прийомів для їх ознайомлення з правовою відповідальністю, правами та обов'язками.

Висновки і перспективи (Discussion). Заключні зрізи, зроблені на прикінцевому етапі дослідження, засвідчили збільшення кількості дітей і молоді з достатнім рівнем правової вихованості в експериментальній групі, на відміну від контрольної. Математична обробка отриманих результатів на прикінцевому етапі експерименту підтверджують не випадковість у розбіжності результатів оцінювання дітей контрольної та експериментальної груп, і доводять, що зміни, які відбулися у рівнях правової вихованості дітей і молоді в експериментальній групі, є достовірними і статистично значущими.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд усіх

аспектів означеної проблеми. Подальшого наукового дослідження потребує правове виховання дітей в різновікових групах закладів дошкільної освіти та малокомплектних початкових школах, а також підготовка майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до правового виховання дітей.

Список використаних джерел

1. Алексєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики : наук.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2007. 152 с.
2. Задорожна Г. С. Правове виховання особистості дитини: поняття, сутність, особливості. Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. –Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. С.12–18.
3. Омельчук І. А. Поняття та основні фактори формування правосвідомості молоді щодо прав і свобод людини. Університетські наукові записки. 2011. №4. С. 38–44.
4. Сердюк І. В. Взаємодія права та моралі в історії філософсько-правової думки. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2. С. 97–105.
5. Ткаченко Ю. М. Морально-правове виховання дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. Науковий пошук молодих дослідників. Соціально-педагогічні науки : збірник наукових праць студентів. 2012. № 6. (Ч. I). Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». С. 116 –121.

Reference

1. Alekseenko T.F. (2007) Socialization of the individual: opportunities and risks: scientific method. way. Kyiv: Pedagogical Thought, 2007. 152 p.
2. Zadorozhna G.S. (2017) Legal education of the child's personality: concept, essence, features. Volyn Pedagogical Journal: Scientific Journal. – Lutsk: Lesya Ukrainka National University, 2017. P.12–18.
3. Omelchuk I.A. (2011) The concept and main factors in shaping the legal awareness of young people about human rights and freedoms. University scientific notes. 2011. №4. Pp. 38–44.
4. Serdyuk I.V. (2015) The interaction of law and morality in the history of philosophical and legal thought. Philosophical and methodological problems of law. 2015. № 1–2. Pp. 97–105.
5. Tkachenko Y.M. (2012) Moral and legal education of children in the family as a socio-pedagogical problem. Scientific search for young researchers. Socio-pedagogical sciences: a collection of scientific works of students. 2012. № 6. (Part I). Luhansk: Taras Shevchenko Lviv National University. Pp. 116 –121.

FORMATION OF LEGAL CONSCIOUS PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SOCIALIZATION AND LEGAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

A. S. Zadorozhna

Abstract. *The article analyzes the legal, psychological, social and pedagogical literature on the problems of legal socialization and education of the individual, clarifies the key concepts of the study. Legal socialization of the individual is defined as a process that ensures its adaptation in the legal life of society, integration into the legal environment and legal relations, the formation of legal qualities of the individual and his legal activity for adequate functioning of the individual in legal reality. The interaction of educational institutions with the family in the legal education of children is considered a complex process of interaction of these social institutions of legal socialization on each other, which is characterized by the implementation of ties and relations of public institutions and small groups. preschool in primary school age. Under the legal upbringing of children and youth we understand personal education, which is determined by the degree of mastery of legal ideas about their own rights and responsibilities and the rights of others, formed attitude to law and legal law as values, mastery of skills to exercise their rights, perform duties and adhere to prohibitions of illegal behavior in society. The results of the study show a dynamic positive changes in the formation of legal education of children and youth of experimental groups under the influence of implemented measures in the educational process for the prevention of violations of children's rights in the family and society.*

Key words: *rights, legal education, legal socialization, continuity in the legal education of children and youth, legal awareness of the individual.*

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.164-169

УДК 141 : 681.51

ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОГЛЯДІВ АКАДЕМІКА В. М. ГЛУШКОВА

В. Д. ПІХОРОВИЧ, старший викладач кафедри філософії
*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ORCID ID 0000-0002-3168-8704

E-mail: fanja.new@gmail.com

А. Ю. САМАРСЬКИЙ, кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ORCID ID 0000-0003-2619-0394

E-mail: a.samarskyi@gmail.com

Анотація. Досліджується еволюція філософських поглядів піонера кібернетики академіка В.М. Глушкова в контексті розуміння природи людського мислення та можливості побудови штучного інтелекту. Висвітлюються гносеологічні питання основ кібернетики, епістемологічний базис створення моделей для автоматизації розумових процесів. Показується внесок В.М. Глушкова у розвиток філософських ідей кібернетики та інформаційного суспільства.

Ключові слова: мислення, кібернетика, Глушков, штучний інтелект.

Актуальність

(Introduction). Сучасні філософські проблеми використання інформаційних технологій значною мірою походять з гносеологічних уявлень засновників кібернетики у середині ХХ ст. Тому спроба розібратися у філософській основі сучасних ідей так званого «інформаційного суспільства» неодмінно вимагатиме дослідження філософської спадщини засновників кібернетики, зокрема, з поглядами одного з найвідоміших в світі вченого-кібернетика академіка В.М. Глушкова. Історія науки показує, що філософські погляди вчених, що засновують нові науки або своєю діяльністю значно розвивають їх, надзвичайно важливі для розуміння як даних конкретних наук, так і науки в цілому. Проте, дуже часто саме цей аспект висвітлюється недостатньо у науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що в науковій спільноті, попри популярності ідеї загальнодержавної автоматизованої системи управління економікою (ЗДАС) існує недостатня зацікавленість

філософськими та соціально-економічними поглядами В.М. Глушкова. Серед тих, хто досліджував та популяризував ідеї В.М. Глушкова, можна виділити вітчизняних вчених Б.Н. Маліновського, В.П. Деркача, О.В. Палагіна, В.В. Глушкову; закордонних дослідників - Бенжаміна Петерса (США) [1].

Мета дослідження полягає у висвітленні філософських знань та ідей В.М. Глушкова та критично проаналізувати його філософські погляди в контексті розуміння людського мислення.

Методи (Methods). Був проведений бібліографічний аналіз наукової спадщини, залучений системний та компаративістський підхід, історико-філософський та діалектичний метод, що дало змогу визначити філософські погляди В.М. Глушкова, а також шляхи та причини їх формування.

Результати (Results). В.М. Глушков є автором двох десятків статей, присвячених спеціальним філософським питанням, три з яких

були опубліковані у головному радянському філософському журналі «Питання філософії». Сам Віктор Михайлович зовсім не вважав, що філософія не має відношення до науки взагалі і до кібернетики зокрема. Навпаки, він вважав, що саме незнайомство з філософією неодноразово призводило науку до серйозних криз.

Слід сказати, що сам В.М. Глушков усіляко намагався перебувати на такому рівні філософської підготовки, який дозволяв йому адекватно оцінювати те, що було зроблено і як можна ефективно використовувати це у сфері кібернетики.

Звісно, спеціальної філософської освіти Віктор Михайлович Глушков не мав, але навіть ті книги, які він «у дитинстві читав», вражають. Ось як розповідав це сам В.М. Глушков київському журналісту В.П. Краснікова, який потім передав магнітофонні записи з цими оповіданнями Б.М. Малиновському, який використав їх у своїй книзі «Академік В. Глушков»:

«У восьмому класі у мене виник інтерес до філософії. Перша книжка, яку я прочитав, "Матеріалізм та емпіріокритицизм". Звичайно, читати її було досить складно в тому віці. Але я не заспокоювався доти, доки не починав ясно розуміти кожен термін. Перед десятим класом я прочитав "Історію філософії" та "Натурфілософію" Гегеля (у нас, на мою думку, не всі фахівці філософи його читали.) З того часу я не брався за Гегеля, навіть коли здавав в інституті діамат, оскільки все пам'ятав» [5].

У тому, що далеко не всі фахівці-філософи читали «Філософію природи» Гегеля і навіть його «Лекції з історії філософії», він має рацію. Крім того, у цьому ж оповіданні Краснікову Віктор Михайлович згадує, що він дуже любив і знав напам'ять Фауста «Гете». Адже цей твір зовсім не випадково називається філософською драмою. Філософії там набагато більше, ніж,

власне, драми. І це дуже непогана і аж ніяк не банальна філософія. У «Фаусті» можна знайти зародок багатьох проблем, і багатьох рішень, притаманних класичній німецької філософії. І той факт, що викладені вони не в понятійній, а в образній формі, не применшує значущості цього твору для розуміння німецької класики, та й європейської філософії загалом. Йдеться лише про найперше знайомство В.М. Глушкова із філософією. А він не тільки не переставав нею цікавитись, коли подорослішав, а й, як уже вказувалося, дуже активно виступав зі своїми власними роботами з філософських питань.

Проте В.М. Глушков зовсім не вважав, що філософія потрібна виключно для загального розвитку. Він був упевнений, що філософія дуже допомагала йому не робити помилок саме у кібернетиці. Так, наприклад, про ситуацію, коли наприкінці 50-х років, надихнувшись першими успіхами в галузі автоматичного перекладу, багато вчених почали давати прогнози на кшталт тих, що через п'ять років машини будуть перекладати краще за професійних перекладачів, він пише:

«На жаль, така недооцінка складності кібернетичних завдань є типовою для періоду становлення будь-якої науки. Такі помилки трапляються навіть у серйозних учених, які намагалися свій досвід, здобутий у старих науках, екстраполювати стосовно нових завдань. Я якось швидко (може тому, що займався філософією свого часу) це зрозумів і таких помилок не робив, таких передбачень не давав» [5].

Як бачимо, тут Глушков ще раз наголошує, що знання філософії має велике значення для вирішення завдань кібернетики. Слід зазначити, що його підхід отримав визнання не тільки у СРСР чи країнах соцтабору, де було переведено деякі його філософські роботи, а й у найвищому

світовому рівні. Сам В.М. Глушков пише наступне:

«Істотне значення мав проведений у той період філософський аналіз предмета та методів кібернетики, гносеологічних та соціальних наслідків її виникнення та розвитку, місця кібернетики у науково-технічній революції. В результаті виконаної роботи спочатку в СРСР, а потім і в інших країнах утвердилося нове (значно розширене і видозмінене в порівнянні з вихідним вінерівським) трактування предмета, змісту і особливо методів кібернетики. Це трактування знайшло своє втілення у присвячених кібернетиці статтях спочатку в Українській Радянській Енциклопедії, потім у Великій Радянській Енциклопедії, в Енциклопедії кібернетики, а згодом також і в новому (15-му) виданні Британської енциклопедії» [2, с. 80].

Зауважимо, що цей самий світовий рівень «філософського аналізу предмета та методів кібернетики» був не тільки в тому, що глушківське визначення предмета кібернетики увійшло до британської енциклопедії. Його розуміння природи мислення і насправді виявилось цілком на світовому рівні, і не лише тодішньому світовому рівні, який до другої половини ХХ століття впав настільки, що нерідко навіть філософи та вчені ХVІІІ століття розуміли мислення набагато краще, ніж їхні колеги у другій половині ХХ століття.

Це може здатися тим більше несподіваним, що В.М. Глушкову траплялося розділяти найбезглуздіші забобони свого часу щодо природи мислення, серед яких найголовнішим був той, що свідомість є функція окремого людського мозку, і варто навчитися моделювати та відтворювати діяльність мозку — і ми отримаємо «штучний інтелект». Мало того, В.М. Глушков є автором ідеї «інформаційного безсмертя», згідно з якою свідомість будь-якого індивіда можна записати на комп'ютер, і воно

продовжить функціонувати після смерті індивіда.

Дуже наївним би вважали зараз і уявлення про те, що можна створити щось подібне до штучного мозку або відтворити на комп'ютері індивідуальну свідомість тієї чи іншої людини, так щоб вона продовжувала функціонувати вже без людини.

В.М. Глушков умів не чіплятися за забобони, коли справа вимагала відмовитися від них. Це було зробити легко, тому що забобони були філософські, а він був не філософом, а кібернетиком. Саму ж кібернетику він мислив як інструмент досягнення цілком практичних цілей.

Саме практична мета, якої він прагнув досягти за допомогою кібернетики, змусила В.М. Глушкова ввести у визначення мислення один несподіваний момент, який виявився ключовим для розуміння його природи, і який повністю компенсував деклароване ним вкрай наївне уявлення про мислення як функцію окремого людського мозку. Зокрема, В.М. Глушков вводить у визначення мислення ідею практичного використання моделі мислення для автоматизації розумових процесів: «Сутність процесу мислення завжди привертала увагу вчених найрізноманітніших спеціальностей. А в останні роки все більші успіхи у пізнанні закономірностей розумових процесів робить нова наука – кібернетика. Кібернетика, зрозуміло, не претендує і може претендувати заміну собою інших наук, вивчають таємниці мислення. Важливо, проте, відзначити, що з появою кібернетики почався новий етап у вивченні розумових процесів. Нове полягає в тому, що кібернетика з усією повнотою і гостротою поставила питання не лише про пояснення природи мислення, а й про його моделювання засобами сучасної техніки і, що особливо важливо, про практичне використання такого

моделювання для автоматизації розумових процесів». [4, с. 95].

Навряд чи В.М. Глушков, коли писав ці рядки, згадав про Гегеля, який пропонував розуміти мислення саме в такому розширеному сенсі, включаючи в його визначення мало не всю людську практику. Або хоча б згадав про тезу про Фейєрбаха Маркса, де говорилося, що філософи «лише по-різному пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його», а тим більше про першу тезу про Фейєрбаха, де Маркс пише, що основним недоліком старого матеріалізму було те, що він брав світ як предмет, тобто споглядально, а діяльну сторону розробляв ідеалізм.

В.М. Глушков навряд чи визнав би себе ідеалістом навіть у побутовому розумінні цього слова. Він завжди був «практичним матеріалістом». Саме тому він бачив, що завдання кібернетики – не просто моделювання мислення, а практичне використання цієї моделі для автоматизації розумових процесів. Причому автоматизація розумових процесів, з погляду Глушкова, потрібна була аж ніяк не сама по собі, не для того, щоб машина виграла у чемпіонів з шахів або могла обдурити експертів у ході проведення тесту Тюрінга. Автоматизацію розумових процесів Глушков розглядав насамперед як можливе вирішення проблеми управління виробництвом у зв'язку з «інформаційним бар'єром» [3, с. 8.], що виникли внаслідок того, що в умовах сучасного виробництва, на його думку, товарно-грошові відносини та бюрократична ієрархія вичерпали себе як інструмент управління продуктивними силами. Саме цей «практичний матеріалізм» і дозволив йому «перевідкрити» у визначенні мислення те, що вже давно було відкрито німецькими ідеалістами та Марксом — що людську практику потрібно ввести у визначення мислення, що пізнання не просто буде моделі предмета, а й використовують ці

«інформаційні моделі» з метою змінити цей предмет, зробити більш ефективним для використання людиною.

До того ж слід зазначити, що В.М. Глушков пропонує ввести у визначення мислення не будь-яку практику, а, по-перше, найпередовішу на той момент практику, засновану на останніх досягненнях науки і техніки. По-друге, ця практика, будучи, практикою поряд з іншими видами діяльності, була практикою загальної, оскільки предметом практики у цьому випадку було не просто виробництво тих чи інших речей, а фактично виробництво нового способу виробництва.

Цей же самий «практичний матеріалізм» змушував його виявляти обережність у тих місцях, де інші ентузіасти кібернетики, часто ніяк не пов'язані з вирішенням її практичних завдань, але, як писав сам Глушков, натхненні її першими успіхами, впадали в справжнісіньку міфотворчість, поділяючись при цьому на «кібероптимістів» (які запевняли, що машини розумніші за людину і в майбутньому все робитимуть за людину), і «кіберпесимістів» (які лякали людство «повстанням роботів»). В.М. Глушков відмовився приєднуватися і до тієї, і до іншої партії. Він писав таке:

«Немає сумніву, що в майбутньому все більша і більша частина праці з управління економікою та розвитку науки буде виконуватися автоматичними помічниками людини. Але як би не були "розумні" ці майбутні машини, вони зрештою завжди залишатимуться витворами людського генія і не можуть тому виявитися "розумнішими" за все людство в цілому. Бо поняття колективного людського розуму завжди має включати і те, що створено людиною, посилення її інтелектуальної могутності. Тільки за цієї умови людський розум є справді всемогутнім і непереборним.

Безсумнівним також є те, що, хоч би як розвивалися у майбутньому

кібернетичні машини, поки живе людське суспільство, у суспільному, соціальному аспекті вони були і будуть не більше ніж знаряддя, за допомогою яких людина множить свою владу над природою. Тому, хоча цілком мислиме створення машин і програм, що ставлять завдання собі й одне одному, все найважливіше у процесі пізнання дійсності, і навіть визначення найзагальніших завдань із перероблення природи та розвитку суспільства завжди лишатиметься долею і прерогативою людини» [4, с. 98].

Це грамотна з філософської точки зору позиція, що, однак, зовсім не означає, що філософські погляди В.М. Глушкова були позбавлені недоліків.

Наведемо список його статей, повністю або частково присвячених філософським питанням:

1. «Разумные машины» и умственная деятельность человека.- Киев: Рад. шк. 1962, № 2.- С. 87-91.

2. Мышление и кибернетика // Известия, 4 июля. 1963.

3. Моделирование мыслительных процессов//Природа. - 1963. № 2. С. 3-13.

4. Мышление и кибернетика // Вопр. философии. 1963 № 1. - С. 36-48.

5. Гносеологическая природа информационного моделирования // Вопр. философии. 1963, № 10. - С. 3-18.

6. О кибернетике как науке // Кибернетика, мышление, жизнь. - М. : Мысль. 1964. С. 53-62.

7. The Modeling of the Thought Processes // JPRS. - N 18873. - 1964. P. 1-19.

8. Die gnoseologische Natur der Informations modellierung // Gesellschafts-Wissenschaft Beitrage. - 1964. N 3. - P. 10-315.

9. Гносеологические основы математизации науки. - Киев: Наук. Думка. 1965, 25 с.

10. Uber die gnoseologischen Grundlagen der Mathematisierung der

Wissenschaften // Sovietwissenschaft / Gesellschaftswiss. Beitrage. 1965. N 3.

11. О гносеологических основах математизации наук // Диалектика и логика научного познания. - М.: Наука. 1966, С. 406-412.

12. Логика и кибернетика // Логика и методология науки / IV Всесоюз. симпоз. (Киев, июнь 1965). - М. : Наука. - С. 5-8.

13. Мышление и кибернетика. - М.: Знание, библиотечка философских проблем техники. 1966. 32 с.

14. Гносеологические основы математизации науки // Філософська думка. 1969, № 1. С. 28-38.

15. Человеку - человеческое, машине - машинное // Литературная газета, 1971, 21 апреля.

16. Кибернетика и социальное прогнозирование // Проблемы мира и социализма. - 1977. № 1. - С. 37-42.

17. Кибернетика и искусственный интеллект // Сб. Ин-та философии АН СССР "Кибернетика и диалектика". 1977.

18. Математизация научного знания и теория решений // Вопр. философии. 1978. № 1. - С. 28-34.

19. Кибернетика и искусственный интеллект // Кибернетика и диалектика. - М.: Наука. 1978. С. 162-182.

Також В.В. Глушкова — донька Віктора Михайловича виявила у домашньому архіві рукопис статті «Людина та автоматизація управління», на якій був підпис «Питання філософії (18/IV 75г)». Ця робота не увійшла до «Списку друкованих праць академіка АН СРСР В.М. Глушкова», за свідченням В.В. Глушкової, складений Ю.В. Капітоновою. Пізніше робота за такою назвою увійшла опубліковану вже після смерті Віктора Михайловича книгу «Кибернетика. Питання теорії та практики».

Результати (Results). Таким списком публікацій у таких солідних виданнях міг похвалитися далеко ще не кожен радянський доктор філософських наук. Але, на жаль, як уже говорилося,

академік Глушков нерідко поділяв із переважною більшістю радянських докторів філософських наук і ті помилки і навіть забобони, які панували в тодішній радянській філософії.

Список використаних джерел

1. Peters Benjamin. How Not to Network a Nation. The Uneasy History of the Soviet Internet / Benjamin Peters. The Massachusetts Institute of Technology Press, 2016. – 298 p.
2. Глушков В.М. Кибернетика // Академик В. М. Глушков — пионер кибернетики / сост. В. П. Деркач. Киев, 2003. - С. 70-89.
3. Глушков В.М. Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС / В. М. Глушков. — М.: «Статистика», 1975. — 160 с.
4. Глушков В.М. Мышление и кибернетика // Академик В. М. Глушков — пионер кибернетики / сост. В. П. Деркач. Киев, 2003. - С. 95-98.

5. Малиновский Б.Н. Академик В.М. Глушков / Б.Н. Малиновский. - Киев, 1993. - 140 с.

References

1. Peters, B. (2016). How Not to Network a Nation. The Uneasy History of the Soviet Internet. The Massachusetts Institute of Technology Press, 298.
2. Derkach, V. P. (2003). Akademik V. M. Glushkov — pioner kibernetiki. [Academician V.M. Glushkov - pioneer of cybernetics]. Kiev: Junior, 325.
3. Glushkov, V.M. (1975). Makroekonomicheskie modeli i principy postroenija OGAS [Macroeconomic models and principles of OGAS construction]. Moscow: Statistics, 160.
4. Derkach, V. P. (2003). Akademik V. M. Glushkov — pioner kibernetiki. [Academician V.M. Glushkov - pioneer of cybernetics]. Kiev: Junior, 325.
5. Malinovsky B.N. (1993). Academician V.M. Glushkov. Kyiv, 140.

EVOLUTION OF PHILOSOPHICAL AND SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF ACADEMICIAN VICTOR GLUSHKOV

V. D. Pikhorovych, A. Y. Samarskyi

Abstract. *The evolution of the philosophical views of the pioneer of cybernetics Victor Glushkov is studied. His understanding of the nature of human thinking and the possibility of building artificial intelligence is shown. The epistemological questions of the basics of cybernetics, the epistemological basis of creating models for the automation of mental processes are covered. Victor Glushkov's contribution to the development of philosophical ideas of cybernetics and information society is shown.*

Key words: *thinking, cybernetics, Glushkov, artificial intelligence.*

ПСИХОЛОГІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.96-108

УДК 159.99

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Ю. ЦУРКАН-САЙФУЛІНА,

кафедра теорії та історії держави і права

**Чернівецький юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»**

58000, вул. Сковороди, 7, Чернівці, Україна

Анотація. Актуальність дослідження зумовлене подіями, які відбуваються з 24 лютого, коли Росія почала повномасштабне вторгнення на територію України, що призвели до росту морально-психологічних травм населення та необхідності надання їм допомоги спеціалістами. У зв'язку з цим мета даної статті спрямована на розкриття особливостей надання первинної психологічної допомоги людям, які постраждали внаслідок трагічних подій. Основу методологічного підходу в даній науково-дослідній роботі складає якісне поєднання методів системного аналізу сучасної психологічної, а також соціальної підтримки, з урахуванням культурних особливостей та реальних можливостей постраждалих людей. У статті виявлено основні психологічні стани та поведінку людей в екстремальних ситуаціях під час війни; виявлено ключові моменти, які враховуються під час первинної психологічної допомоги; обґрунтовано основні прийоми надання підтримки у разі прояву тієї чи іншої реакції у потерпілого; також сформовано ряд установок, спрямованих на продуктивне подолання проблем професійного здоров'я спеціалістів, працюючих в екстремальних умовах. Матеріали та результати цього наукового дослідження, а також сформульовані на їх основі висновки, мають суттєву значимість в психологічній допомозі вимушено переселеним особам, а також травмованим військовим, які перебувають на реабілітації; для волонтерів, які працюють в екстремальних умовах з травмованими людьми; для спеціалістів, котрі спеціалізуються на наданні первинної психологічної допомоги під час війни та інших тяжких кризисних ситуаціях.

Ключові слова: Психологічна допомога, психологічні ресурси, екстремальна ситуація, емоційний стан, війна.

Актуальність (Introduction). У людському суспільстві феномен допомоги існував завжди, хоча як соціальний інститут виник і сформувався лише в середині ХХ ст. У сучасній психологічній літературі дедалі частіше використовуються словосполучення «первинна психологічна допомога» або «екстрена

психологічна допомога», що сприймаються, як професійна діяльність та мають на меті підтримку постраждалих в різних життєвих ситуаціях [1]. Загальновизнаним сьогодні є той факт, що психологічна допомога постраждалим у надзвичайних ситуаціях не менша, а найчастіше і більш значуща, ніж

© Y. Tsurkan-Saifulina

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(1) 2022

медична допомога. Людина може не мати фізичних травм, але психічний стан після пережитих екстремальних подій може призвести до значного погіршення фізичного і психічного здоров'я. Головною метою даного наукового дослідження є визначення сучасних засобів та існуючих на сьогодні перспектив розвитку методів надання первинної психологічної допомоги постраждалим в умовах війни. Мета роботи визначила об'єкт роботи – первинну психологічну допомогу постраждалим.

Надання кваліфікованої психологічної допомоги людям, які постраждали внаслідок надзвичайних подій, які відбулися в нашій країні (потужні громадянські протести, тривалий військовий конфлікт, значні втрати серед військових та мирних жителів, масове переселення людей), є вкрай актуальною проблемою для сучасного українського суспільства, яке сформувало у зв'язку з цим невідкладні запити до психологічної науки та практики. До психотравмуючих факторів сьогодні варто додати і неконтрольоване поширення інформації через ЗМІ, особливо в Інтернеті [2].

Зміст психологічної допомоги полягає у забезпеченні емоційної та смислової підтримки людині або групі людей у ситуаціях утруднення, що виникають в процесі особистісного та соціального буття. Перша психологічна допомога (далі ППП) визначається як специфічний набір навичок, що використовуються спеціалістами в галузі психічного здоров'я, або співробітниками рятувальних служб, або непрофесіоналами, які пройшли тренінги, для забезпечення психологічної підтримки осіб, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації [3].

Зарубіжні автори та дослідники зазначають, що ППП спрямоване на вирішення основних проблем, окрема 1) психологічної допомоги людині, у

створених нею важких стресових станів; сприяння прийняттю змін, асиміляції набутого досвіду та створенню нових життєвих перспектив; 2) соціально-психологічної адаптації, тобто допомоги у пристосуванні до місця переїзду та нового середовища. Слід зазначити, що у роботі з переселенцями ми дотримувалися загальних принципів психологічного втручання у взаємодії із травмованими клієнтами. Тобто власне консультативній чи психотерапевтичній допомозі передував етап стабілізації, коли людина обережно виводиться з початкового стресового стану та починає сприймати реальність свого травматичного досвіду. Тільки після цього вона готова до консультування чи психотерапії, якщо в них є потреба [4].

Трагічні події масового масштабу призвели до усвідомлення позитивної ролі психологів у запобіганні та зниженні негативних наслідків війни для психічного здоров'я людей, які пережили таку катастрофу. Постраждали, які отримали психологічну допомогу на ранніх етапах, безпосередньо на місці події, значно менше страждають від психічних ускладнень [5].

Варто зазначити, що українські практикуючі психологи та психотерапевти зіткнулися з наданням первинної психологічної підтримки під час війни раптово, не маючи відповідної підготовки з кризового консультування такого виду та обробки психологічних травм такого характеру. При цьому досвід закордонних колег щодо особливостей переживання стресових, травматичних подій та роботи з психотравмою, який активно використовувався для розробки перших програм, шляхів та засобів психологічної допомоги постраждалим людям, не зміг вирішити всіх завдань, які стоять перед українськими фахівцями. Саме це і визначає новизну даного наукового дослідження, яке спрямоване на формування ефективних шляхів та методів надання

первинної підтримки постраждалим внаслідок війни.

Методи (Methods). Основу методологічного підходу в даній науково-дослідній роботі складає якісне поєднання методів системного аналізу сучасної психологічної, а також соціальної підтримки, з урахуванням культурних особливостей та реальних можливостей постраждалих людей. Наукове дослідження передбачає пошук ефективних шляхів та методик надання первинної психологічної допомоги під час війни. Дане наукове дослідження проводилося на основі попередньо складеної теоретичної бази, яка виступає якісним фундаментом для проведення всіх подальших досліджень з екстреної та первинної психологічної допомоги постраждалим під час надзвичайних ситуацій, зокрема під час військових дій. Теоретичну базу даної науково-дослідної роботи становлять результати виконаних досліджень низки вітчизняних та, переважно, зарубіжних дослідників, спрямованих на вивчення проблемних питань, пов'язаних із наданням первинної психологічної допомоги в екстремальних умовах, зокрема під час війни. Під час виконання наукового дослідження з обраної теми, ми також звертались до практичних результатів зарубіжних діючих психологів, які на практичному досвіді використовували знання та вміння з надання первинної психологічної підтримки під час війни. Представлена науково-дослідна робота була виконана у три основні етапи.

На першому етапі наукового дослідження була підготовлена його теоретична база, яка згодом використовується як основний фундамент для здійснення подальших наукових досліджень. На даному етапі дослідили та підсумували основні особливості психологічної підтримки під час екстремальних ситуацій, зокрема під час війни. На першому етапі наукового дослідження також були

проаналізовані та викладені первинні психологічні та емоційні стани людей під час військових подій.

На другому етапі науково-дослідної роботи виконано аналітичне дослідження принципів та етичних норм організації надання первинної психологічної допомоги під час екстрених ситуацій, зокрема під час війни, основане дослідженнях та практиці вітчизняних та зарубіжних авторів та практиків. Крім того, на даному етапі науково-дослідної роботи було виявлено основні етапи роботи спеціалістів під час надання первинної допомоги постраждалим.

На заключному етапі науково-дослідної роботи та на основі проаналізованих вище теоретичних аспектів надання первинної психологічної допомоги під час військових подій, підсумували та визначили основні та ефективні методи надання психологічної підтримки людям в даних екстрених умовах. Були сформульовані правила підтримки та роботи з постраждалими, якими можуть користуватись не тільки спеціалізовані фахівці, але й волонтери та близькі люди.

Також були сформульовані остаточні висновки науково-дослідної роботи, в яких ми зібрали основну інформацію про джерела, зокрема онлайн-джерела, де люди можуть отримати психологічну підтримку під час війни в Україні. В цілому, результати, отримані в ході даного наукового дослідження, а також сформульовані на їх підставі висновки, можуть бути використані в подальшому вивченні даної теми, а також використані в практичній діяльності психологів, волонтерів, уповноважених людей для надання первинної психологічної допомоги постраждалим людям під час війни.

Результати (Results). Виконане наукове дослідження з особливостей надання психологічної підтримки постраждалим під час війни дало такі

результати. З 24 лютого в Україні почалась війна, Росія розпочала повномасштабне вторгнення з метою порушити територіальну цілісність нашої держави. Результати таких подій жахливі – мільйони людей були вимушені покинути свої домівки та вирушити за кордон, тисячі українців залишились без даху над головою, незліченна кількість втратили своїх близьких та зазнали звірств по відношенню до себе. Тому психологічна підтримка професіоналів, волонтерів чи уповноважених осіб – це невід’ємна складова допомоги під час військових дій.

Перш за все було виконано системний аналіз психологічної літератури, що дало змогу виокремити основні первинні психологічні та емоційні стани людей під час військових подій. Та спочатку зазначимо, що первинна психологічна допомога – це короткострокові заходи, що надаються людям під час екстрених ситуацій, або найближчим часом після травматичної події. Реакції організму на екстремальні ситуації можуть бути двох типів: адекватні форми реакції та реакції тривоги. Відмінною ознакою, що дає можливість віднести реакцію до того чи іншого типу, є напрям цієї реакції. У динаміці поведінки людей, які вже потрапили в екстремальну ситуацію, виділяють 6 послідовних фаз або етапів:

– стадія вітальних реакцій – триває до 15 хвилин, протягом яких поведінка спрямована на збереження тільки власного життя, що переходять у короткочасний стан ступору;

– стадія гострого психоемоційного шоку – триває до 5 годин та характеризується явищами мобілізації. Розвивається загальним психічним напруженням, надзвичайною мобілізацією психофізіологічних резервів, загостренням сприйняття, проявом легковажності при зниженні критичної оцінки ситуації;

– стадія психофізіологічної демобілізації – триває до 3 діб. Основа даної стадії являється найбільш значне погіршення самопочуття та психоемоційного стану з переважанням панічних реакцій, зниженням моральної нормативної поведінки, депресивний стан тощо;

– стадія вирішення – триває 3-12 днів після ситуації. На цьому етапі самопочуття і настрої стабілізуються, але при цьому зберігається знижений емоційний фон і обмежені контакти з оточуючими;

– етап одужання – починається з 12-го дня. У постраждалих активізуються міжособистісні стосунки, починає нормалізуватися емоційне забарвлення мови, мімічні реакції тощо;

– стадія відкладених реакцій, яка характеризується віддаленими наслідками [6; 7].

Основні типи психоемоційних станів під час війни:

- гострий психоемоційний шок;
- психофізіологічна

демобілізація;

- стадія відкладених реакцій;
- вітальні реакції;
- стадія вирішення;
- етап одужання.

З великої кількості розглянутих зарубіжних досліджень, які були сформовані на пережитому досвіді військових подій в інших країнах можна виділити також деякі широкі фактори ризику та асоціації.

Жінки мають підвищену вразливість до психологічних наслідків війни. Є свідчення про високу кореляцію між переживаннями матерів і дітей під час війни. В даний час відомо, що материнська депресія в пренатальному та постнатальному періодах прогнозує поганий ріст у вибірці немовлят у громаді. Соціальна підтримка та традиційні супутники відіграють важливу роль у сприянні психосоціальному благополуччю матерів у постраждалих від війни

регіонах. Зв'язок між гендерним насильством і поширеними психічними розладами добре відомий. Незважаючи на їхню вразливість, стійкість жінок до стресу та її роль у забезпеченні їх сімей були визнані. Існують постійні докази більшого рівня психологічних проблем, пов'язаних з травмою, у дітей. З різних вікових груп найбільш уразливими є підлітки.

Пряма кореляція між ступенем травми та кількістю психологічних проблем несуперечлива в ряді досліджень. Чим більший вплив травми - як фізичної, так і психологічної – тим більш вираженими є психоемоційний стан. Подальші життєві події та їх зв'язок із виникненням психіатричних проблем мають важливі наслідки для швидкої та повної реабілітації як способу мінімізації негативних наслідків конфліктних ситуацій.

Дослідження послідовно показують значення як фізичної, так і психологічної підтримки для мінімізації наслідків травм, пов'язаних із війною, а також культурних практик як способів подолання конфліктних ситуацій [8]. Основні завдання психолога в таких умовах і проблемах полягали в: 1) психологічній допомозі людині, яка полягала в розвитку у неї важких стресових станів; сприяння сприйняттю змін, засвоєнню набутого досвіду та створенню нових життєвих перспектив; 2) соціально-психологічна адаптація, тобто допомога в адаптації до місця переїзду та нового середовища. Слід зазначити, що в роботі з мігрантами слід дотримуватись загальних принципів психологічного втручання при взаємодії з травмованими клієнтами. Тобто власне консультації чи психотерапевтичної допомоги передував етап стабілізації, коли людина обережно виводиться з початкового стресового стану і починає сприймати реальність свого травматичного досвіду. Тільки після цього вона готова до консультації або психотерапії, якщо це необхідно.

На даному етапі наукового дослідження було також проаналізовано та узагальнено особливості надання первинної психологічної допомоги постраждалим під час війни, а саме:

- підтримання стану постраждалого на оптимальному психологічному та психофізіологічному рівні, що базується на допомозі при гострих стресових реакціях;

- спеціалісту-психологу необхідно звільнити людину від негативного емоційного стану, що виник внаслідок травматичної події, щоб запобігти відстроченим негативним реакціям;

- припинення та запобігання прояву яскраво виражених емоційних реакцій людей, у тому числі і масових;

- психологічне консультування щодо особливостей переживання стресу та методів боротьби з ним не лише для постраждалих, а й для їхніх родичів, друзів, а також для спеціалістів, які працюють у надзвичайних ситуаціях;

- психологічна допомога фахівцям, які займаються ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій [9; 10].

Виходячи з вищеперерахованої інформації можна узагальнити основні принципи та етичні норми роботи спеціалістів з постраждалими під час війни.

1. Принцип добровільного звернення. Основне завдання спеціаліста в даному випадку своєю активною та ненав'язливою поведінкою спрямувати постраждалого на отримання психологічної підтримки. Як правило, людина, що знаходиться в шоківому стані не може адекватно оцінити потребу в допомозі, тому такі дії спеціаліста не порушують особистий простір людини, і в той же час забезпечують належне надання первинної допомоги.

2. Принцип конфіденційності. В будь-яких аспектах життя, навіть якщо

ми говоримо про період війни, зберігати конфіденційність про свої клієнтів – це головне завдання професіоналів. Винятком можуть слугувати випадки, коли людина та її дії можуть зашкодити самому собі, або оточуючим (наприклад, спроба самогубства, або розправа з агресорами на власний розсуд).

3. Принцип захисту інтересів клієнта – є провідним принципом роботи психолога. Проте під час роботи в період військових дій, даний принцип зазнає деяких корективів, а саме не укладається психотерапевтичний договір з клієнтами, тому що допомога спрямована на поточний стан постраждалого.

4. Принцип професійної мотивації. Цей принцип прийнятний для будь-якого виду психологічної допомоги. В екстремальній ситуації його дотримання стає особливо важливим, оскільки велика ймовірність того, що, крім професійної мотивації, у фахівця можуть бути й інші, іноді більш сильні мотиви (мотив самоствердження, мотив соціального визнання тощо).

5. Принцип професійної компетентності передбачає, що особа, яка надає допомогу, має бути достатньо кваліфікованою, мати відповідну освіту та спеціальну підготовку для роботи в надзвичайних ситуаціях. Також до професійних обов'язків психолога мають входити такі аспекти, як підготовка до виїзду на місце трагічних подій, вміння швидко відновити високий рівень працездатності з використанням професійних навичок.

6. Не нашкодь принципу. Головним завданням даного принципу є короткострокова допомога, спрямована на виправлення саме поточного стану постраждалого, викликаного ситуацією. Проводити психологічну роботу з давніми хронічними проблемами клієнта принципово неправильно, оскільки така робота повинна бути тривалою [11].

Зазначені вище принципи роботи спеціалістів з надання первинної психологічної допомоги постраждалим під час війни є основою такої роботи та важливі в їх дотриманні.

Вивчення психологічної літератури показало, що ряд зарубіжних дослідників займались вивченням питання первинної допомоги під час екстрених ситуацій, серед них психологи А. Шошані (Ізраель) [3], Дж. Лоуренс та Л. Браун (США) [11]. Беручи до уваги напрацювання дослідників в даній сфері, та власні спостереження на основі проживання в Україні під час військових дій можна виділити наступну схему надання первинної психологічної допомоги:

I. Інформаційний етап – спрямований на організацію розгорнутого плану дій з надання первинної допомоги постраждалим. Основними елементами в роботі на даному етапі є перш за все збір інформації про психологічну ситуацію (місце проведення робіт, або організація такого місця; кількість спеціалістів, що працюють на ділянці; кількість постраждалих). Головною метою даного етапу є попередження паніки серед населення, надання консультації щодо зменшення страху та інформації для дій в разі виникнення непередбачуваних ситуацій. На інформаційному етапі психологи використовують різноманітні методи, такі як інформаційна терапія, розповсюдження пам'яток поведінки в надзвичайних ситуаціях, індивідуальні та групові заняття. Слід зауважити, що після спаду страху та паніки наступає етап підвищеної активності. В компетенції спеціалістів з надання первинної психологічної допомоги використати та направити дану активність населення в правильне русло (волонтерство, добровольці в територіальну оборону тощо) [12].

II. Основний етап – екстрена психологічна допомога в умовах надзвичайної ситуації. Даний етап

включає в себе створення атмосфери довіри серед населення, що потребує допомоги. Все протікає в умовах аварійно-рятувальних умовах, коли життя починається в екстремальних умовах. Створення умов, комфортної обстановки безпеки, підтримки та довіри – це те, що потребує людина, коли звертається за допомогою до психолога під час воєнних дій [13].

III. Діагностика актуального психоемоційного стану населення та проведення психотерапії з постраждалими. Головною метою психологів є діагностувати населення в осередку надзвичайної ситуацією шляхом візуального спостереження, методи опитування. Постраждалі розподіляються на групи за реакціями на виникну ситуацію, тобто за потребами у певній психологічній допомозі, щоб надалі працювати з даними групами. Наступним підпунктом даного етапу являється психотерапевтична робота. Важливою умовою є евакуація населення в безпечні райони. В період емоційної і когнітивної переробки ситуації, що склалася можливе залучення до проведення цілеспрямованих психотерапевтичних і психокорекційних заходів з залученням професійних психологів. Важливим завданням даного етапу є також підготовка людей до можливих майбутніх реакцій та проблем (проблеми зі сном, кошмари, страхи тощо). Робити акцент на тому, що звертатись за професійною психологічною підтримкою є нормальним явищем в даній ситуації [14; 15].

IV. Заключний етап. Даний етап спрямований на допомогу після закінчення військових дій. За результатами проведеної роботи психологами роботи, тим, хто потребує подальшої психологічної допомоги, рекомендують звернутись до лікувально-профілактичних закладів та центрів психологічної допомоги населених пунктів, де проживають чи

перебувають постраждалі. Психологічні роботи проводяться на відновлення психоемоційного стану населення. Це включає в себе індивідуальні консультації та групові роботи, розробку програм соціально-психологічного тренінгу тощо. На заключному етапі науково-дослідної роботи були сформульовані основні правила для надання перинної психологічної допомоги. Українці знаходяться в стані війни, і потребують підтримку, а тому ми вважаємо, що дані правила допоможуть не тільки професійним спеціалістам, а й волонтерам, які викликались надати цю підтримку.

1. У кризовій ситуації потерпілий завжди перебуває в стані психічного збудження. Оптимальним вважається середній рівень збудження. Важливо розставити пріоритети терапії, проінформувати постраждалого скільки часу знадобиться для вирішення проблеми та які результати очікуються в кінці [16].

2. Важливо не приймати заходів відразу. Необхідно оцінити обстановку, в якій знаходяться люди, визначити, яка допомога (крім психологічної) потрібна, хто з постраждалих її найбільше потребує.

3. Уточніть, хто ви і чим займаєтесь. Дізнайтеся імена тих, хто потребує допомоги. Скажіть потерпілим, що допомога прийде незабаром, що ви подбали про це.

4. Встановлення контакту, особливо тілесного потребує правил та поступовості. Необхідно зайняти позицію на одному рівні з постражданим, торкатись можна тільки рук та не повертатись спиною до потерпілого.

5. Ніколи не звинувачуйте жертву в ситуації, яка з нею сталась. Розкажіть, які кроки потрібно зробити, щоб допомогти в справі.

6. Професійна компетентність заспокоює. Розкажіть про свою кваліфікацію та досвід (якщо такий наявний).

7. Важливою умовою є завірити потерпілого у власній компетентності. Роздайте рекомендації та завдання, з яким він впорається. Використовуйте це, щоб переконати його у власних здібностях, та відчути самоконтроль.

8. Дайте потерпілому говорити. Активно слухайте його, будьте уважні до його почуттів і думок. Вкажіть позитивні аспекти ситуації.

9. Для постраждалих в надзвичайних ситуаціях важливо не залишатись на самоті. Тому необхідно завірити людей, що вони зможуть отримувати психологічну допомогу 24/7.

10. Гарною ідеєю вважається залучення до надання допомоги людей з найближчого оточення потерпілого. Інструкуйте їх і давайте прості завдання. Уникайте будь-яких слів, які можуть викликати у когось відчуття провини [17].

11. Стрес також може негативно вплинути і на людину, яка надає психологічну допомогу. Зняти напругу, що виникає під час такої роботи, має сенс за допомогою вправ на розслаблення та професійного нагляду. Наглядові групи має очолювати професійно підготовлений модератор [18].

Варто також зазначити, що більшість людей перебувають на окупованих територіях та обмежені в психологічній підтримці. Проте є достатня кількість інформаційних джерел та «гарячих» ліній, куди можна звернутись цілодобово. Ми зібрали основну інформацію про джерела, зокрема онлайн-джерела, де люди можуть отримати психологічну підтримку під час війни в Україні. Майже 72% звернень на «гарячу» лінію пов'язані з реакцією на бойові дії, зміни у суспільстві викликані війною та неможливість адаптуватись до психотравматичної ситуації, яка викликає стрес. Люди також звертаються з питань втрати близької людини душевних страждань через тяжкий розлад та пов'язану з ним

соціальну ізоляцію, розлучення або конфліктні відносини з чоловіком/дружиною, втрати роботи або конфліктних відносин на роботі, розриву романтичних відносин та самотності [19].

Представлені наступні перевірені ресурси, де кожен може отримати допомогу професіоналів: Асоціація психологів України Безкоштовна онлайн-група, консультації [5]; Контакти психологів та психотерапевтів, хто готовий безкоштовно надавати консультації [7]; Чат колективної психологічної онлайн-підтримки в Telegram [8]; Чат-бот ГО «Марш жінок», де можна знайти психологічну допомогу 24/7 [9]; Канал психологічної підтримки "Перемога" [20]; Проект психологічної підтримки "Поруч" [21]; Безкоштовна інтернет-платформа психологічної допомоги «Розкажи мені» Institute of Cognitive Modeling. Проект реалізується за підтримки Офісу Президента України, Міністерства охорони здоров'я та Інституту когнітивного моделювання [22-24]; У Києві працює телефон довіри. Цілодобово, безкоштовно з мобільного; "ГО "Дівчата" надає безкоштовну психологічну допомогу постраждалим від сексуального насильства; Безкоштовна психологічна допомога фундації «ВАРТОЖИТИ» [25].

Отже, аналіз літератури та моніторинг ситуації в Україні дали змогу проаналізувати особливості надання первинної допомоги постраждалим під час війни, а також розробити ефективні правила психологічної підтримки. Зібрані нами перевірені онлайн ресурси допоможуть українцям пережити цей складний період. Варто також зазначити, що подальші вивчення та новітні розробки в області психологічної допомоги саме під час воєнних дій, виведуть роботу психологів та емоційний стан населення на новий рівень [26; 27].

Висновки і перспективи Дана науково-дослідна робота була присвячена темі особливостей

надання первинної психологічної допомоги під час війни. Можна зробити наступні висновки:

Перш за все необхідно зазначити, що первинна психологічна допомога – це сукупність методів і прийомів, спрямованих на полегшення перших симптомів стресу під час екстремальної ситуації. Проаналізувавши літератури з даної теми, було виокремлено 6 фаз реакцій на стрес - стадія вітальних реакцій, стадія гострого психоемоційного шоку, стадія психофізіологічної демобілізації, стадія вирішення, етап одужання та стадія відкладених реакцій.

Головним завданням психологів в екстремальних ситуаціях полягає в психологічній підтримці постраждалих, зменшенні стресових реакцій та соціально-психологічній адаптації. Така робота потребує певних правил та принципів, тому в статті ми виклали важливі особливості при наданні екстреної психологічної підтримки, а також принципи та етичні норми, а саме принцип добровільного звернення, принцип конфіденційності, принцип захисту інтересів клієнта, принцип професійної мотивації та компетенції та пункт не «нашкодь принципу». Дотримання всіх правил і норм забезпечує ефективну роботу та допомогу постраждалим під час воєнних дій. Наступним етапом нашої роботи було проаналізувати схему надання первинної психологічної допомоги людям. Варто зазначити, що даний процес ділиться на чотири етапи – інформаційний, створення атмосфери довіри, діагностика психологічного стану та рекомендаційний етапи. Слідувати кожному етапу є обов'язковою умовою роботи спеціаліста з надання психологічної підтримки постраждалим під час війни. На заключному етапі науково-дослідної роботи ми зосередились на правилах надання психологічної підтримки постраждалим. Варто зазначити, що допомогу можуть надавати не тільки

спеціалізовані психологи, але і волонтери та люди, які виявили бажання. Також була проведена пошуково-аналітична робота, в якій ми представили перевірені онлайн-джерела та «гарячі» лінії для отримання цілодобової психологічної підтримки. Багато українців зараз знаходяться на окупованих територіях, і спеціалісти не мають можливості надати свою допомогу, тому дана інформація є актуальною. Матеріали цієї статті можуть бути корисні для психологів, що адаптуються до нових умов професійної діяльності, для волонтерів, що працюють в стані воєнного стану, для людей, чиї близькі потребують невідкладну психологічну допомогу.

Список використаних джерел

- 1) Green A., Denov M. Mask-Making and Drawing as Method: Arts-Based Approaches to Data Collection With War-Affected Children // *International Journal of Qualitative Methods*. – 2019. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1609406919832479>. (дата звернення 18.12.21).
- 2) Adler A., Warner C., Orman D. Transformation of Mental Health Care for US Soldiers and Families During the Iraq and Afghanistan Wars: Where Science and Politics Intersect. // *American Journal of Psychiatry*. – 2018. – Vol. 173. – P. 135-142.
- 3) Shoshani A. Transcending the reality of war and conflict: effects of a positive psychology school-based program on adolescents' mental health, compassion and hopes for peace // *The Journal of Positive Psychology*. – 2020. – Vol. 4. – P. 465-480.
- 4) Suris A., Alina M., North C. S.. Posttraumatic Stress Disorder in the DSM-5: Controversy, Change, and Conceptual Considerations // *Behavioral Science*. – 2019 Vol. 7. No. 1. – P. 7.
- 5) Association of Psychologists of Ukraine. Free online group, consultations. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:

© Y. Tsurkan-Saifulina

<https://lnkd.in/dZJi66-z>. (дата звернення 15.12.21).

6) Bosqui T. J., Marshoud B., Shannon C. Attachment insecurity, posttraumatic stress, and hostility in adolescents exposed to armed conflict // *Peace Conflict: Journal of Peace Psychology*. – 2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://doi.org/10.1037/pac0000260>.

(дата звернення 16.12.21).

7) Contacts of psychologists and psychotherapists. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/3LsfZSw>. (дата звернення 20.12.21).

8) Chat of collective psychological online support in Telegram. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://t.me/yaktuzaraz>. (дата звернення 20.12.21).

9) Chat-bot of the NGO "Women's March". Psychological help 24/7. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lnkd.in/dNDdMvTk>. (дата звернення 18.12.21).

10) Kletter, H., Carrion, V. G. Posttraumatic Stress Disorder in Youth Exposed to War and Terror // *Sleep and Combat-Related Post Traumatic Stress Disorder*. – 2018. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4939-7148-0> (дата звернення 20.12.21).

11) Aber J. L., Dolan C. T., Kim H. Y., Brown L. Children's learning and development in conflict- and crisis-affected countries: Building a science for action // *Development and Psychopathology*. – 2021. Vol. 33. No. 2. – P. 506-521.

12) Michalek J. E., Lisi M., Awad D., Hadfield K., Mareschal I., Dajani R. The Effects of a Reading-Based Intervention on Emotion Processing in Children Who Have Suffered Early Adversity and War Related Trauma // *Frontiers in Psychology*. – 2021. – Vol. 12. – P. 62-75.

13) Joop T. V. M. Family interventions and armed conflict // *Cross-Cultural Family Research and Practice*. – 2020. – Vol. 6. – P. 437-475.

14) Jordans M. J., Pigott H., Tol W. A. Interventions for children affected by armed conflict: a systematic review of mental health and psychosocial support in low- and middle-income countries // *Current Psychiatry Reports*. – 2017. – Vol. 18. No. 1. – P. 1-15.

15) Ballesteros L. M-G., Flores J. M., Hoyos A-M. O., Tobón A. L., Hein S., Rincon F. B., Gómez O., Ponguta L. A. Evaluating the 3Cs Program for Caregivers of Young Children Affected by the Armed Conflict in Colombia // *Journal on Education in Emergencies*. – 2021. – Vol. 7. No. 2. – P. 212.

16) Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] // Merriam-Webster Incorporated. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/veteran>. (дата звернення 21.12.21).

17) Morina N., Malek M., Nickerson A., Bryant R. A. Psychological interventions for post-traumatic stress disorder and depression in young survivors of mass violence in low and middle-income countries: meta-analysis // *The British Journal of Psychiatry*. – 2017. – Vol. 210. – P. 247-254.

18) Mushkevych R. A., Fedorenko R. P., Melnyk A. P. Psychological assistance to anti-terrorist operation participants and their families – Lutsk: Vezha-Druk, 2016.

19) O'Sullivan C., Bosqui T., Shannon C. Psychological interventions for children and young people affected by armed conflict or political violence // *Intervention*. – 2016. – Vol. 14. No. 20. – P. 142-164.

20) Psychological Support Channel "Victory". – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cutt.ly/7SpRymC>. (дата звернення 20.12.21).

21) Psychological support project "Near". – 2022. – [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <https://poruch.me>. (дата звернення 20.12.21).

22) Sasko O. Frankly and objectively regarding the adaptation of servicemen released to reserve. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4818>. (дата звернення 20.12.21).

23) Shively, S., Perl, D. Traumatic Brain Injury, Shell Shock, and Posttraumatic Stress Disorder in the Military – Past, Present, and Future // *Journal of Head Trauma Rehabilitation*. – 2018. – Vol. 27. No. 3. – P. 234-239.

24) The free online platform of psychological help "Tell me". Institute of Cognitive Modeling. – 2022. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tellme.com.ua/>. (дата звернення 21.12.21).

25) Wampold B. How important are the common factors in psychotherapy? // *World Psychiatry*. – 2015. – Vol. 14. No. 3. – P. 270-277.

26) War Trauma Foundation and World Vision International. – 2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.interventionjournal.com/ (дата звернення 19.12.21).

27) Wildt H., Umanos J., Khanzada N. K., Saleh M., Rahman H. U., Zakowski S. G. War trauma, psychological distress, and coping among Afghan civilians seeking primary health care // *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*. – 2017. – Vol. 6. No. 2. – P. 81-100.

References

1) Green, A., Denov, M. (2019). Mask-Making and Drawing as Method: Arts-Based Approaches to Data Collection With War-Affected Children. *International Journal of Qualitative Methods*. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1609406919832479>

2) Adler, A., Warner, C., Orman, D. (2016). Transformation of Mental Health Care for US Soldiers and Families During the Iraq and Afghanistan Wars: Where Science and Politics

Intersect. *American Journal of Psychiatry*, 173(4), 334-343.

3) Shoshani, A. (2020). Transcending the reality of war and conflict: effects of a positive psychology school-based program on adolescents' mental health, compassion and hopes for peace. *The Journal of Positive Psychology*, 4, 465-480.

4) Suris, A., Alina, M., North, C. S. (2019). Posttraumatic Stress Disorder in the DSM-5: Controversy, Change, and Conceptual Considerations. *Behavioral Science*, 7(1), 7.

5) Association of Psychologists of Ukraine. Free online group, consultations. (2022). <https://lnkd.in/dZJi66-z>

6) Bosqui, T. J., Marshoud, B., Shannon, C. (2017). Attachment insecurity, posttraumatic stress, and hostility in adolescents exposed to armed conflict. *Peace Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(4), 372-382

7) Contacts of psychologists and psychotherapists. (2022). <https://bit.ly/3LsfZSw>

8) Chat of collective psychological online support in Telegram. (2022). <https://t.me/yaktuzaraz>

9) Chat-bot of the NGO "Women's March". Psychological help 24/7. (2022). <https://lnkd.in/dNDdMvTk>

10) Kletter, H., Carrion, V. G. (2018). Posttraumatic Stress Disorder in Youth Exposed to War and Terror. *Sleep and Combat-Related Post Traumatic Stress Disorder*. New-York: Springer.

11) Aber, J. L., Dolan, C. T., Kim, H. Y., Brown, L. (2021). Children's learning and development in conflict- and crisis-affected countries: Building a science for action. *Development and Psychopathology*, 33(2), 506-521.

12) Michalek, J. E., Lisi, M., Awad, D., Hadfield, K., Mareschal, I., Dajani, R. (2021) The Effects of a Reading-Based Intervention on Emotion Processing in Children Who Have Suffered Early Adversity and War Related

Trauma. *Frontiers in Psychology*, 12, 62-75.

13) Joop, T. V. M. (2020). Family interventions and armed conflict. *Cross-Cultural Family Research and Practice*, 6, 437-475.

14) Jordans, M. J., Pigott, H., Tol, W. A. (2017). Interventions for children affected by armed conflict: a systematic review of mental health and psychosocial support in low- and middle-income countries. *Current Psychiatry Reports*, 18(1), 1-15.

15) Ballesteros, L. M-G., Flores, J. M., Hoyos, A-M. O., Tobón, A. L., Hein, S., Rincon, F. B., Gómez, O., Ponguta, L. A. (2021). Evaluating the 3Cs Program for Caregivers of Young Children Affected by the Armed Conflict in Colombia. *Journal on Education in Emergencies*, 7(2), 212.

16) Merriam-Webster Incorporated. (2019). *Veteran. Merriam-Webster Dictionary*. <https://www.merriamwebster.com/dictionary/veteran>.

17) Morina, N., Malek, M., Nickerson, A., Bryant, R. A. (2017) Psychological interventions for post-traumatic stress disorder and depression in young survivors of mass violence in low- and middle-income countries: meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, 210, 247-254.

18) Mushkevych, R. A., Fedorenko, R. P., Melnyk, A. P. (2016). *Psychological assistance to anti-terrorist operation participants and their families*. Lutsk: Vezha-Druk.

19) O'Sullivan, C., Bosqui, T., Shannon, C. (2016). Psychological interventions for children and young

people affected by armed conflict or political violence: a systematic literature review. *Intervention*, 14(20), 142-164.

20) Psychological Support Channel "Victory". (2022). <https://cutt.ly/7SpRymC>

21) Psychological support project "Near". (2022). <https://poruch.me>

22) Sasko, O. (2021) *Frankly and objectively regarding the adaptation of servicemen released to reserve*. <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4818>

23) Shively, S., Perl, D. (2018). Traumatic Brain Injury, Shell Shock, and Posttraumatic Stress Disorder in the Military – Past, Present, and Future. *Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 27(3), 234-239.

24) The free online platform of psychological help "Tell me". Institute of Cognitive Modeling. (2022). <https://tellme.com.ua/>

25) Wampold, B. (2015). How important are the common factors in psychotherapy? *World Psychiatry*, 14(3), 270-277.

26) War Trauma Foundation and World Vision International. (2010). www.interventionjournal.com/

27) Wildt, H., Umanos, J., Khanzada, N. K., Saleh, M., Rahman, H. U., Zakowski, S. G. (2017). War trauma, psychological distress, and coping among Afghan civilians seeking primary health care. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 6(2), 81-100.

FEATURES OF PRIMARY PSYCHOLOGICAL CARE DURING THE WAR

Y. Tsurkan-Saifulina

Abstract. *The urgency of the study is due to the events that have occurred since February 24, when Russia launched a full-scale invasion of Ukraine, which led to an increase in moral and psychological trauma to the population and the need for professional assistance. In this regard, the metadata of the section on the specifics of providing primary*

psychological care to people affected by tragic events. The basis of the methodological approach in this research process is a qualitative combination of methods of analysis of modern psychology, as well as social support, taking into account the systemic features and real capabilities of the affected people. The article reveals the basic psychological states and behavior of people in extreme situations during the war; identified key points as taken into account during primary psychological care; the approach to providing support in case of manifestation of such or internal in the victim is substantiated; also a number of institutions aimed at productive occupation of occupational health of specialists working in extreme conditions have been formed. Materials and this scientific knowledge, as well as the results formed on their basis, can be important in the psychological assistance of internally displaced persons, as well as injured soldiers who are in rehabilitation; for volunteers working in extreme conditions of injured people; for specialists who specialize in providing primary psychological care during war and other severe crisis situations.

Keywords: *Psychological help, psychological resources, extreme situations, emotional state, war.*